

Engel. O. 180
12

291 968

ÁRPÁDHÁZI SZENT ERZSÉBET

HAGYOMÁNYA A NÉMET IRODALOMBAN

IRTA

HAJABÁTS MÁRTA

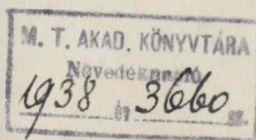
MTAK

0 00003 05875 6

BUDAPEST, 1938

187042

A SZERZŐ KIADÁSA.

Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-T. Pécssett, Perczel-u. 42.

A nyomdáért felelős: Wessely Károly igazgató.

I.

A XIII. század.

A szenttéavatási akták keletkezése. Pápai mandátumok, tanúkihallgatások. Canonisatio és translatio. Történeti és legendás életrajzok: Epistula Conradi, Libellus, sermok, officiumok, vita-k, legendagyűjtemények. A tiszteletadás megnyilatkozásai, szociális intézmények.

„**H**OC SACROSANCTUM CORPUSCULUM“, amint Dietrich von Apolda mondja, 1231-ben saját kívánására a szent Ferenc kórház kápolnájában helyezték örök nyugalomra,¹ a szerzetesek, a klérus és a nép jelenlétében. Gyóntatója, marburgi Konrád minden adatot összegyűjtött és minden eszközt felhasznált szenttéavatásának érdekében. A kanonizációhoz Istennek tetsző élete, a közbenjárására történt sok gyógyulás, csoda szolgált alapul. IX. Gergely pápa a csodák hitelesítését kívánta.

1232 augusztus 10-én a mainzi püspök kíséretével Marburgba érkezett és két oltárt szentelt fel Erzsébet tiszteletére.² Konrád a püspök jelenlétét hivatalos tanúkihallgatásra használta fel. A püspök a legfontosabb eseteket jegyzőkönyvbe vétette s Konrád ehhez az elhunyt életrajzát is mellékelte.

A pápai mandátum (1232 október 14), a szent életére, életmódjára, csodáira vonatkozó tanúk kihallgatásával Siegfried érseket és marburgi Konrádot bízta meg. A parancs szerint az írásba foglalt vallomásokat lepecsételve kellett megőrizni.³ A tanúkihallgatások 1233. január és február hó-

¹ Montalembert—Städtler, J. Ph., *Leben der heiligen Elisabeth von Ungarn*. Aachen, 1837. 378. l.

² *Epistola Conradi*, ed. Wyss, A., *Hessisches Urkundenbuch*. I. Abt. I. Bd., Leipzig, 1879. No. 34.

³ Huyskens, A., *Quellenstudien zur Geschichte der hl. Elisabeth*. Marburg, 1908. 85. l.

napokban folytak le és a jegyzőkönyvek másolatát Konrád elküldötte a pápának. A második kihallgatást IX. Gergely pápának 1234 október 11.-i mandátuma alapján végezték. A pápa azt kívánta, hogy Konrád hildesheimi püspök, Hermann georgenthali és Lajos hersfeldi apát, megbízásuk befejezése után a lepecsételt okmányokat fényes küldöttséggel juttassák a szentszékhez. A megbízottak nem találták elég kimerítőnek a régi jegyzőkönyveket, azért 1235 január elsejére újabb kihallgatást rendeltek el.⁴ Ennek a kihallgatásnak megmaradt emléke az úgynevezett szenttéavatási akta, vagyis a *Vita Elysabethae*, tartalma „Guda, Isentrud, Irmen-gard, Elysabeth“ szolgálóleányok Erzsébetre vonatkozó val-lomásaiból került ki.⁵ A lezárt jegyzőkönyvek Konrád leve-lének (*Epistula Conradi*) kíséretében a szentszék hivatalá-hoz kerültek. Az iratoknak a konzisztórium előtt való fel-olvasása után a pápa a bíborosokkal úgy döntött, hogy Er-zsébetet a szentek közé iktatják.

A szenttéavatás 1235 május 27-én, pünkösdvasárnapján Perugiában folyt le, fényes ünnepség keretében, a domon-kosok templomában. Még ugyanazon év júniusában megkül-dötték valamennyi egyházfejedelemnek és püspöknek a szenttéavatási okiratot. Ugyancsak ebben az évben tették le a szent nevét viselő katedrális alapkövét Marburgban. Az ország első gót stílusú templomának felépítéséhez szükséges nagy összeg az Erzsébet sírjához zarándokló hívek adomá-nyaiból került ki. Gazdag alapítványok és nagy adományok tették lehetővé, hogy szent Erzsébet halála előtt alapított kórházát hatalmas épületekkel kibővítsék.

A gyakori búcsújárás fellendítette az ipart, kereskedel-met, a jelentéktelen kis Marburg jelentékeny várossá fej-lődött.

1236 május elsején a társadalom minden rétege nagy tömegekben kereste fel a várost, hogy II. Frigyes császár és a thüringiai ház jelenlétében a szent csontjainak kiemelése-

⁴ Huyskens, A., i. m., 88. l.

⁵ Wencf. K., Quellenuntersuchungen und Texte zur Geschichte der hl. Elisabeth. Neues Archiv der Gesellschaft f. ältere deutsche Ge-schichtskunde, 34. k., 1909. 432. l.

nél jelen lehessen.⁶ E translationál történt csoda szerint kellemes illatú olaj folyt hamvaiból. A csoda hírére megmozdult a keresztény világ s úgy zarándokolt Marburgba, mint egykoron szent Jakab sírjához Compostellába.⁷ A csoda passiv résztvevői kegyeletből Erzsébet-ereklyéket (haját, olajat, ruhadarabokat) vittek magukkal otthonukba.⁸

Erzsébet szent életének varázsától áthatva, a sírján történt csodák hatása alatt a kortársak leírták életét, hogy tiszteletét az utókor számára megőrizték.

Életének legrégibb bizonyosságai a szenttéavatás alapjául szolgáló okmányok. Az első okmány Szent Erzsébet 60 csodájáról 1232-ben készült, esküvel hitelesített irat. Ehhez tartozó melléklet az *Epistula Conradi*⁹ és a legrégibb Erzsébet-életrajz, Konrád *Summa vite*-je.¹⁰ E két irat az irodalomban *Epistula Conradi* néven ismeretes. A munka szent Erzsébet rövidre szabott, szűkszavú életrajzát adja. Írója azokra az eseményekre szorítkozik, amelyek jelenlétében történtek, szemtanúkra csak kétszer hivatkozik. A levél felelete utolsó napjainak leírása, nagyobb része a halála után történt csodákról szól, az életében történtekekről nem tesz említést. Minden igyekezete odairányul, hogy Erzsébet cselekedeteinek indító okait egyedül égi erőkre vezesse vissza, saját szerepét háttérbe állítsa. — A levél világosan visszatükrözi Konrád lelkiismeretfurdalásait, hogy Erzsébet jámborságának kilengéseit büntetve, gyakran szigorú fegyelmező eszközökhöz nyúlt.

A pápai mandátumokon¹¹ kívül a legfontosabb okmány a szenttéavatási bulla.¹² Ez az akta az 1235 január 1-én meg-

⁶ Montalembert, i. m., 421. l.

⁷ Wadding, *Annales Minorum*. Rom, 1752. II. p. 389., Majer I., Magyar szent Erzsébet emléke. Religió és nevelés, 1841, 24. sz. 375. l.

⁸ Busse—Wilson, E., *Das Leben der hl. Elisabeth*. München, 1931., 315. l.

⁹ Wyss, A., i. m. No. 34.

¹⁰ Nincs meg eredetiben, másolatát a Rommersdorfer Bullarium tartalmazza.

¹¹ 1232. október 13—14. Ed. Dobenecker, O., *Regesta diplomatica necnon epistolaria historiae Thuringiae*. Jena, 1896—1904., III., 286; 1234. október 11. ed. Dobenecker, i. m. III., 458.

¹² Ed. Dobenecker, i. m. III., 532.

tartott tanúkihallgatások eredményét, a szolgálóleányok és Erzsébet kíséretének esküvel megerősített vallomásait foglalja magában; hozzátartozik az eddig ismert csodák és újabb 24 csoda négy „ordines”-be osztott felsorolása. A vallomások jegyzőkönyve: *Vita S. Elysabethae* Huyskens szerint két különböző kéz munkája.¹³ Wenck eddig figyelemre nem méltatott stilisztikai ismertető jelekből ezzel szemben három jegyzőkönyvről különböztet meg.¹⁴ A csodákat összefoglaló rész eredetije nem maradt fenn, másolatából csak két fragmentum ismeretes.¹⁵ A vallomásokat magábafoglaló *Vita S. Elysabethae*-ről a szenttéavatást követő időben sok másolat készült. Hogy ezek hamarosan elterjedtek, igazolja Caesarius von Heisterbach 1237-ben befejezett munkája, amelyet egy *Quaternulus*-nak nevezett s Marburgból származó másolat alapján írt meg. Huyskens és Wenck érdeme, hogy a sok kézirat közül kiemelték egy hosszabb és egy rövidebb recenziót. A rövidebb recenziót, a legújabban felfedezett *Nicolaus: Erzsébet-vita*-t, Huyskens a legrégibbnek, legeredetibbnek tartja. — Véleménye szerint Nicolaus benedekrendi szerzetes Tournai mellett épült szent Márton-kolostorban, 1241 előtt írta.¹⁷ Wenck szerint ez időpont meghatározása téves; Nicolaus-szöveget tartalmazó kódexet a XIV. századból származtatja.

A hosszabb recenzió: *Libellus de dictis quatuor ancillarum*¹⁸ (a négy szolgálóleány vallomásairól szóló könyvecske szokásos elnevezése röviden *Libellus* vagy *Dicta*).

A *Libellus* keletkezésének idejére vonatkozólag eltérő vélemények. Montalembert a legrégibb forrásnak, a pápa követinek jelenlétében 1234-ben történt tanúkihallgatások eredményének tartotta. Állítását azzal igazolta, hogy Caesarius

¹³ Huyskens, A., i. m., 89. l.

¹⁴ Wenck, K., i. m., 436. l.

¹⁵ Phillips Tamás cheltenhami könyvtárában (Angolország), illetve a cambrai-i könyvtárban őrzik.

¹⁶ Hof- und Staatsbibliothek, München, Cod. lat. 4631. Pergament, s. XII.—XIII., 4°, fol. 73—99; Cod. lat. 17. 145. Perg. hs. s. XIII. f. 25—40.

¹⁷ Huyskens, i. m. 67. l.

¹⁸ Menckenii, I. B., *Scriptores rerum Germanicarum*, praeputie Saxonicarum 1728. Tom. II. 2007—34. l.

von Heisterbach Erzsébet-életrajza sok helyen szószerint egyezik a Libellus szövegével.¹⁹ Boerner nézete szerint a translatio után, 1236—1237-ben keletkezhetett.²⁰ Huyskens a Mencke kiadásában megjelent *Libellusban* a Németalföldön, 1250 körül összeállított *Ad decus et honorem c.* Erzsébet-sermo szövegét látja.²¹ A *Libellus* bevezető sorai hangsúlyozzák az eredeti jegyzőkönyvnek az eseményeket kronológikus sorrendbe illesztő átdolgozását. Egyszerű formában megírt biográfia, mindenütt kiütközik eredeti jegyzőkönyv jellege.²² A történeti elbeszélést a szent gyermekkorával kezdi és az Erzsébet halála után történt néhány csoda elmondásával fejezi be. A Nicolaus-féle vita és a Libellus összehasonlítása után arra az eredményre kell jutnunk, hogy a két recenzió a szenttéavatási bulla legrégibb másolata és hogy a rövidebb recenzió értékén a szöveg fontos részeinek megrövidítésével jelentékeny csorba esett.

A translatio után hamarosan több részletes élettörténet is keletkezett. Ezek legendás motívumokkal átszőtt, a történelmi alapot erősen nélkülöző munkák. Íróik — papok, szerzetesek — gyakorlati célokat tartottak szem előtt: a XIII. század elején meginduló újstílusú prédikációknak²³ nyújtottak új és színes példázatanyagot. A helyi mondákat, tradíciókat és legendákat is felhasználták.

Szent Erzsébet első hagiográfusa Caesarius von Heisterbach. A német lovagrend kérésére²⁴ írta meg munkáját: *Vita S. Elisabethae* 1237-ben. Nem tudta leküzdeni a forrásul szolgáló kézirat hiányait, nem választotta el a valóságot a legenda poézisétől. Néhol ellenőrizhetetlen forrásból, szájhagyományból merített. Erzsébet anyjának erőszakos halá-

¹⁹ Montalembert, i. m. Einleitung CXXIX., CXXX. l.

²⁰ Boerner, G., Zur Kritik der Quellen für die Geschichte der hl. E. Neues Archiv, 13. k. 1888. 445. l.

²¹ Huyskens, A., i. m. 4. l.

²² Ilyen jellegzetességek gyakran fordulnak elő: Haec requisita de vita et conversatione sanctae Elisabeth iurata dixit; Requisite quomodo haec scirent, singillatim examinatae responderunt.

²³ Michael, E., Kulturzustände des deutschen Volkes. Freiburg, 1903. III. k. 322. l. — Schönbach, Die historische Entwicklung der Predigt. Katholik, 44. 1864., II. 41—61. l.

²⁴ Boerner, G., i. m. 467. l.

lára nem talált a forrásokban megfelelő magyarázatot, azé részvéteiből ártatlan mártírnak tüntette fel. II. Endre ne származására való tekintettel pártfogolta a német alattvalakat. Ezért a magyarok elhatározták, hogy a királyt családjával együtt megölik. Gertrud menekülésre bírta férjét, maga áldozatul esett. A gyilkosság helyén történt csodák bizonyítják ártatlan halálát:

„Regina vero se gratiae Dei committens ab Ungaris coronam martyrii innocentia sua promeruit. Quod autem beatae illius Reginae tormentum versum sit ei in martyrium, haec propter vitae innocentiam, testantur miracula quae loco occasionis ejus fieri referuntur.“

Másik munkája, a *Sermo de translatione beatae Elisabeth*, a *Vita*-val teljesen azonos tartalmú.

A következő évekből való két ferences életrajz. Lemmens 1901-ben²⁵ fedezte fel az egyiket, egy szép iniciálékkal díszített franciskánus breviáriumban Rómában, a Viktória Emánuel könyvtárban. Gondolatmenetét és stilisztikai jellegét vizsgálva, széleskörű összehasonlítás eredményeképpen arra a meggyőződésre jutott, hogy e *Vita S. Elisabeth* celanói Tamás ferencrendi szerzetes munkája. A gyászmisék ismert sequentiájának, a „Dies irae, dies illa“ kezdetű éneknek szerzője, az 1221-ben Németországba induló misszió tagja volt. Nagy hírnévre tett szert szent Ferenc életrajzával²⁶ s valószínű, hogy prédikáló körútján szerzett értesülést a szegénység nagy apostolának hű követőjéről Thüringia fejedelemszonyáról. A vita-k írásában már nagy gyakorlattal rendelkező olasz szerzetes bizonyára szent Ferencet akarta dicsőíteni Erzsébet-hagiográfiájával. A ferences vonatkozásokkal átszőtt élettörténetnek szinte hivatalos jellege van, ezt kezdeté bizonyítja: „*Vas admirabile, opus excelsi*“. E szavakkal kezdődött a pápának a szenttéavatás alkalmából elhangzott beszéde s Beatrix kasztíliai királynéhoz intézett levele.²⁷ Lábán Antal ezek alapján arra a megállapításra jutott, hogy ezt a — „legrégibb“ — vita-t olva-

²⁵ Lemmens, P., L., Die hl. Elisabeth von Ungarn. Mitteilung des historischen Vereins der Diözese Fulda, IV. évf. 1901, 1—240. l.

²⁶ Michael, Kulturstände, Freiburg, 1899, II., 85. l.

²⁷ *Vita Gregorii, IX.*

hatták fel a szenttéavatáskor, a perugiai templom elé sereglett nép előtt.²⁸

Kellő bizonyítékok hiányában nem dönthetjük el, hogy a Libellus vagy a celanoi Vita régibb eredetű-e. A legnagyobb valószínűség szerint mégis a Libellus régibb, mert az eseményeket nagyjában az egyes személyek tanúvallomásának sorrendjében mondja el s csak helyenként tartja szem előtt időbeli sorrendjüket. Bizonyos, hogy a szent életére vonatkozó adatok összegyűjtésénél egyenként hallgatták ki a környezetéhez tartozó leányokat. A Tamás-féle Vita viszont a kronológia pontos megtartásával készült s az ezen szempont szerint teljesen átdolgozott, rendszeres munka bizonyára későbbi keletű. Miután a Mencke kiadásában megjelent Libellus szövegével a legtöbb helyen feltűnően egyezik, a Libellus szövegvariánsát látjuk benne.

Egy későbbi, talán a XIII. század közepe táján keletkezett *toskanai ferences vita*-t ugyancsak Lemmens fedezett fel a firenzei Laurenzia könyvtárban.²⁹ Ez csaknem betűről betűre a Libellust követi. Szerzője néhány szemtanú vallomásával és egy csodás gyógyítás történetével bővítette ki. Perugia közelében készült. A Libellus-szal való feltűnő egyezéséből arra következtethetünk, hogy a szerző adatait a kanonizáció alapjául szolgáló aktákból merítette. Lábán szerint a XIII. század 3. negyedében jött létre s már ez a század is elismerte hitelességét: a breviáriumok lekciónak megszervezésénél többször felhasználták.

A szenttéavatás után, 1235–41 között keletkezett kisebb terjedelmű és kisebb jelentőségű munkák szent Erzsébetet mint „a bűnök kiirtóját, az erények istápolóját, az erkölcsöség példáját, a bűnbánat mintaképét, az ártatlanság tükrét” dicsőítik.³⁰ A szenttéavatás lefolyásának emléke: *Processus et ordo Canonisationis beatae Elysabet*.³¹ Ismeretlen szerzője

²⁸ Lábán A., Az Árpádházi szt. Erzsébet-legendák irodalmunkban. Budapest, 1907. 10. I.

²⁹ Lemmens, P. L., i. m. 19. l.

³⁰ „Viciorum extirpatrix, virtutum fuit plantatrix, scola morum, exemplum penitencie, speculum innocencie.” *Sermo Ad decus et honorem*.

³¹ ed. Mencke, I. B. II. 2007. l.

kiemeli IX. Gergely pápának a kanonizáció ügyében kifejtett nagy buzgalmát („sincerus favor“).

IX. Gergely pápának szent Erzsébetről szóló miseofficiuma a bollandisták *Acta Sanctorum* gyűjteményének november 19-ével jelzett részében a 17. lapon fordul elő. IX. Gergely pápa külön miseformulát (Proprium) rendelt szent Erzsébet ünnepére. A nov. 19-én mondandó, az özvegyről szóló miseformulába beillesztett sajátosan szent Erzsébet ünnepéről szóló rész, a pápa kollektája, a *Missale Romanum ex decreto sacrosancti concilii Tridentini restitutum* (editio 14, Ratibonae, 1898) 712. lapján maradt ránk. A szent Erzsébet ünnepelésére rendelt kollekták és lektíók közül Huyskens szerint a legértékesebbek azok, amelyek szent Erzsébet ferences gondolatvilágát juttatják kifejezésre. Az ismert kollekták és lektíók: *Vas admirabile, Surrexit sanctissima Beata Elysabeth quondam Thuringie lanthgravia, Beata Elysabeth tam progenie quam moribus notissima.* „*Simile est regnum celorum thesauro*“ szavakkal indul meg az evangéliumi rész. Dietrich von Apolda Erzsébet vita-jának prógusában említ egy ebből az időből származó s ilyen kezdéssel, *sermo fratris Ottonis de ordine predicatorum, doctorum et devotissimi viri, qui sic incipit: Mulierem fortem.*

IX. Gergely pápa már a translatio után szorgalmazta Erzsébet-kultusz ápolását. A cisztercita rend 1236-ban határozta, hogy szent Erzsébet ünnepét felveszi a mártirologiába. Ugyanezt tették a dominikánusok 1243-ban.³² A eisenachi ferencrendiek minden év pünkösd vasárnapján közszemlére tették ki a szent ereklyéit. A sírját látogató hívőknek a pápák különböző búcsúkat engedélyeztek.

Erzsébet emlékére számos szociális intézmény létesült. II. Frigyes császár 1229-ben hazatérve a Szentföldről, tisztelete jeléül Nürnbergben Erzsébet kórházat alapított s ezzel a német lovagrend jótékony munkájának megvetette alapját.³³ Később nagy adományokkal látta el, hogy — am

³² Huyskens, A., i. m. 47. l. A pápa miseofficiumáról 75. l.

³³ Meffert, F., *Caritas und Krankenwesen*. Freiburg, 1927. 19.

mondta — annál biztosabban állhasson fenn a világ végéig.³⁴ A nürnbergiek bőséges hozzájárulással támogatták az új intézményt, a papság és polgárság ingatlanok és pénz adományozásával járult a rend segítéséhez. Az intézmény, mint a lovagrend legnagyobb kórháza még a XIV. században is széleskörű karitatív munkát fejtett ki. A német lovagrend támogatásával a pogány poroszok megtérítése idején, mind városokban, mind falvakban betegek és aggok részére számos szent Erzsébet-kórház, valamint sok „leprosorium“ létesült. A kórházak fenntartásának főforrásai a hívők adakozása és a végrendeleti adományok voltak. Az alapító halálának évfordulóját nagyszabású adakozás keretében ünnepelték meg. A rendelkezésre álló alapítványi összegből ilyenkor a szegényeknek alamizsnát osztottak ki. A marburgi szent Erzsébet-kórház részére ilyen alapítványt tett 55 ezüst márkából Ágnes magyar királyné, III. Endre király második neje. Erzsébet unokatestvére, boldog Ágnes,³⁵ csodálta a thüringiai fejedelemasszony jótekonyságát, s ezt követte, amikor Prága szegényeit és a betegápoló „ordo stelliferorum“-ot adományaival támogatta, Henrik és Wladislaw hercegek nagynénjük tiszteletére alapították a Sziléziában népszerű boroszlói szent Erzsébet kórházat. Erzsébet tiszteletének a rokonság körében megnyilvánuló kifejezése nagynénje, Sziléziai szent Hedvig karitatív tevékenysége is.

Szent Erzsébet tisztelete hazánkban már a század közepe táján megnyilatkozott. IV. Béla király húga emlékének megörökítésére 1240-ben Nagyszombatban templomot és zárdát építtetett.³⁶ Ez volt Magyarországon az első Erzsébet-templom. Kassa város monografistájának, Tutkó Józsefnek véleménye szerint a kassai székesegyháznak, hazánk legértékesebb Erzsébet-emlékművének alapkövét 1245-ben tették le.³⁷ Kassa polgársága a szent Erzsébet-kultusz megörökíté-

³⁴ Voigt, G., Geschichte des deutschen Ritterordens. Berlin, 1867. I. 261. l.

³⁵ Przemysl Ottokár cseh király leánya.

³⁶ Pap József, Árpádházi szent Erzsébet tiszteletének története Magyarországon. Eger, 1910, 16. l.

³⁷ Felsőmagy. Múzeum-Egyesület IV. Évkönyve, 1882. szerk. Stöhr Antal, Tutkó József: Adatok Kassa szab. kir. város pecsétjei- és címereinek fejlődési történetéhez. 36., 37. l.

sében áldozatkészségével előljárt. A város hódolatának lefejezője a XVI. századból származó pecsét, amely az alamizsnát nyújtó szent Erzsébetet fejedelmi díszben ábrázolja a pecsét bevésett szövege „St. Elisabeth Sigillum Civium Cassa“.

A század második felében az Erzsébet-irodalom csaknem teljesen a legenda nyomdokain halad. A szerzők műveik az askéta nevelői cél szolgálatába állították és meg sem kísérelték, hogy Erzsébet életrajzát történeti hűséggel írják. A kor módszere szerint életéből kiragadtak egy-egy historikus jelenetet, hogy azt morális fejtegetés kapcsán költött eseményekkel kiszínezzék. Az elbeszélés mondai jellege ilyenkor nemcsak valószínű, hanem teljesen nyilvánvaló. Az író azonban törekedett, hogy Erzsébetet, mint a szent asszonyok mintaképét állítsa az olvasó elé és hogy a prédikátor ajkáról csodák és égi jelek hirdetésével hasson a hívókra.

Ilyen célzattal készült Jakob de Voragine genovai érseki legendagyűjteménye. *Legenda aurea*-ja nagyjelentőségű munka a német és magyar Erzsébet-irodalomban, mert ez a 100.000 verssort számláló német *Passional*³⁸ forrása. E *Passional* harmadik része az egyházi év sorrendje szerint csoportosítja a szentek legendáit. Kedves epizódokat közöl Erzsébet életéből: a négyéves gyermek pozsonyi búcsúzás ünnepélyes fogadtatását Thüringiában és a játszótársainak szóló csodát. A *Legenda aurea* nyomán Erzsébet és Lajos gyermekkori vonzalmáról és a hitvestársak szeretetét gyakran megnyilatkozó jeleiről részletesen szól. Lajos ezüsttükörrel küld jegyesének. Midőn 1226-ban itáliai útjáról visszaérkezve, neje bőkezűsége miatt alattvalói panasszal várja a vádakra így válaszol:

— „Ist nun mein lieb frau gesundt so wird mir nicht

Erzsébetet elűzetése után az a gondolat bántja, mi nem osztott több alamizsnát a szegényeknek. Szívesen tette elhagyatottságát, csak gyermekeinek szomorú helyzete gasztja:

— „Meine kind seynd fürsten und fürstin und seyn

³⁸ ed. Hahn und Köpke, 1845—1852.

hungert und liegen hie on alles stro. Das beschweret mir mein hertz.“

Dietrich von Apolda, az évszázadokon át kedvelt, népszerű *Vita S. Elisabethae viduae*³⁹ c. munka szerzője, a történeti eseményeket szóbeli hagyományokkal kapcsolta egybe. Tudományos buzgalommal gyűjtötte össze a forrásmunkák adatait s már a tudatos biográfus módszerével jár el, amikor forrásait pontosan megjelöli: *Libellus, Littera Magistri Conradi, Sermo fratris Ottonis (Mulierem fortem), Ad decus et honorem (sermo), Chronica scripta diversorum*.⁴⁰ A forráskritika nyomaira is rátalálunk: bár Dietrich elismeri, hogy a *Libellus* és Konrád levele „színtiszta igazságot“ tartalmaz, mindkettőben hiányolja a hely- és személynevek pontos meghatározását, a közelebbi körülmények megjelölését, s a *Libellus*-ban előforduló ismétlések is zavarják. Életrajza mégis sok olyan részletet tartalmaz, melyek történeti alap nélkül valók. Klingsor pl. megjósolja Erzsébet születését, Zsófia gyakran korholja a gyermeket. A pozsonyi udvarban történt leánykérés fényes külsőségeinek aprólékos részletezésében kifogyhatatlan. A kis Erzsébettel küldött hozomány és mesebe illő ajándék felsorolása szinte nem ér véget.

Helyesen határozza meg Erzsébet eljegyzésének és Lajos halálának időpontját.

A források hézagait legendákkal tölti ki. Erzsébetnek álmában megjelenik édesanyja. Egy betegnek abból a forrásból hoz halat, amelyben azelőtt állat sohasem élt. A csodálatos ruha két variációja fordul elő nála.

Az 1289-ben befejezett életrajzot egy reinhardsbrunni szerzetes 1293-ban átdolgozta és supplementumokkal⁴¹ bővítette, Dietrich vita-jához hozzátoldotta a leprozusról, a néma és süket gyermekről szóló csodát.

³⁹ Dietrich (Theodoricus Thuringus) de Apolda, *Vita S. Elisabethae viduae*. ed. Canisius: *Lectiones antiquae*, Basnage, Tom. IV. Amstelædam, 1725.

⁴⁰ Az utóbbi kézirat nem maradt ránk; közelebbit nem tudunk róla. — Lá b á n összehasonlító kutatásai alapján úgy véli, hogy Dietrich ismerte és fel is használta a toskanai ferences vita-t.

⁴¹ *Variae Lectiones et supplementa ad Theodoricum de Thuringia seu de Apolda Vitam S. E.-ae*, ed. Mencke, i. m. 1987—2006. I.

II.

A XIV. és XV. század.

Reinhardsbrunni annales; krónika, sermo. Az első magyarországi emlékek: breviáriumok, officiumok, sequentia; Rohte krónikáinak keletkezése, megbízhatatlansága.

Szent Erzsébet a thüringiai történetírásnak különösen kedvelt alakja. A Gotha mellett alapított reinhardsbrunni benedekrendi kolostor a XI. századtól a XIV. század közepéig fáradhatatlanul ontotta a tartomány történetére vonatkozó munkáit. A történetírás a népszerűsítés mindinkább megnyilatkozó törekvése folytán lokális szintet nyert. Warburg, Marburg történetével kapcsolatban Erzsébet egyénisége a szerzetesek krónikáiban nagy szerepet játszott. A XI. században keletkezett, Erzsébet alakjával foglalkozó, kevés hitelre számottartó reinhardsbrunni krónika Berthold annaleseit, a *Vita Ludovici*-t Ködiz német fordítása alapján tartalmazza.

A *reinhardsbrunni annales*, a krónika egy része, a század elejéről, 1314—1323-ból való.¹ Boerner véleménye szerint egy 1308—1314 közt keletkezett kompiláció szolgált alapjául, mely egy a XIII. századból származó, feltételezett *Vita Ludovicinek*, *Berthold annaleseinek*² és Dietrich von Apolda munkájának kiválasztott egyes részeitől állt.³ Ezzel szemben Wencknek az a nézete, hogy a németnyelvű *Vita Ludovici* Berthold annaleseiből keletkezett. Szerinte Dietrich von Apoldának a reinhardsbrunni supplementumokkal bővített Erzsébet-vita-ja szolgált alapul a reinhardsbrunni annalesnek és a latinnyelvű *Vita Ludovicinek*.

A reinhardsbrunni krónikából állította össze Ködiz Frigyes 1330-ban Lajos tartománygróf németre fordított életrajzát.⁴ Boerner szerint Dietrich biográfiája és az 130

¹ Boerner, i. m. 494. l.

² Berthold, Lajos tartománygróf udvari káplánja, Erzsébet férjének vitézi tetteiről és a politikai mozgalmakban tanúsított nemes magatartásáról sok legendás és adomaszerű epizódot gyűjtött össze.

³ Boerner, i. m. 498. l.

⁴ Wenck, Die hl. Elisabeth, Historische Zeitschrift. München 1892. 212. l. — Ködiz művét Rückert, H. adta ki: Das Leben des heiligen Ludwig, Leipzig, 1851.

ban írt latinnyelvű Vita Ludovici szolgáltatta az anyagot Ködiz fordításához és a reinhardsbrunni krónika megírásához is.

A *reinhardsbrunni krónika* keletkezésének időpontját Michael a XIV. század végére teszi. Új legendákat is tartalmaz, pl. a szent Erzsébet születéséről szóló jóslatot. Berthold annaleseiben gyakran emlékezik meg Erzsébet és Lajos hitvestársi szeretetéről. Erzsébet örömmel várja hazatérő férjét:

— „Sy kuſte in mit herzin vnde mit munde mehr danne tusend stunde.“

Főképen Lajosról szóló csodákat közöl. Szemtanúja volt az ifjú tartománygróf halálának. Utolsó óráiban Lajos körül galambokat látott ülni, amelyek a halál beálltával kelet felé szálltak. (Ez a legendás motívum igen gyakori. Jeanne d'Arc elégetésénél is láttak ég felé repülő galambokat.)

A reinhardsbrunni kolostor kódexei nagyrészt hamisítványok.⁵ Tévedések és anakronizmusok bőven akadnak bennük. Erzsébet három Zsófia nevű gyermekének születéséről tesznek említést, s ezt állítják: Elisabeth nata est in castro proprie Etzeborg (Blindenburg, Altofen), 572. l. Egyedül Raspe Henriket tartják Erzsébet erőszakos elűzetéséért felelősnek. Kronológiájuk az előforduló tévedések miatt megbízhatatlan. Tudnak Erzsébet magyarországi útjáról.

Ködiz Frigyes *Das Leben des heiligen Ludwig* c. munkájában csak Lajos életének fontosabb eseményeit tárgyalja, de többször emlékezik meg Erzsébetről is. Prózáját rövid versek beszövéssel élénkíti. Az egyik dal a keresztes háborúba induló Lajosnak nejétől való búcsújáról szól (57. 140. l.). Ennek a jelenetnek van történeti alapja. Az 1233-ból származó csodákról szóló jegyzőkönyv kézírataiban (83. csoda) egy vak asszony csodálatos gyógyulásáról olvasunk. Az asszony, aki félszemére látott, elindult a tanúkihallgatásra s útközben zarándokoktól hallotta Erzsébet és Lajos búcsúdalát énekelni:

„Audivit homines cantantes Teutonice de separatione flebili Elisabethae et mariti sui Ludewici lantgravii in terram sanctam ituri.“

⁵ Naudé, A., Die Fälschung der ältesten Reinhardsbrunner Urkunden. Berlin, 1883. 82—86. l.

Az ének annyira meghatotta, hogy sírva fakadt s e perctől kezdve mindkét szemén látott. Ez a történet Dietrich von Apolda Erzsébet életrajzában is előfordul:

Mater tenens filium, uxorque maritum
In diversa pertrahunt et tenent invitum.
Fratres cum militibus velut compeditum
Stringunt, non discere sinunt expeditum.
Erat in exercitu maximus tumultus,
Cum carorum cernerent alternari vultus
Flebant omnes pariter sexus et adultus,
Turba cum militibus cultus et incultus...

(Basnage, i. m. IV. 131. II)

A XVI. század elejéről maradt reánk Petrus Paludanus (P. de Palude) bressei domonkosrendi szerzetes *Sermo thesauri novi de sanctis* c. gyűjteménye (1489-i kiadása ismeretes). A szerző (1275—1342)⁶ homiletikai munkájának CLII. sermo-ja szent Erzsébet dicsőítéséről szól. A beszéd evangéliumi idézettel kezdődik: „Vendidit omnia, quae habuit et emit eam,” s azt a vezérgondolatot domborítja ki, hogy Erzsébet az örök üdvösség elnyeréseért vetette meg a földi boldogságot. Kiemeli jótékonyágát s követendő például állítja elénk.:

„Sic beata Elisabeth ita emit omnia, quae habuit, deinde ideo nobis proponit in exemplum, ut sequamur vestigia eius.” Az erkölcsi fejtegetéseket szentírási idézetek támasztják alá.

Megkülönböztetett tisztelettel és szeretettel ünnepelem szent Erzsébet emlékét a sárospataki ferencrendi szerzetes Breviáriumuknak *De sancta Elisabeth ducissa*⁷ című 15. századból származó officiuma a magyarországi szent Erzsébet-imnádalom első terméke. A szentet dicsőítő különböző részek közül az *Ad vespas* kezdetű ének a „szegényeket istápoló erényekben tündöklő” Erzsébetet magasztalja. A *Hymnus* Istenhez küldött fohász, amelyben az „égen felragyogott csillag” jöttén örvendenek.

⁶ The Catholic Encyclopedia edited by Charles G. volume 1. New York, 1911; Allgemeines Gelehrtenlexikon, hg. Chr. Gottf. Jöcher, Leipzig, 1751. III. Teil.

⁷ Dankó J. K., *Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae*. Budapestini, 1895. 276—82. l.

Nouum sidus emicuit,
error vetus conticuit;
nouo splendore rutilans
plebs nouas laudes iubitat...⁸

Az *Ad Magnificat* és a *Matutinum* szent Erzsébet napjának méltó egyházi ünneplésére buzdít. *In primo nocturno* a „szegények ápolóját“, a „világ hiúságát megvető szentet“ dicsőíti. *In secundo nocturno* szövege szerint Erzsébet minden külsőséget, fényt, pompát megvetett, a szűkölködőknek anyagi segítséget nyújtott, mindenkit pártfogásba vett, de magának özvegyi elhagyatottságban kellett élnie. *In tertio nocturno* bőkezűségét emeli ki:

„... Sic sedula paupercula lauit, istos illis strauit... Et suam periculo populum defendit“.⁹

A *Laudes*, *Super Benedictus* és *Ad Magnificat in secundis vespers* szövege szerint az egyház hálát ad azért, hogy Erzsébet „a gőg és büszkeség fejét letiporta.“

Az 1341-ből származó pozsonyi Missale-ban 16 háromsoros versszakból álló *Sequentia de sancta Elisabeth vidua, filia Reg. Hung.*¹⁰ című „carmen“-re akadunk. Ezt a *Gaude syon quod egressus* kezdetű sequentiát valószínűleg pozsonyi ferencrendi szerzetes írta.¹¹

A XV. század első felében Rohte (Rothe) János eisenachi lelkész történelmi és egyháztörténeti anyagot gyűjtött, hogy olyan munkát írjon, amely a népet „jobb erkölcsökre oktas-a.“ Műve, *Chronicon Thuringiae*,¹² a Krisztus születése előtti római uralom századaitól kezdve Frigyes tartománygróf haláláig tárgyalja Thuringia történelmét. Szent Erzsébet életének és dicsőítésének feltűnően nagy helyet¹³ biztosított benne. Minden alkalmat felhasznált, hogy krónikája további során is visszatérhessen alakjához. — A munka történeti értékét a hagyományoknak nagy mértékben való felhasználása csökkenti. Erzsébet életét sem csak a Libellus felhasználása-

⁸ U. o. 277. l.

⁹ U. o. 281—2. l.

¹⁰ U. o. 288—90. l.

¹¹ Pap J., i. m. 51. l.

¹² Mencke, i. m. Tom. II., 1633—1824. l.

¹³ U. o. 1698—1729. l.

val írta meg, hanem legendás életrajzokból is merített a tokat. Így például Klingsor wartburgi szereplését, a magyarországi látogatás történetét; Erzsébet ruhája alatt lószörget hordott (*ein herin hemmede* 1704. l.); Lajos elefántcsükröt küld neki szeretete jeléül.

Arra, hogy Rohte ellenőrizhetetlen forrásokból is dolgozott, jellemző bizonyíték Gertrud királyné halála körülményeinek elmondása.¹⁴ A magyar főurak ellenszenvvel vitettek a királynéval szemben. Az egyik zászlósúr Gertrud helyett leányát szánta feleségül II. Endrének. A nemesi koholt vádjaikkal annyira felingerlik a királyt, hogy az országában végül is feleségét lefejezteti.

Holder-Egger annak a véleményének adott kifejezést, hogy a *Chronicon Thuringiae* csaknem a maga teljes egészében a *Historia landgraviorum Eccardiana* című latin forrásmunka kivonata.¹⁵ Megjelenésének ideje bizonytalan; Schöttgen és Kreysig 1409-re¹⁶, Helmbold 1418-ra teszi.¹⁷

A szent asszony élettörténetét Rohte *Auctor Rhythmi de Vita S. Elisabethae, Landgraviae Thuringiae* című versekrónikájában rímekbe foglalta. E krónika keletkezésének időpontja Helmbold nézete szerint 1417.¹⁸ Rohte mintha igyekezetével Erzsébetet magasztalja benne, s azokkal szemben, akik Erzsébetet bántalmazták, szigorú kritikát gyakorol. Henriket kegyetlennek rajzolja, mint akiből kivesz minden nemes érzés. Erzsébetnek két Zsófia nevű leányáról szóló megállapítása téves; ez a későbbi századokban zavart idézett elő.

Helyenként nyilvánvalóan a szájhagyományt követi.

¹⁴ Rohte, i. m. 1701. l.: Wi sente Elsebethin muthir enthoubit v

¹⁵ Holder—Egger, O., Studien zu thür. Geschichtsquellen, Neues Archiv XX. 1895. 407—21. l.: „Wir dürfen unbedenklich annehmen, dass der Verfasser von Chron. Thur. die Hist. Eccard. als unmittelbare Vorlage gehabt, und sie durchweg als Leitfaden für seine Darstellung benützt hat.“

¹⁶ Schöttgen—Kreysig, Dipl. et Script. Hist. Germ. 85. ll.

¹⁷ Helmbold, Dr., Johannes Rothe und die Eisenacher Chroniken des XV. Jhts. Zeitschr. d. Vereins f. thür. Geschichte, Jena, 452. l.

¹⁸ Helmbold, i. m. 452. l.

Erzsébet szívesebben időzött az eisenachi szegény asszonyok között, mint udvarhölgyei társaságában. Férje halála után 8 napig szakadatlanul sírt, jajkiáltásai betöltötték a wartburgi várat. A rózsalegendát a német szerzők között elsőnek hozza kapcsolatba Erzsébettel.

Művei közül egy sem maradt reánk eredetiben.¹⁹ A Chronicon és az Auctor Rhythmicus szövegei között olyan feltűnő nyelvi eltéréseket találunk, hogy szinte az a gyanú merül fel, hogy a két krónika szerzője nem azonos.²⁰

Ugyancsak a század első feléből származtatják Herolt János *Sermones discipuli de tempore et de Sanctis unacum promptuario exemplorum*²¹ c. gyűjteményét; ez hazánkban a renaissance homiletikus íróira nagy hatást gyakorolt. A szerző²² XLIII sermojában a *Legenda aurea* alapján szent Erzsébet megrövidített legendáit állította össze. Néhány legendát, így a leprozusról, a csodálatos köpenyről, Dietrich von Apolda Erzsébet vita-jából vett át.

III.

A renaissance, reformáció és ellenreformáció.

Magyarországi himnus és sequentia; Bonfini, Temesvári Pelbárt, Laskai Ösvát. Kódexeink (Érdy-, Tihanyi—). A reformáció, Luther Márton. Irodalmi visszaesés. A szent Erzsébetrend alapítása.

A humanizmus korában — ellentétben az eddigi részletes életrajzokkal — a szerzetes írók Erzsébetről többnyire

¹⁹ Neumann, H., Die eigenhändigen Urkunden Joh. Rothes u. ihre wissenschaftliche Bedeutung. Zeitschr. d. Vereins f. thür. Geschichte, Jena, 1935. 352. l.

²⁰ A mondatszerkesztés, kifejezések eltérésére példa: *Wi meister Clinsor kundigete sente Elsebetin gebort* (Chron. Th. 1698. l.); *Wye Klingör weyssagete von Sandt Elisabetenn geburt* (Auct. Rh. 2042). A rimes krónika feltűnően közel áll az újfelnémethez: *Von der meerfart lantgrauen Ludowigs* (Auct. Rhyth. 2070. l.). *Wi sich abir eyn merfart irhub gein Jherusalem* (Chron. Thur. 1716). A nevek és szavak különféle leírására. V. ö.: *sente Elsebeth, Conrade, Doringin, Ungirn, Ungirlande* (Chron. Th.); *Sand Elisabet, Conratte, Duringen, Hungern, Ungerlandt* (Auct. Rh.).

²¹ Conventus Viennensis F. F. Praedicatorum, 1488.

²² A szerzőről l.: Allgemeines Gelehrtenlexikon, Leipzig, 1750. II. Teil. 1554. l.

rövid énekekben, himnuszokban, sequentiákban emlékeztet meg. A német zsolozsmák természetesen is „Germania méltóságát“ (Laetare Germania) ünnepelték benne, míg a magyar szerzetesrendek „hazánk dicsőségének“ tartották. Nyilvánvaló kapcsolataik nyomán Franciaországban is tudtak Erzsébet magyar származásáról. Egy francia breviárium¹ a XV. századból nyomatékosan hangsúlyozza, hogy Erzsébet a magyar föld szülötte. A premontreiek 1530-ból származó pártizomisekönyve is Erzsébet magyarságát hangoztatja:

Nova nobis lux illuxit
Nova stella quam produxit
Nobilis Hungaria.

A *Gaude felix Hungaria* kezdetű, magyar eredetű himnusz egy 1481-ből származó breviáriumban maradt reánk. A szerző elgondolása szerint a földi király leánya megtette az égi királynak. A kiválasztott állandó kapcsolatban állt az égiekkel, hogy közbenjárásával bennünket Istennek ajánlja. — Ugyanebből az évből való *In festo beate Elisabethae Jocundetur plebs fidelis* kezdetű sequentia.³ Szent Erzsébet rövid életrajza után a Szenthez fohászkodik, hogy a lelke a bűnös világból az örökkétartó öröm mennyei birodalmába juttassa.

A magyar historikusok közül Bonfinius, Mátyás király humanista udvari történetírója tett először említést II. Erzsébet király leányáról *Rerum Hungaricarum Decades*⁴ c. műve neti munkájában. Kiemeli korán megnyilatkozó vallásosságát, a ruhák pompáját és a világ hiúságát megvető alázatosságát. Megemlíti, hogy a Szent a „supplicationes“ napján zítlába szokott járni. Részletesen szól ritka jótékonyságairól majd elűzetéséről így ír: „veluti dissipatrix et prodigiosa gionique calamitosa, a nonnullis ejcitur.“⁵ A közbenjár-

¹ Breviarium de Besançon XV. s. f.° 400—03; Gábel A., Erzsébet magyarsága nyugati szemmel. Regnum, 1937. 83. l.

² Dankó J. K., i. m. 386—7. l.

³ U. o. 290—2. l.

⁴ Antonii Bonfinii Asculani *Rerum Hungaricarum Decades* XLV, Editio Septima, recensuit D. Carolus Andreas, Bel., Lipsiae Decades Secunda, Liber VII. 291—3. l.

⁵ Bonfinius i. m. 291. l.

történt csodák ismertetése fejezi be a történeti források alapján készült élettörténetet.

Temesvári Pelbárt a humanizmus eszméivel szemben szenvedélyesen hirdette a középkor aszkétikus elveit. *Pomerium* c. munkájának 3. részében, a *Sermones de Sanctis*-ban⁶ a XCVI, XCVII, XCVIII. sermo-t szent Erzsébet emlékének szentelte. „Mulier gratioſa inveniet gloriam” kezdetű XCVI. beszéde az isteni malasztról, a jócselekedetek értékéről, a megszentelő kegyelem jutalmáról szól. A XCVII. sermo a világi javak megvetése (De mundi contemptu) és az örök boldogság elnyerése után való törekvés szükségességét hangsúlyozza. A célhoz vezető eszközök elérésének útját szent Erzsébet életéből vett történetekkel világítja meg és cselekedeteire, mint követendő példákra utal. Erzsébet már gyermekkorában fogadalomból a templom falait csókolgatta (Item ex devotione dulcia oscula parieti figebat, ac si Christi vulnera oscularetur); életképül szent Jánost választotta. Isten dicsőségére hamarosan abbahagyta játékait. Később alázatosan járt a szegények között, újszülött gyermekével egyszerű ruhában ment a templomba. Konrádtól ütlegetek szenvedett el azért, mert prédikációját nem hallgatta. Az özvegyről szóló XCVIII. beszéde (Pro viduis) ebből a jelmondatból indul ki: „Vidua haec pauper plus quam omnes misit, id est dedit munera deo”. A sárba taszító öregasszonyról, a csodálatos ruháról, a leprózusról szóló legendákon kívül egy újat is megemlít, az Erzsébet imájára megtérő ifjú történetét.

Pelbárt beszédeinek homiletikus részeit Petrus Paludanus *Thesaurus novus* c. sermogyűjteményéből vette. XCVII. sermojának eleje feltűnően hasonlít a *Thesaurus* CLV beszédének egy részéhez s a két sermoban sok a megfelelő citátum, jelmondatuk is egyező: Vendidit universa, quae habuit et emit eam (Pelbárt), Vendidit omnia, quae habuit et emit eam (Paludanus). Néhány fejtegetése Herolt János *Discipulus*-ára vezethető vissza. Lábán Antal megállapítása szerint Temesvári Pelbárt Erzsébet-legendái a szenttéavatási aktákon alapuló franciskánus vita-val mutatnak hasonlóságot.⁷

⁶ Temesvári P., *Pomerii sermonum de sanctis pars aestivalis*, 1489.

⁷ Lábán A., i. m. 57. l.

Laskai Osvát — *quidam frater ordinis minorum de observantia* — *Biga salutis* c. sermogyűjteménye 1497 és 1516 között több kiadásban jelent meg. CVIII, CIX számú beszédeiben⁸ szent Erzsébet legendáit Temesvári Pelbárthoz hasonlóan használta fel. Forrása egyrészt a *Legenda aurea* (innen való a sárba taszító öregasszony legendája), másrészt a franciskánus vita, vagy az ezen alapuló breviáriumi lektio (Erzsébetnek megjelenik álmában édesanyja, egy néma és egy vak gyermek meggyógyítása, Erzsébet meggyógyít egy frater). Szerinte Erzsébet Sárospatakon született. Ellenőrizhetetlen forrásból is merített legendás mozzanatot: pl. amikor az a hír jut el hozzá, hogy Lajos házasságuk gondolatával komolyan foglalkozik, felajánlja magát Istennek s a virágfűzért a forrásba dobja; — alázatosságában abból a vízből iszik, melyben a bélpoklos tagjait megmosta.

A XVI. század vallási téren új szakadást hozott. A szentek példájának hatása és tisztelete egy időre vesztett jelentőségéből. Érdekes, hogy Luther Márton egyik asztali beszélgetésében a szentek tiszteletéről szólva, éppen Erzsébet alakját állítja oda követésreméltónak. A Szent szelíd, alázatos lénye bizonyára Wartburg várában került közel a református harcos lelkéhez. Életének vázlatos ismertetése után tisztelettel adózott emlékének.

— „Ich halte von denen Heiligen viel von denen man nicht weis sonderliches, leben nach gemeiner weise, wie sonst andere Leute, one heucheley, rhümen noch lassen sich nichts merken.“⁹

Az új tanok kialakulásával a szentek tiszteletének jelentősége elhomályosult. Németországban még a kolostorok celláiban is hosszú időre elnémult az Erzsébet-irodalom s hazánkban is csak a legendák gyűjtésére szorítkoztak. A mohácsi vész után keletkezett kódexeink nagyjából Te-mesvári Pelbárt Erzsébet-legendáinak fordítását tartalmazzák.

Az *Érdy kódex* keletkezésének ideje 1526 és 1527 közé esik.¹⁰ A szent Erzsébetről szóló rész három „capitulumra“

⁸ Laskai O., *Biga salutis etc.*, Hagenau, 1508.

⁹ Tischreden D. M. Luthers, ed. Joh. Aurifaber, 1569. LIII. s., *Von Legenden der Heiligen, Von S. Elisabeth*, 460. l.

¹⁰ Nyelvemléktár IV., V. k. (Volf György), Budapest, 1876.

oszlik, a szent gyermekéveit, házas életét és özvegységét tárgyalja. Temesvári Pelbárt munkáján kívül közvetlenül a *Légenda aurea*-ból is merített.¹¹ Anyagát az irígyek és Lajos közötti párbeszéddel és a leprózuscsoða variálásával bővítette.¹² Az 1530—32 között klarissza apácák részére készült *Tihanyi kódex* franciskánus szerzetes munkája, Horváth Cyrill szerint Temesvári Pelbárt *Stellariumának* fordítása. A benne foglalt prédikációk közül az első a szeretet magasztosságáról szól. A szeretet bizonyossága az irgalmasság cselekedeteinek gyakorlása. Ezt a tételt a leprózusról szóló legendával bizonyítja; elbeszélése a Herolt *Discipulus*-példatárában előforduló legendával mutat fel hasonlatosságot. Ez a körülmény német forrásmunka felhasználását teszi valószínűvé.

Az ellenreformáció korában a szent Erzsébet-irodalomban hosszú időre megszakítás állott be. Csupán a karitás terén nyilvánult meg az utókornak szent Erzsébet iránti tisztelete; ez időre esik az Erzsébet-szerzet alapítása. Aachenben 1626-ban Radermecher Apollónia alapította. Előkelő család gyermeke volt, majd a németalföldi Hertogenboos-ban szent Ferenc harmadrendjének tagja lett s az ottani Marienburg-kolostor és kórház főnöknője a szegények és betegek ügyének felkarolására ösztönözte. Utóbb visszatért szülővárosába, Aachenbe s itt a városi tanács felszólítására 1622-ben elfogadta a megbízatást a régi Erzsébet-kórház újjászervezésére. Pénzzé tette vagyonát, adományok hozzájárulásával újjáépítette és felszerelte az elhanyagolt épületet. 1626 május 5-én társaival együtt ünnepélyesen felvette szt. Ferenc harmadrendjének szerzetesi habitusát s ezzel az új szerzet alapítója és első főnöknője lett.¹³ A szerzet assisi szent Ferenc mellett magyarországi szent Erzsébetet vallja égi pártfogójának, s ezért a nővéreket szent Erzsébetről nevezett kórháznővéreknek vagy röviden „erzsébetieknek“ nevezik.

¹¹ Horváth C., Temesvári Pelbárt és kódexeink, Budapest, 1891. 25. l.

¹² Nyelvelmléktár i. m. V. k. 476—487. l. (Újabban a Magyar irodalmi ritkaságok c. sorozatban Vajthó László szerkesztésében megjelent a kódex nyomán az Erzsébet-legenda.)

¹³ Pokorný E., A szent Erzsébet szerzet. Budapest, 1935. 9. ll.

IV.

A felvilágosodás.

Szent Erzsébet énekek Magyarországon. A középkori források szövegkiadása (Mencke). Legendagyűjtemények. Pray György. A racionalizmus és a szentek tisztelete. A budai szent Erzsébet-rend. A forrástörténeti munkásság kezdete (Justi). Dicsőítő beszédek Magyarországon.

A pietista vallásos irodalom gyakran merített anyagot az askézis szellemétől áthatott szentek életéből. A szubjektív vallásos érzésvilág költészete természetesen inkább a lírában, mint az epikában jutott kifejezésre, tehát rövid, énekelhető dalokban. Kájoni János *Cantionale catholicum*,¹ Náray György *Lyra coelestis*² c. munkái és az *Officium Rakoczinum*³ őriztek meg számunkra néhány jellemző, Erzsébetet magasztaló verses kontemplációt.

Náray gyűjteményében egy *Cantio de S. Elisabetha* c. 16 versszakból álló ének ünnepli a Szentet, majd követésére buzdít:

Mi is a nagy Szentnek példájára
Állyunk testünk sanyargatására:
Tellyes szívvvel a' másoknak javára
Igyekezünk és Isten áldására.

P. M. Cochem a XVII. század végén és a XVIII. század első évtizedeiben újból összegyűjtötte a szentek legendáit. Két gyűjteménye tartalmaz Erzsébet legendákat. *Auserlesenes History Buch... von den lieben Gottes Heiligen*⁴ című munkájában az 53. történet Erzsébetről szól. Fokozott tiszteletének és szeretetének jele, hogy megnevezése mindig így történik: „die liebe heilige Elisabeth.“

Előszeretettel emeli ki az Erzsébet iránt részvétet keltő legendákat: Lajos húga, Ágnes, kemény szavakkal fenyegeti, azzal ijeszti, hogy ha szerény modorát továbbra is megtartja, jegyese hűtlen lesz majd hozzá. Később, midőn Lajos zsebében megtalálja a keresztes vitézek jelvényét, ijedelmében

¹ Csiksomlyó, 1676, 497. l.

² Nagyszombat, 1695.

³ Steier, 1732.

⁴ Augsburg, 1732.² Az Erzsébet legenda: II. k., 3. r. 802—836. l.

elájul. Férje halálhíre úgy megrendíti, hogy fájdalmában összeroskad.

*Verbesserte Legend der Heiligen*⁵ című másik gyűjteménye célja, hogy az év minden napján egy-egy szent élettörténetét állítsa a hívők elé: „Eine schöne, klare und anmuthige Beschreibung des Lebens Leydens und Sterbens von den lieben Heiligen Gottes auf alle’ und jede Tag des ganzen Jahrs“. November 19-én *Das Leben der Heil. Elisabeth, Wittfrauen und Königstochter* című életrajzot találjuk. Erzsébet gyermekkorából különös figyelmet fordít arra a mozzanatra, hogy szt. János apostolt választotta pártfogójának. Házassága idejéből a szenvedéseket emeli ki, megsegényítés, üldözés volt osztályrésze, sokat bőjtölt, virrasztott, imádkozott. Pazarlónak tartották, egyedül Lajos volt segítségére a felebaráti szeretet gyakorlásában. — Elmélyedő imáiról és vízióiról így emlékezik meg:

„Sie begabe sich mit Zählen in das Gebett. In disem so großen Eyfer hörte sie eine Stimm zu ihr sprechend: Nie malen hast du mir ein so angenehmes Gebett verrichtet, als dis. Dero halben verzeighe ich dir alle deine Sünden, nimme dich zu Gnaden“ (1136. l.).

A Szent alakjára irányuló érdeklődést bizonyítja a legendák pontos összegyűjtése is. Mencke 1728-ban kiadott *Scriptores rerum Germanicarum praecipue Saxonicarum* c. művének hatalmas második kötetében közölte a szent Erzsébetre vonatkozó, különböző korokból származó hiteles és legendás⁶ szövegeket, köztük a legfontosabbat, a szenttéavatás alapjául szolgáló aktát, a *Libellus*-t.⁷

Wadding 1732-ben kiadott *Annales Minorum*⁸ című szöveggyűjteménye főként olyan legendákat közöl, melyek Erzsébet viszonyát szent Ferenchez és a renddel való kapcsolatait világítják meg. Szent Ferenc sokat hallott Erzsébet

⁵ Steyr, 1758. Az Erzsébet legenda: 1134—37. l.

⁶ *Variae Lectiones et Supplementa ad Theodorici de Thuringia vitam S. Elisabethae* 1987—2006. l. Rohte, J., *Chronicon Thuringiae*, 1633—1824. l. *Auctor Rhythmicus de vita S. Elisabethae* 2033—2102 l.

⁷ *Libellus de dictis quatuor ancillarum s. Elisabethae* ed. Mencke, i. m. 2007—2034.

⁸ Róma, 1732.

szent életéről, buzgóságáért emlékezésül levél kíséretében köpenyét küldte neki. Egy másik legenda Erzsébet bőjtöléséről szól. Az étkezés előtt a konyhában gondosan megállapította, hogy jogosan szerzett ételek kerülnek-e az asztalra. Az illegális haszonból származó ételekből nem evett s hogy ezektől való megtartóztatását észre ne vegyék, beszélgetésével kötötte le a vendégek figyelmét.

A szerző anyagát egyrészt a Libellusból és Dietrich von Apolda vita-jából, másrészt Jacobus Montanus nyomán egy ferencrendi szerzetes kéziratából merítette. Ez a franciskánus kézirat máig ismeretlen.

A bollandisták tevékenységét a XVII. század elején hazánkban is követték. Az antwerpeni jezsuiták mintájára magyar gyűjtők szorgalmas munkája hozta létre a Nagyszombatban 1743—44-ben kiadott *Acta Sanctorum Hungariae* c. gyűjteményt. A nevelői célzattal készült terjedelmes mű Erzsébet-legendákat is tartalmaz.

Pray György 1770-ben tette közzé magyar földön Dietrich von Apolda *Vita S. Elisabethae viduae* c. életrajzát.⁹ *Ad lectorem* bevezetésében megjelölte, hogy Henricus Canisius *Antiquarum Lectionum* című munkájának csonka szövegét ebből a XIV. századból származó — szerinte legrégibb — kódexből javította és egészítette ki. Disszertációjában szent Erzsébet rövid életrajzát ismerteti.¹⁰ Csak a legfontosabb eseményekre szortíkozik; a magyarországi tiszteletnyilvánítások leírásának és az ereklyék kegyeletes megőrzésének külön fejezeteket szentel. A *Script. Rer. German. Pistorii* Tom. I. szövegét, Pelbártot és Bonfiniust gyakran idézi. Dietrich vita-ját kronológia szerint 8 könyvre, *miracula*-it 49 *capitulum*-ra osztotta.

Hogy a szentek tisztelete s így a szent Erzsébet-kultusz a XVIII. század folyamán nagyobb méretekben nem bontakozhatott ki, főként abban kereshetjük, hogy a felvilágosodás eszméi egyre inkább elterjedtek Európa művelt országaiban.

⁹ Pray Gregorii, *Vita S. Elisabethae viduae Landgraviae Thuringiae. Tyrnaviae* 1770. 1—218. l.

¹⁰ *Dissertatio praevia de sancta Elisabetha vidua*, i. m. 1—33. l.

II. József hatásuk alatt 1782 óta egymás után oszlatta fel a szerzetesrendeket. A szent Erzsébetről elnevezett kórház-nővérek működését mégis elismerésével tüntette ki. Az aacheni székesegyház közelében letelepült Erzsébetnővérek (Elisabetherinnen, Hospitalschwestern von der hl. Elisabeth) a karitás terén olyan áldásosan működtek, hogy már a XVII. század folyamán osztrák földre is hívták őket; 1650-ben Düren, 1690-ben Graz, 1709-ben Bécs, 1710-ben Klagenfurt, 1719-ben Prága, 1738-ban Pozsony, 1754-ben Brünn telepítette be a rendet. II. József teljes bizalmának és elismerésének jeléül a bécsi erzsébetieket 1785-ben Budára helyezte át, hogy ott a nőbetegeket ápolják. A költözködés költségeit a vallásalap fedezte.¹¹ József kiváltságokkal, nagyobb alapítványokkal is támogatta és személyes megjelenésével tüntette ki a kolostort. Jelentősége abban állt, hogy míg eddig a kezdetleges közegészségügyi állapotok közepette Budán csak a régi szent János kórház állt fenn, most a nőbetegeknek külön kórház állt rendelkezésükre.

A racionalizmus szelleme nyilvánul meg e korban a szentek élettörténetével foglalkozó munkákban.

A szent Erzsébet-irodalom első jelentős képviselője e korban K. W. Justi, a marburgi egyetem történettudósa. *Elisabeth die Heilige Landgräfin von Thüringen* című munkájában¹² két egymással homlokegyenest ellenkező világnézet került szembe. A pietista Herder ihlette a középkori téma megválasztására, de valójában a racionalizmus szelleme hatja át.

Az eredeti források és későbbi másolataik, átköltéseik között alig tesz különbséget, minden kiválasztási principium nélkül, rendszertelen egymásutánban sorakoztatja és használja fel őket.¹³

Állításai igazolására Dietrich von Apolda vita-ját, Rohte Chronicon-ját és az Auctor Rhythmicust használja. Több hagyományt, így az Erzsébet születéséről szóló jóslatot történeti ténynek tart.

¹¹ Pokorný E., i. m. 38. l.

¹² Zürich, 1797.

¹³ Wegele, F. i. m. 356. l.

Felfedezi és elismeri Erzsébet egyéniségében a nagy-szerűt és csodálatosat, Konrád szigorú eljárásával nem ért egyet. Tiszteletnyilvánítása elvszerű meggyőződésből fakad: „sie ist in mehr als einer Rücksicht aller Aufmerksamkeit wert.“ „Meine Absicht war nicht ein idealisiertes Charaktergemälde dieser Fürstin zu entwerfen, sondern ihr Bild so darzustellen, wie es, entlastet von den Zügen, welche Wahn und religiöse Schwärmerei ihm liehen, der unbefangenen Beobachtung erscheinen muß.“ (Vorrede IV. l.) A racionalista Justi saját bevallása szerint sehogyan sem találta volna fel magát szent Erzsébet korában és sajnálja a Szentet, hogy nem élt „tisztább felfogású, világosabb“ korban.

A felvilágosodás hosszú időre hazánkban is megbénította a vallásos életet. Szent Erzsébet ünnepének nem volt jelentősége, csak a budai Erzsébetnővérek rótták le ilyenkor kegyeletüket. Kórházuk szerény falai között ünnepelték védőszentüket. A korabeli magyarországi szent Erzsébet-irodalom az ilyen alkalmakkor elmondott dicsőítő beszédek kiadásában merül ki. Hermolaus: *Lobrede auf die hl. Elisabeth, königliche Stifterin des Ordens der Elisabetherinnen* c. 1792-ben Pozsonyban kiadott szónoklata és Franz Luprecht v. Fahnenthal, a szent születésének 600 éves fordulója alkalmából elmondott, 1808-ban Budán kiadott beszéde¹⁴ felépítésükben s tartalmukban jellemzők valamennyi ünnepi prédikációra. Fahnenthal szentírási idézettel szólítja fel Erzsébet nevében a nővéreket hivatásuk teljesítésére:

„Sie rufet aus „Ich bitte euch, ich Gefangene im Herrn daß ihr würdiglich nach eurem Berufe wandelt, in welchem ihr berufen seyd (Ephes. 4., 1.).“

Majd így folytatja:

„O Gott! du liebest alles, was seyn Daseyn hat, und hassest keines von allen, was du erschaffen hast.“

A betegek helyzetét Jób keserű sorsával hasonlítja össze és a nővéreknek Erzsébet példáját követő önfeláldozó munkásságát dicséri.

¹⁴ *Lobrede am Festtage der hl. Elisabeth.* Ofen, 1808. Szinnyei J. Magyar írók. Budapest, 1903. IX. k. 293—4. l.

V.

A XIX. század.

A romanticizmus Erzsébet kultusza. Német és magyar Erzsébet-irodalom hazánkban. A magyar forrástanulmányok kezdete (Toldy). A tudományos kritikai munkásság megindulása (Wegele). Az első népszerű német életrajz (Stolz). Epikai és drámai művek. Realizmus (Freitag).

A pozitívizmus történeti kutatásai. Újromantika.

A romantikus írók a XIII. század népszerű hagiográfiáihoz fordultak forrásanyagért s szent Erzsébet legendás alakjára is ráterelődött figyelmük. Az első jelentéktelen próbálkozás Ludwig Vogel munkája: *St. Elisabeth, ein dramatisches Gedicht*, 1816. Ezt követte 1830-ban Amalie Weise *Leben Elisabeth der Heiligen* c. regényes motívumokkal átsozott életrajza.

Az első népszerű irodalmi életrajz Montalembert francia gróf munkája: *Histoire de sainte Elisabeth de Hongrie duchesse de Thuringe*.¹ A szerző bevallása szerint nem történelmi munkát akart írni, hanem a hit századából legendát.² Véleménye szerint az Erzsébetre vonatkozó feljegyzések között sok a hagyomány, de az erkölcsre gyakorolt hatásuk miatt ezek is jelentősek. Műve poétikus élettörténet. Erzsébetet olyan eszményképnek rajzolja, aki „minden földi hatalmon felül királyi hatalmat gyakorolt a lelkek felett.” A királyi bölcsőtől a marburgi kórházig sok megpróbáltatásban volt része. Az ájtatos gyermek világi hiúságtól hangos fejedelmi házba került, ahol sok bánatalom érte. Jóindulatot és szeretetet csak jegyesétől várhatott. Mátkaságuk mintaszerű keresztény házasságban folytatódott. Férje halála után magasabbrendű életcélját valósította meg. Mint üldözött özvegy bűnbánó vezeklő, szigorú szerzetesnő, irgalmas testvér mindvégig Istennek szolgált.

Montalembert a forrásokat nyomtatott kiadásokra és kéziratokra osztja. A középkori művekkel külön részben foglalkozik. A katolikus és protestáns irodalmat ismét külön

¹ Barcza J., Szent Erzsébet irodalma. Budapest, 1907. 9. l.

² Montalembert—Städtler, *Leben der hl. Elisabeth von Ungarn*. Aachen, 1836, Einleitung, V. l.eine Legende aus den Jahrhunderten des Glaubens zu liefern...

fejezetekben tárgyalja. A francia és német írókon kívül a magyarok közül csak Bonfiniusra hivatkozik. Hiányos magyar történeti ismereteit a bevezetés egyik jegyzefe mutatja:

Die berühmte Bertha die Gütige Gemahlin Pepins und Mutter Karls des Großen, die vornehmste Heldin des Karlovingischen Sagenkreises, war auch eine Tochter eines Königs von Ungarn.

Nem ismer különbséget a Libellus és a Passional adatai között, szent Erzsébet kortársa: Berthold és P. Martin Cochem között. — I. Ph. Städtler felismerte Montalembert művének hiányait s német fordításában értékes forráskritikai jegyzetekkel egészítette ki, a hézagokat kitöltötte és a fontosabb középkori források egyes részleteit hozzáfűzte.

Wegele megállapítása szerint a gondos fordítás és a lelkiismeretes kiegészítő munka a szent tiszteletének terjesztését szolgálta. — Értékében messze mögötte áll Katharina Dietz *Die hl. Elisabeth von Ungarn, Landgräfin von Thüringen* c. 1845-ben, Essenben kiadott eposza. A kezdetleges irodalmi szárnypróbálgatás a történeti hűség rovására költői formát akart adni tárgyának — de ez sem sikerült.

Wagner *Tannhäuser*-ében³ Erzsébet alakja erősen eltér a legendák szentjétől, mégis kétségtelen, hogy az ihlette meg. Tárgyalásunk során talán Wagnernél lesz leginkább nyilvánvalóvá, milyen természetszerűleg hozza magával a korok szellemi képének megváltozása a Szent Erzsébet-kép megváltozását is. Wagner korának a keresztény megváltás-fogalom kikerülésével megalkotott, anthropocentrikus megváltás-elgondolása ölt testet Tannhäuser Erzsébetében. Nagyon jellemző, hogy Wagner Erzsébetet nem özvegynek tünteti fel, hanem — a kései középkor és újkor Erzsébet-kultuszának megfelelően: tiszta szűznek. Azzal, hogy a bűnös Tannhäuser sorsát magára vállalja, megváltását a saját életének legszemélyesebb kérdésévé teszi, s bánatban elhervadó tiszta életével és imájával Isten előtt helyt áll a tévelygőért: eléri, hogy az elátkozott Tannhäuser kegyelmet nyer.

A magyarországi „szent Erzsébet-irodalom“ a század

³ Wagner, R. Tannhäuser, 1845.

elején németnyelvű munkával indult meg. Ez a körülmény szomorú következménye annak, hogy hazánkban későn ébredtek a nemzeti irodalom fontosságának tudatára, holott szükségességének gondolata már a felvilágosodás eszmekörében életre kelt. Szent Erzsébet élettörténetét még 1822-ben is német nyelven írta meg Majláth János gróf: *Die Legende von der hl. Elisabeth*⁴ címen. Dietrich von Apolda Erzsébet-életrajzának alapján megírt munkájának egyetlen újítása, hogy az eddig megjelent német biográfiák nézetével szemben Pray álláspontjára helyezkedik, Sárospatakot tartja szent Erzsébet születéshelyének.

Az első magyar nyelvű tanulmányok a romanticizmus légkörében láttak napvilágot. M a y e r István *Magyar szent Erzsébet emléke* címen a „Religio és nevelés” 1841. évfolyamának 24. és 25. számában történeti és irodalmi források alapján szent Erzsébet életének egyszerű elbeszélését és az szent Erzsébetnek csodatiszteletben fennmaradt műemlékeit szorított vázlatos rajzát adta.

Állításait Theodoricus (Dietrich von Apolda) s Pray György idézeteivel támasztja alá. Felsorolja szent Erzsébet életíróit, közülük különös elismeréssel Montalembert-t, aki „műveltségének legszebb tükrében buzgólkodott magyar szent Erzsébetnek csodatiszteletben fennmaradt műemlékeit és életét nyilvánítani.”⁵

Az olasz, német, spanyol ábrázoló művészet alkotásait ismerteti, az Erzsébet név népszerűségéről is megemlékezik, végül megállapítja, hogy hazánkban „mintegy 60 szentegyház áll szent Erzsébet tiszteletére.”

A „Honderű” 1846-i évfolyamában F e j é r Pál tette közzé *Erzsébet, II. Endre leánya* c. tanulmányát. Ugyanez évben jelent meg Sujánszky „Órangyal” c. almanachjában G a r a y János *Szent Erzsébet*-ről szóló elbeszélő költeménye. A rózsalegendát dolgozza fel s különösen a szent aszszony alázatosságát emeli ki. A szokott tévedésbe esik, mikor Lajos grófot zord férjnek tünteti fel:

⁴ Wien, Taschenbuch für die vaterländische Geschichte. III. 211—24. l.

⁵ Majer I., i. m. Religio, 25. sz. 386. l.

A férj tart kémlő őrzetet,
S mit nője tesz, amit javall,
Ellenzi zord parancsaival.

Ez a beállítás nem felel meg a történeti igazságnak, mert a tartománygróf neje jótékonykodását sohasem akadályozta meg. — A „Hölgyfutár“ 1851-ben hozta Nagy Iván megemlékezését szent Erzsébetről, a „Családi Lapok“ pedig 1852-ben Klezsó József rövid ismertetését: *Magyarországi szent Erzsébet életéből és korából*. — Németországban 1854-ben Simon⁶ írt történeti életképet szent Erzsébetről. Helyes belátása, hogy Erzsébet biográfiáját csak Lajos életrajzával kapcsolatban lehet megírni.

Hazánkban szent Erzsébet tiszteletének nagyobb fellendülését Erzsébet királyné első magyarországi látogatásának köszönhetjük. Maga is buzgó tisztelője volt a szentnek.⁷ Az Erzsébet-kultusz előmozdítását szolgáló mozgalom élére az irodalomtörténész Toldy Ferenc állt. Munkája: *Legenda S. Elisabeth* díszesen kiállított, metszetekkel ellátott mű. A régi írás teljes utánzásával, hű másolatban tartalmazza az Érdy kódex Anonymus-ának szent Erzsébetről szóló dicsőítő sermo-ját. Majd Toldy bevezetése következik, a mai kiejtés szerint átírt beszéd, végül Danielik Jánosnak Toldy kérésére megírt, történelmi tények alapján összeállított, kisebb terjedelmű Erzsébet-életrajza.⁸ A terjedelmes munkát a Szent István Társulat Erzsébet királyné első látogatása alkalmából, 1857-ben adta ki. Toldy Ferenc 1859-ben *Magyar szentek legendái a carthausi névtelentől*⁹ címen népszerű alakban is kiadta az Érdy-kódexben a magyarországi szentekről található beszédeket. 1860-ban Talabér János *Szent Erzsébet-ről* költeményt írt.¹⁰

Az 1861. év új irány kezdetét jelenti a tudományos kutatásban. Ekkor jelent meg a „Historische Zeitschrift“ 5. kötetében Wegele fontos értekezése: *Die hl. Elisabeth von*

⁶ Simon, G., Ludwig IV. genannt der Heilige, Landgraf von Thüringen und Hessen und seine Gemahlin, die hl. Elisabeth von Ungarn. Frankfurt a. M. 1854.

⁷ Pap J., 70. l.

⁸ Külön kiadásban is megjelent: Pest, 1857.

⁹ Pest, 1859.

¹⁰ Talabér J., Költemények. I. Pest, 1860. 183—90. l.

Thüringen.¹¹ Szigorúan kronológiai sorrendben tárgyalja az egyes forrásokat és éles határt von a történelmi és a legenda-jellegű munkák között. Objektíven és történelmi hűséggel igyekszik ábrázolni szent Erzsébet alakját, mégsem tudott saját korának polgárias-realista szemléletéből kilépni. Erzsébet vallásosságában nem lát egyebet beteges, túlzott jámborságnál. Hitvesi életében a házasság boldog éveinek leírására esik a hangsúly. Özvegységének megváltoztatott életmódját férje halálával hozza összefüggésbe. Aszkéta életének túlzásait Konrád nevelő módszerében, korai halálát ugyancsak Konrád szigorúságának következményeiben látja.

1862-ben a pesti központi papnövelde növendékei Montalembert munkáját lefordították magyar nyelvre. Ezidőben készült Németországban a legnépszerűbb szent Erzsébet-életrajz, Stolz Albán freiburgi teológiai tanár műve: *Die hl. Elisabeth*.¹² Könyvét „a leánykor“, „a hitves“, „az özveggy“ és „a szent“ című részekre osztotta. Úgy ábrázolja szent Erzsébetet, mint aki a szentek között „legszebb, legbájosabb“.

Előadásmódját plasztikussá és népszerűen szemléletessé teszi az, hogy a legelvontabb dolgokat a Szent életéből vett konkrét példákkal világította meg.¹³

Hitvesi szeretetének ábrázolására különösen kifogyhatatlan a példák felsorolásában: Ha férje hosszabb útra ment, gyászruhát öltött s arcát elfátyolozta. Távollétében nem érintkezett senkivel; ha visszaérkezett, boldogság sugárzott arcán.

Később, mint türelmes szenvedő özvegyet látjuk. Az engedelmesség és a könyörületesség erényei harcra kelnek lelkében. Szót fogadjon-e gyóntatójának és kímélje egészségét, vagy irgalmas legyen a szerencsétlenekhez és áldozza fel életét?

A szentről szóló rész a kanonizációval és a translációval foglalkozik, közli a szenttéavatási bulla és az epistula Conradi szövegét, végül több csodát ismertet.

Műve nagymértékben elterjedt s máig is a legvonzóbb egyházi jellegű német regényes Erzsébet-életrajz.

¹¹ Wegele, F., 351—397. l.

¹² Freiburg, 1865.

¹³ Kölnische Volkzeitung, 1908. február 3.

A hatvanas években az Erzsébet-kultusznak a szépirodalomban is nagyobb tere nyílik. A romantikusok hagyományai-ból merít Karl B e r t h o l d 1860-ban megjelent epikus költeménye: *Die hl. Elisabeth von Thüringen*.¹⁴ A történet a wartburgi dalnokversenytől a marburgi halottasházig kíséri az események lefolyását.

A gyermek Erzsébet búcsúját a pozsonyi otthontól bensőséges családi kép keretében mutatja be. Szociális vonásait nem veleszületett tulajdonságoknak tartja. Lajos az erdő rejtkehelyén élő remetéhez vezeti menyasszonyát, s Erzsébet tőle hallja a felebaráti szeretet tanait.

Midőn Zsófia kemény bánásmódját panaszolja, az általános részvét megnyilatkozásaként Wolfram von Eschenbach meghatva énekli „Am Lindenbaum ein Abendstrahl“ című dalát.

Wartburg alapításának 800. évfordulója alkalmából jelent meg E. Z e d l i t z - T r ü t z s c h l e r grófné hosszú költeménye: *Die hl. Elisabeth von Ungarn, Landgräfin von Thüringen und Hessen* (1867). Ugyancsak ez évben, a ki-egyezés évében alkotta meg Liszt Ferenc fenséges szent Erzsébet-oratóriumát Otto von Roquette szövegéhez. 1867-ben jelent meg Egerben Stolz népszerű életrajzának fordítása is, ezt már előbb munkába vették a pesti papnövendékek. A fordító ismeretlen, a munka címe: *Árpádházi szent Erzsébet*. — C. G ö b e l a rózsacsoda idejétől az elűzetésig tartó eseményekről epikai költeményciklust írt, *Elisabeth, epische Bilder* címen.¹⁵ Ugyanez az esztendő 34 énekből álló éposszal is gazdagította az Erzsébet-irodalmat. L. v o n P l ö n n i e s műve: *Die hl. Elisabeth* jambikus verssorokban mondja el a szent gyermekkorát és a Montalembertnél olvasható legendákat. Különösen az elűzetés tragédiáját részletezi. Erzsébetet szidják, átkozzák, ütlegetik, majd kitaszítják. Csikorogva zárul be mögötte a vár ajtaja, egyedül, vállán a szent Ferentől kapott köpennyel, hideg szélben indul a poverello útjára. Érzéketlen részvétlenség, közöny fogadja mindenütt, csak az öreg kapus érzi az igazságtalanság nyomasztó súlyát, részvéttel fordul az éghez, s az Úr áldását kéri az egykor

¹⁴ Paderborn.

¹⁵ Wartburgklänge, 1870.

hatalmas fejedelemasszonyra. A költő Schopenhauer életfelfogását tette magáévá, amikor szent Erzsébet aszkézisét, mint önnön életakarátának megsemmisítését tüntette fel. Életcélját valóban csak elűzetése után, akaratának teljes kiszolgáltatásával érthette el.

A század hetvenes éveiben az irodalmi realizmus fokozatos térhódítása következett be. Az író a valóságot kutatja az életben, azt ábrázolja az irodalomban is. Gustav Freytag 1872-ben, „*Die Brüder vom deutschen Hause*” c. regényében¹⁶ erősen realiztikus beállításban a tragikus események középpontjába az ártatlan „Frau Else”-t (szt. Erzsébetet) helyezi. A cselekmény megoldása teljesen egyéni. A mit sem vétő „Else” elűzetését a sors kifürkészhetetlen és kiengesztelhetetlen bosszújának tekinti, mert férje egykor testvérének gyermekét Meissen várából kidasztotta. — 1876-ban az osztrák Robert Weissenhofer szent Erzsébetről drámát írt: *Die hl. Elisabeth von Thüringen*. A várban elharpódzott cselszövéseket, udvari intrikákat, majd az elűzetés után a polgárság részéről megnyilvánuló ellenségeskedést állította a középpontba.

Erzsébetnek szenvedéseieért elégtételt kell kapnia. Ezért II. Frigyes császár neje Lajos halála után Wartburg várába jön, véget vet az udvar cselszövő ármánykodásának, békét teremt s a rokonok megengesztelik Erzsébetet.

Ugyancsak osztrák író műve J. Seebert 1883-ban kiadott epikus költeménye: *St. Elisabeth von Thüringen*. Úgy fest, mintha a történetet a kiegyezést követő békés politikai atmoszféra bécsi hangulatának megfelelően a fényűző császári udvartartás körébe helyezné. Operettszerű megoldást talál, amikor az alattvaló szerelmi bosszúját állítja előtérbe. Heinz von Trautmann, a wartburgi vár kincstárnoka, — mert Erzsébet „Minnegruß”-át elutasította, — először Lajos gróf féltékenységet kelti fel, majd a visszautasítás fájdalmaiban az elhagyott özvegy ellen összeesküvést sző. Ugyanekkor Erzsébet pártfogóit, Klingsort és Konrádot ártalmatlanná teszi. — E. Rutenberg Gothában, 1884-ben megjelent epója: *Die hl. Elisabeth* a most említett költői művektől eltérően, erősen ragaszkodik a hiteles források szövegéhez.

¹⁶ Die Ahnen (regénysorozat) III. kötet.

Csak egyhelyt tér el ettől: Erzsébet kitaszításakor egyedül hagyja el a várat, gyermekei Jutta (Guda) és Isentrud csak a következő napon követték.

Erzsébet hitvesi hűségének megnyilatkozását Lajos halála után látjuk. Erzsébet nagybátyja, a bambergi püspök húga kezét a császár részére szeretné megnyerni, de az özvegy hallani sem akar a tervről, férje halálával meghalt számára a világ:

Seit die Welt dich nicht mehr hat,
Ist die Welt mir Totenstatt;
Ihre Blüten fielen ab,
Welken nun auf deinem Grab.

1886-ban A. Freydorf három részes drámai költeményben dolgozta fel a rózsalegendát: *Die Rosen der hl. Elisabeth*.

A wartburgi erdőben a féltékenységek kételyei közt gyötördő férj alamizsnakörútjáról visszatérő nejét várja. A gyanakvásra Erzsébet kesztyűje ad okot. Raspe Henrik szerint Forgács gróf sisakján hordotta. Erzsébet azonban a kesztyűt nem Forgácsnak, hanem egy koldusnak adta. Isten a rózsacsodával teszi lehetővé a haragvó férj kiengesztelődését.

A kesztyűről szóló történet először Nicolaus Rebhahn *Historia ecclesiastica Isenacensis*¹⁷ című munkájában fordul elő. Erzsébet egy alamizsnaosztás alkalmával az utolsó szegénynek már csak kesztyűjét ajándékozhatta. A kíséretéhez tartozó fiatal lovag megvette a kesztyűt s mint talizmánt sisakjára tűzte. Ezután minden lovagtornán győzött s a keresztes háborúban nagy hírnévre tett szert. Halálos ágyán bevallotta, hogy minden győzelmét az Erzsébet-ereklyének köszönheti.

Freydorf ezt a legendát ismerhette, csupán befejezését változtatta meg, a rózsacsodával kapcsolta össze.

W. Hosäus 1887-ben megjelent drámai költeményében: *Die hl. Elisabeth, Geistliches Spiel mit Choren*, a Nibelung-motívumot, a női irigység fontos szerepét vonja be meseszövésebe. Úgy, amint Brunhilda gyűlölte fojtott elkeseredésében Siegfried nejét, Krimhildát, úgy gyűlöli Heinrich Ras-

¹⁷ Eisenach, 1621.

pe felesége Erzsébetet. S mint egykor Gunther feleségében, úgy benne is felülkerekedik a bosszúvágy, felbiztatja és rábírja Henriket az elűzetés kemény tetteire.

A szent Erzsébet-tisztelet elmélyítését nagy mértékben fokozta XIII. Leo pápa 1885 szeptember 15-én kelt dekrétuma, amelyben a magyar királyleányt a „német asszonyok és leányok patronájának“ nyilvánította.

A Wegele szellemében meginduló tudományos kutatást elősegítette Arthur Wyss munkássága. Éveken át tartó fáradságos buzgalommal gyűjtötte össze a XIII. századból fennmaradt okiratokat, köztük a szent Erzsébetre vonatkozókat, ezeket 1879-ben, a „Hessisches Urkundenbuch“ Lipcsében megjelent első kötetében adta ki. Ezzel a Szent életének hiteles forrásait¹⁸ a kutatók részére könnyen hozzáférhetővé tette.

A századvég pozitivista történettudománya az eddiginél még fokozottabb mértékben a forrásmunkák hitelességének megállapítására törekedett. Erzsébet életének történeti adatait a valóságnak megfelelően igyekezett tisztázni. Boerner 1888-ban kiadott *Zur Kritik der Quellen für die Geschichte der hl. Elisabeth, Landgräfin von Thüringen* c. munkája¹⁹ a forrásmunkák részletes kritikai tárgyalása. Az eredeti forrásokat csoportosítja. Először a csodákat tartalmazó iratokat, az Epistula Conradi tartalmi értékét világítja meg. A Libellus tárgyalása után megállapítja, hogy Mencke szövegkiadása a szenttéavatási tanúkihallgatás jegyzőkönyvének megváltoztatott alakját vette alapul. Caesarius von Heisterbach munkái sem a „Dicta“ szövegének eredeti formái s a hozzátartozó függelékek nem jelentenek értéket, csupán hagyomány alapján készültek. A Dietrich von Apolda vita-jához szolgáló források gondos analiziséből folyik megállapítása: Dietrich felhasználásuknál sok esetben túlzott. Összehasonlító szövegkritikai tanulmányok után megjelöli a hagyó-

¹⁸ Wyss, A., Hessisches Urkundenbuch, I. Abt. I. Bd. Leipzig, 1879. 34. sz. 32, II. Epistula Conradi 54. 37. 51. II. a szenttéavatási bulla, 18. sz. 16. I. 29. sz. 29. I. a pápák előmozdítják szent Erzsébet tiszteletét a búcsúk engedélyezésével, 28. sz. 25—29. I. a 60 csoda leírása.

¹⁹ Neues Archiv der Gesellschaft f. ältere deutsche Geschichtskunde, 13. k. 1888, 453—506. I.

mányból folyó, történeti alapot nélkülöző részleteket s ezzel megkönnyíti szent Erzsébet élettörténetében a történeti és a legendai anyag elkülönítését. Az elűzést a képzelet világába utalja,²⁰ Erzsébet lelki struktúrájából a vár önkényes elhagyására következtet.²¹

1890-ben F. B o n n négyfelvonásos *St. Elisabeth* c. színjátékot írt. Képzelt személyek bevonásával az udvari intrikának jut benne nagy szerep. Robert lovag hamis végrendelleltel biztatja Henriket a hatalom korlátlan gyakorlására. Lajos halála esetére Hermann mellőzésével őt nevezi meg utódnak. A kijátszott gyermek anyja a cselszövő ármánykodást kényszerül eltűnni, bár fia jogainak védelmére szenvedések árán is sikra száll. Az elűzetés után az események gyors egymásutánban jutnak kibontakozáshoz. — 1891-ben W. H e n z e n *Die hl. Elisabeth* c. ötfelvonásos színművével nagy hatást ért el. Drámája olyan széleskörű érdeklődést váltott ki, hogy a szerzőnek kisebb színpadok számára is át kellett dolgoznia. A leegyszerűsítésnél elhagyta a kísérőzenét s a rózsza-legendát előjátékká formálta át. Feltűnő, hogy míg legtöbbször Zsófiát gőgös és keményszívű anyós-nak rajzolják, addig Henzennél szeretetreméltó és gyöngéd magatartást tanúsít Erzsébettel szemben.

H. M i e l k e 1891-ben megjelent *Die hl. Elisabeth, Landgräfin von Thüringen* c. munkája²² kortörténeti tanulmány. Politikai és történeti irányú bevezetésében a wartburgi vár fényűző életét festi. Ebben a körben él és szenved hallgatógon az egyszerűséget és szegénységet kedvelő ájtatos Erzsébet. Mielke is megkísérli a történelmi és legendai rész pontosabb elválasztását. Néhol mégis történelmi tévedésbe esik. Az Erzsébet születéséről szóló Klingsor-féle jóslatot mondának tartja, magyarországi látogatását viszont, amely ugyancsak hagyományra megy vissza, érthetetlen okokból történelmi ténynek tekinti. Konrádot démoni erejű, fanatikus embernek látja,²³ szent Erzsébet megítélésében is meglátszik értetlen-

²⁰ Boerner, G., i. m. 463. l.

²¹ U. o. 459. l.

²² Mielke, H., Sammlung gemeinverst. wissensch. Vorträge, N. F. VI. Hamburg, 1891. 141—187. l.

²³ U. o. 168. l.

sége az irracionálissal szemben. A földi dolgokról való lemondásáért együgyűnek, „hysterische Franziskanerin“-nek nevezi.

K. W e n c k 1892-ben megjelent történeti tanulmányának²⁴ első része a fontosabb források ismertetését és tudományos kritikáját adja. Széleskörű kutatásai alapján kifejlődött forráskritikai jártassága elősegítette a vitás kérdések közelebbi megvilágítását. A második részben²⁵ szent Erzsébet alakját igyekszik megrajzolni. Realisztikus felfogása szerint Erzsébet Wartburgban társadalmi osztályának megfelelő természetszerű életet élt, özvegysege idején ezzel szemben mindarról lemondott, ami az embert a földhöz vonzza, hogy „a szentség utáni beteges törekvéseinek élhessen.“ Az a nézete, hogy aszkéta életmódja nem hozott lelkének nyugalmat, sőt korai halálának lett okozója. Erzsébetet az olyan lelkek közé sorozza, „akikben az érzés és a képzelőerő a nyugodt gondolkodást, megfontolást túlszárnyalja, akikben több a melegség, mint a világosság, akik nem előre néznek, hanem mindig az elmúltakra pillantanak vissza.“

Mialatt a kor történettudománya Erzsébet életének körülményeit hitelesen és szigorúan a valóságnak megfelelően igyekezett tisztázni, a századvégi európai szellemiség irodalmi ízlésiránya, az újromantika — részben a realizmus reakciója — szívesen fordult a múltba, értékelte a miszticizmust, előszeretettel vette tárgyát a középkorból. Az európaszerte elterjedt pesszimista világnézet — hogy boldogságot ne keressünk a földön — szent Erzsébet életében bő anyagot talált irodalmi önigazolására. E. G r e b e 1892-ben kiadott *St. Elisabeth Landgräfin von Hessen und Thüringen* c. tizenhárom énekből álló költeményében Erzsébet hitvesi hűségét dicsőíti. Grebe a XIII. századbeli udvari epika kiváló képviselőjének, Wolfram von Eschenbachnak szerepét ügyesen szövi a cselekménybe. A poeta Erzsébet és Lajos tiszteletére a wartburgi vár fényes termeiben Parcifal-jából Schionatulanderről és hűségéről énekel. — Erzsébet otthonában tölti idejét, sokat

²⁴ W e n c k, K., Die hl. Elisabeth. Historische Zeitschrift, München—Leipzig, N. F. 33. k. 1892, 209—44. l.

²⁵ U. o. 218. l.

kézimunkázik, szőnyeget készít. A szőnyeg a lovaggal érkező hattyút ábrázolja:

Mit ihm eilt König Lohengrin
Zur Braut zur Hochzeitsfeier.

A keresztes hadjáratból hazatért Vargila lovag Raspe kegyetlenségén felháborodik, sógornőjével szemben nyilvánított ridegségét elítéli, durvaságát megrója, lelkiismeretlen tetteiért megfenyegeti:

Wer Mißtat übt, die Sippe bricht
Verfällt dem göttlichen Gericht.

Ugyanebben az évben jelent meg A. Tr a b e r t ötfelvonásos színjátéka *Elisabeth, Landgräfin von Thüringen und Hessen*.²⁶ A szereplő mellékszemélyek legnagyobbbrészt a költői fantázia szülöttei. A darab jellegzetes része a leánykérés udvari szokásoktól kísért pompája. A fényes külsőségek között felsorakozott küldöttség Pozsonyba érkezése, a gyermek királyleány megkérése és a drágaságokkal megrakott kocsik kíséretében Thüningiába való utazása, wartburgi ünnepélyes fogadtatása — a középkor udvari szokásairól érdekes korpét nyujt.

Kimagasló szerep jut szent Erzsébetnek F. K l a s e n 1894-ben megjelent *Heinrich Raspe* c. drámájában. A homiletikai író darabjában megtaláljuk a realizztikus irány ismeretőjeleit, mégis olyan, mintha Eichendorff és Tieck nyomán a romantika jegyében készült volna. J. S c h ä l e 1894-ben Paderborn-ban megjelent, rendkívül terjedelmes, stanzákból álló 24 énekes eposza²⁷ szent Erzsébet sorsát és életének minden mozzanatát azokkal az eseményekkel hozza szoros összefüggésbe, amelyek a Staufok idejében történtek. N. S t ö c k, brixeni kapucinus 1895-ben kiadott *Von St. Elisabeths Jugend* c. drámai költeménye egy-egy életképben mutatja be a királyleány gyermekkorát, fiatalságát, a boldog jegyest, a hűséges asszonyt, a szegények jóságos anyját.

Zsófiát a szerető anyós szerepében tünteti fel. Zsófia elmondja fiának Klingsor jóslatát és háza szerencséjének tart-

²⁶ Wien, 1892.

²⁷ S c h ä l e, J., Staufenlied, Paderborn, 1894.

ja a csodálatraméltó gyermek ideérkezését. Reményekkel néz jövője elé, sokat vár uralkodásától:

Ist glorreich ihre Wiege,
Was wird ihr Thron erst sein?

1897-ben H. I s e k e költői elbeszélésben dolgozta fel a Szent legendás életét *Der lieben hl. Elisabeth von Thüringen gottselig Leben und Sterben, eine gereimte Erzählung*. Lelki tulajdonságait idézetek és zsoltárszövegek ügyes beszövésével teszi szemléletessé. A. J a c o b y *Das Lied von St. Elisabeth* c. költeménye 1898-ban jelent meg. Lajos hült tetemeinek láttára Erzsébet kitörő fájdalmát így festi:

Brach am off'nen Sarg zusammen,
Küßte ihn mit tausend Tränen.

Előzetésének előzményeit megható, bár anachronistikus epizód keretébe állítja be: Az özvegy gyermekeivel a karácsonyfa alatt ül. A meghitt családi jelenetet Henrik szolgálai zavarják meg, mikor a várból való kiutasítás kegyetlen parancsát durván Erzsébet tudtára adják. Zsófia meg akarja akadályozni a katasztrófát, pártfogásába veszi az özvegyet és gyermekeit, de a poroszlók erőszakkal elszakítják tőle Erzsébetet. Ennek a jelenetnek anyagát az Auctor Rhythmicus-ból merítette:

Dy mutter sprach: „Sy solte dae oben pleiben,
Man solt sy nirgent von ir treibenn,
Bys das ir soen zu ir queme
Vnd ire rede ouch verneme...“
Sie sprachen: „Sy soll vnd muß darvon.“

Ugyanez az év fontos tanulmánnyal gazdagította az Erzsébet-kérdés tudományos irodalmát. E. M i c h a e l: *Zur Geschichte der hl. Elisabeth* c. 1898. évi értekezésében²⁸ Boerner, Mielke és Wenck történeti munkái között von párhuzamot. Egyező és eltérő nézeteiket magyarázza, felfogásaikat pszichológiai megfontolások alapján állítja szembe egymással. Különösen az előzetésről szóló véleményükkel foglalkozik tüzetesen, s a források hitelessége alapján megdönti azt a felfogást, mely szerint az előzetés kigondolt, képzelt, legen-

²⁸ Zeitschrift für katholische Theologie, Innsbruck, 22. évf. 1898. 565—583. l.

dás mozzanat. Véleménye szerint Erzsébet erkölcsi kényszer alatt hagyta el a várat. Értekezése további során Konrád szigorú nevelési módszerét helyes megvilágításban tárja elénk. Az eltérő magyarázatok és a különböző tévedések okát abban látja, hogy még tudományos szent Erzsébet-biográfia nincsen: „die neuesten Versuche beruhen zum guten Teil nicht auf Kritik, sondern sind ein Rückschritt zur Willkür, die ebenso unkritisch sind, wie die Leichtgläubigkeit.“²⁹

A századot két magyar szerző munkája zárja le. L á z á r Gyula *Szent Erzsébet magyar királyi hercegnő élete* címen Montalembert nyomán adta ki megrövidített életrajzát.³⁰ Hibásan közli Erzsébet gyermekeinek születési idejét. Új vonása, hogy a szent ereklyéivel is foglalkozik. Hazánkban kívül Bécs, Hannover, Köln, Boroszló és más városok is őriznek ereklyéket. Az andechsi templom legértékesebb kegyelet-tárgya a szent pectorale-ja, amelyet férje halála után vígaszképpen IX. Gergely pápától kapott.

Egyházfilozófiai képzettséggel s történeti hozzáértéssel írta meg 1899-ben Bellai József *Árpádházi szent Erzsébet* című³¹ életrajzát. Először gyermekkorába vezet bennünket, majd az ifjúkori erények ideálját tárja „az úgynevezett finomabb hölgyek elé, akik szívükben hordják ugyan keresztény hitüket, de csak mint talizánt, nem mint életelvet.“³² A legtöbben a világ előtt szégyenlik jámborságukat. Erzsébet a szegénységet eszköznek tekintette az örök cél eléréséhez.

VI.

A XX. század.

Forráskritikai tanulmányok (Lemmens, Lábán, Huyskens, Wenck). Megemlékezések, történeti értekezések, irodalmi alkotások a jubileum évében (1907). Vitás kérdések tisztázása: elüzetés, özvegyi jog. A legújabb irodalom.

Az 1880-as években megindult kutatómunka átnyúlik a XX. századba. Lemmens sorra járta az itáliai könyvtára-

²⁹ Michael, E., i. m. 583. l.

³⁰ Budapest, 1898.

³¹ Bellai J., (pályadíjnyertes mű), Temesvár, 1899³.

³² U. o. 19. l.

kat s a szerzetesek breviáriumait vizsgálta át. Kutatása jelentős eredménnyel járt. A szenttéavatás helyéhez és idejéhez közelálló két fontos középkori szövegre bukkant, a XIII. századból való ferences vitak-ra. Felfedezéséről 1901-ben *Die hl. Elisabeth*¹ c. értekezésében számolt be. A szövegek közlésével a nehezen megközelíthető kéziratokat hozzáférhetővé tette; a két megtalált vita-t a felhozott bizonyítékok alapján régi — sőt szerinte a legeredetibb — történeti forrásoknak minősítette.

Horn Emil 1901-ben Párizsban kiadott „*Sainte Elisabeth de Hongrie*” c. életrajza nemcsak Franciaországban, hanem a határokon túl is nagy hatást ért el. 1905-ben Rada István fordításában Budapest is megjelent.² A szerző legendás elemek beszövésével a történeti tények alapján úgy tűnő fel a szent Erzsébetet, mint a keresztény nő eszményképét.

Pelikán Krizsó *Magyarországi szent Erzsébet élete* című, Budapest 1902-ben megjelent munkája Stolz Albán „*Die heilige Elisabeth*” c. könyvének teljes fordítása. A fordító az előszóban ezeket mondja:

„Új dolgot a szent életébe nem viszek bele, de nem is akarok. Stolz Albán annyi kellemmel és annyi tanulsággal szólott nagy szentünkről, hogy a sequere me-t kínálatosabban bemutatni úgy sem lehet.”

Rosty Kálmán tíz évvel előbb kiadott *Magyar szentek legendái* című gyűjteményének 1906-ban megjelent második kiadásában megemlékezik Szent Erzsébetről is. A rövid történeti életrajzot Garay-idézetekkel élénkíti. Helytelenül határozza meg Erzsébet halálozásának napját: „Hősies lemondás, önfeláldozó jőtekonyság és jámborság között töltött életnek vetett véget 1231 év december 18-án a halál”³ (Erzsébet november 19-én halt meg.) A hibát a tévesen eszközölt római időszámítás okozta.

A szent születése 700 éves fordulója különösen feléje fordította történetíróink figyelmét. Főként egyes részletké-

¹ Lemmens, P. L., *Die hl. Elisabeth von Ungarn*, Mitteilungen des historischen Vereins der Diözese Fulda, IV. Fulda, 1901.

² Horn—Rada, *Magyarországi szent Erzsébet*, Budapest, 1905.

³ Rosty K., *Magyar szentek legendái*. Budapest, 1906.², 188. l.

dések megoldását tűzték ki céljukul. A születéshely vitás kérdésével Karácsonyi János foglalkozott.⁴ Megállapította, hogy csak a „hirtelen dolgozó” német történétírók hitték Pozsonyt Erzsébet szülővárosának. Dragóner Béla több latinnyelvű munkával támasztotta alá Karácsonyinak a sárospataki születéshelyről való feltevését.⁵ Komlóssy Ferenc a *Religio* 1907. évfolyamában⁶ ezzel szemben a Toldy Ferentől már a múlt században hangoztatott állítást fogadta el, s ugyancsak Pozsony mellett foglalt állást Ortva y Tivadar az „Alkotmány”-ban megjelent több cikkében.⁷

Lábán Antal *Az Árpádházi szent Erzsébet-legendák irodalmunkban* című Budapesten, 1907-ben megjelent munkájában különválasztotta a történeti forrásokat és a legendás hagyományt, beszámolt a magyar kutatásokról, majd a legendákat vette szemügyre, ahogyan azok Temesvári Pelbárt, Laskai Osvát beszédeiben és kódexirodalmunkban megjelennek.

Barcza I., Budapesten, 1907-ben megjelent, *Szent Erzsébet irodalma* című kis füzete a művek megnevezésével betűrendben igyekszik felsorolni azokat a tudósokat és írókat, akik Erzsébettel foglalkoztak. Az úttörő gyűjtés hibája, hogy az adatok nem pontosak: egyes munkák megjelenésének helye, ideje, kötetszáma, a lap és évfolyam megjelölése téves.

Ugyancsak a szent születésének hetedik centenáriuma-ra készült Szapáry Ilona grófnő *Szent Erzsébet* című verses, lírai életrajza.⁸ Németországban F. Zurbonsen *Die hl. Elisabeth von Thüringen in der neueren deutschen Poesie*⁹ című munkájában összeállította a szent Erzsébetről szóló újabb német szépirodalmi termékeket, s e művek alap-

⁴ Karácsonyi J., Szent Erzsébet születéshelye. *Religio*, 1907. LXVI. évf. 1—4. sz.

⁵ Dragóner B., Szent Erzsébet születéshelyéhez. *Religio*, 1907. 58—59. l.

⁶ Komlóssy F., Válasz. *Religio*, 1907. 3. sz.

⁷ Ortva y T., Szent Erzsébet születési helye. *Alkotmány*, 1907. 18, 24, 26. sz.

⁸ Pozsony, 1907.

⁹ Münster, 1907.

ján gyakori idézetek felhasználásával a fejedelemszöny élettrajzát is adja.

A. Huyskens a *Historisches Jahrbuch* 1907. évfolyamában két részben közzétett tanulmánya *Zum 700. Geburtstage der hl. Elisabeth von Thüringen*¹⁰ — amely 1908-ban könyvalakban is megjelent — a forrásokat újabb beható vizsgálatnak vetette alá. A szenttéavatási akták csoportosítása és keletkezési idejüknek meghatározása után az iratok célját, s a bollandisták gyűjteményének problémáit gondosan vizsgálta. Az eredeti szövegek különböző átdolgozásait, a legrégebb feljegyzések közül Caesarius és Dietrich vita-ít tartalmi szempontból is ismertette. Figyelme kiterjedt a „compilatio“-ra, IX. Gergely pápa officiumára, Konrád epistolájára, az Erzsébet-legenda fejlődésére. Öt kódex segítségével összeállította a szenttéavatási akta alapján rekonstruált első Erzsébet-vita szövegét. Nagyjából Mencke szövegéhez ragaszkodott, a különböző kéziratok variánsait a jegyzetekben tüntette fel. A munkája során felvetett kérdések tisztázására az általa felfedezett Nicolaus-szöveget tartotta döntő jelentőségűnek.

K. Wenck a *Neues Archiv* 1909. évfolyamában¹¹ folytatta Huyskens forráskritikai munkásságát s terjedelmes értekezésében a Libellus-szal kapcsolatos problémákat igyekezett tisztázni. A szenttéavatási akták kéziratainak eredetét, hitelességét, szerkezetét vizsgálta. Ő is megkülönböztet hosszabb és rövidebb recenziót. Huyskens megállapításait éles kritikával illette, különösen a Marburg-hipotézist és a Nicolaus-vita eredetiségéről való felfogást támadta.

A legtöbb vitára alkalmat szent Erzsébet elűzetésének története adott. Ezt a kérdést 1909-ben E. Michael¹² vetette fel újra. Gondos forrástanulmányok keretében vizsgálta a „Vertreibung“-ra vonatkozó eltérő nézeteket, s megállapította, hogy az özvegy nem Marburgot, hanem Wartburg vá-

¹⁰ Huyskens, A., *Historisches Jahrbuch*, XXVIII. k. 1907. évf. 499—525. l.; 729—848. l.

¹¹ Wenck, K., *Quellenuntersuchungen und Texte zur Geschichte der hl. Elisabeth Landgräfin von Thür. Marburg*, 1908.

¹² Michael, E., *Ist die hl. Elisabeth vertrieben worden?* *Zeitschr. f. kath. Theologie*, 33. évf. 1909.

rát hagyta el kényszer hatása alatt. Az elűzetés történetének megértéséhez nélkülözhetetlenül szükséges volt Erzsébet vagyoni jogi helyzetének tisztázása. Wenck felszólítására E. Heymann, *Zum Ehegüterrecht der hl. Elisabeth*¹³ című értekezésében foglalkozott a kérdés jogi oldalával. Tanulmánya az özvegyi jog: „Wittum” tisztázásában új eredményeket hozott. A család érdeke a vagyonnak együvé tartozását, egy kézben való megőrzését kívánta volna meg. Nem csoda, ha Erzsébet „féktelen pazarlásnak” minősített, általánosan ismert bőkezűségétől félték s anyagi jólétük megóvása miatt őt a megillető „dos”-tól megfosztották.

1910-ben Pap József tanulmánya a magyar történelem korszakai szerint tárgyalta és foglalta egységre az irodalom, művészet, építészet terén megnyilvánuló Erzsébet-kultusz terjedésének egyes adatait.¹⁴ Felsorolja a szent tiszteletére épült templomokat, oltárokat, a róla készült szobrokat, festményeket, a nevét viselő községeket, a tiszteletére alapított kórházakat; megemlíti a különböző korokban megjelent magyar irodalmi termékeket.

Walther Gyula 1914-ben adta ki Horn munkájának magyar fordítását.¹⁵ A tartománygrófné küzdelme szerint oda irányult, hogy megvesse a nő szellemi függetlenségének alapjait, bebizonyította, hogy joga van a nőnek földi pályafutását saját elgondolása szerint irányítani. Törekvése meggyezett a nőemancipáció céljaival. Mondanunk sem kell, hogy Horn ilyenszerű beállítása tökéletesen ahisztikus.

F. Schmolli *Die hl. Elisabeth in der bildenden Kunst des XIII. bis XVI. Jahrhunderts* című könyve 1918-ban Marburgban jelent meg. Első fejezete szent Erzsébet szűk kerek közé szorított életrajzának forrásmunkák alapján történetrajzát adja, majd a legendáknak a XIII. századtól kezdve a XVI. századig terjedő képzőművészeti ábrázolásainak ismertetése kerül sorra. Külön-külön felsorolja és jellemzi a festmé-

¹³ Heymann, E., *Zum Ehegüterrecht der hl. Elisabeth*. Zeitschr. des Vereins f. thür. Geschichte N. F. 19. k. Jena, 1909, 1—22. l.

¹⁴ Pap J., Árpádházi szent Erzsébet tiszteletének története Magyarországon. Eger, 1910.

¹⁵ Horn—Walther, *Szent Erzsébet befolyása a társadalomra*, Esztergom, 1914.

nyeket, freskókat, oltárképeket, szobrokat, melyek az egyes legendákat megörökítik. A képek illusztrációját is közli. A német lovagrend alvezérségeinek (Ballei) territoriális beosztása szerint ismerteti a szent tiszteletére alapított szociális intézményeket.

A világháborúban s az utána következő években nem írtak szent Erzsébetről. De közeledett halálának 700. évfordulója.

S. Elsner *Die hl. Elisabeth* című munkája¹⁶ a művészetek terén megnyilvánuló szent Erzsébet-tisztelet ábrázolásait vizsgálja. 109 művészi kép mutatja a századok folyamán készült műalkotásokat; különösen a marburgi templom és a németországi festmények, oltárképek, fametszetek, freskók teszik ki az anyagot, néhány kassai és itáliai képnek is jutott hely. Egy-egy legendának vagy jelenetnek a művészek különféle elgondolása szerint készült képei magyarázatán kívül a szent életének főbb mozzanatairól költői szemelvényeket és ismertető szövegeket is közöl.

Harsányi Lajos *A szent asszony*¹⁷ címen történeti adatok és legendás elemek felhasználásával 1928-ban írta meg szent Erzsébet „életregényét”. Vass József fűzött hozzá bevezető sorokat: „Mint népegészségügyi miniszter rendeletben tiltanám el őt a XX. században attól, hogy leprás beteg fejét ölébe vegye s az óvórendszabályok merész mellőzésével mosogassa s enyhítse a borzalmas sebeket, — mint ember a XX. században is könnyes meghatódottsággal borulok le a Krisztus alázatos követéséből fakadt szeretet csudája előtt.”

1929-ben P. Dörfler XIV. századbeli képekkel illusztrált 61 oldalra terjedő könyvecskéjével¹⁸ szent Erzsébet életéről történeti alapon rövid népszerű ismertetést nyújtott. F. J. Weinrich *Die heilige Elisabeth von Thüringen* Münchenben, 1930-ban kiadott életrajzán erősen meglátszik, hogy az író korának, a XX. század emberének írt. Erzsébet cselekedeteinek lélektani, sokszor igen rejtett rugóit igyekszik felfedni. Jellemző, hogyan tárja eléink megpróbáltatásait. Anyai szeretetét így domborítja ki: midőn a szent Ka-

¹⁶ Elsner, S., *Die hl. Elisabeth*, M. Gladbach, 1927.

¹⁷ Harsányi L., Budapest, 1928.

¹⁸ Dörfler, P., *Die hl. Elisabeth*. München, 1929.

talin-zárda szerzetesnői és a reinhardsbrunni bencések gyermekeit el akarják vinni magukkal, hogy azokat felneveljék, kétségbeesetten felkiált:

„Not, du würgende, schneidende Hand Gottes, du reit meine Kinder, von meiner Brust! Sieh mich weinen!“

Tar cz a i György *Az Árpádház szentjei*¹⁹ című munkájában (1930) részletesen foglalkozik „Szent Erzsébet, a könnyörületesség apostola“ alakjával.

1931-ben a szent halálának 700. évében, egymást érték a jubiláris kiadások. Bl a s k ó Mária *Hódolat szent Erzsébetnek* című kötetében²⁰ gyermekek, cserkészek, felnőttek részére iskolai és műkedvelői előadásokra ünnepélyanyagot nyújtott, költemények, színdarabok, jelenetek, verses beszélgetések, ünnepi beszédvázlatok közlésével. A könyv — a XX. század célkitűzéseinek megfelelően — a szent asszonyt különösen mint szociális szentet emeli ki és erényeinek követésére buzdít. — Ser é d i Jusztinián bíbornok hercegprímás a „Katolikus tanítónők és tanárnők“ lapjában *Szent Erzsébet életének szociális tanulságairól*²¹ szöveget intézett a társadalomhoz. Kiemelte, hogy erős lelkében mindenekfelett Istent szerette, „mulier fortis“ volt. Az emberek részéről tapasztalt hálátlanság nem tudta kioltani emberszeretetét. „Szent Erzsébet élete mutatja, hogy a charitas és iustitia nem zárja ki, hanem kiegészíti egymást, avagy inkább a charitas a iustitiat is magában foglalja.“

Az újabb pszichológiai eredmények felhasználásával készült E. Busse — Wilson szent Erzsébet monografiája.²² Magyarázatai túlságosan egyéniek. Huyskens a könyvről szóló bírálatában így nyilatkozott: „Erstaunlich und stellenweise befremdend ist die Offenheit, mit der auch erotische und sexuelle Probleme behandelt werden. Das Buch entfernt sich damit von allen denen, die dem Leser ein anziehendes und erhebendes Bild der Heiligen übermitteln wol-

¹⁹ Tar cz a i Gy., Budapest, 1930.

²⁰ Bl a s k ó M., *Hódolat szent Erzsébetnek*, Budapest, 1931.

²¹ Ser é d i J., *Katolikus tanítónők és tanárnők lapja*, 1931 májusi szám, Budapest.

²² Busse — Wilson, E., *Das Leben der hl. Elisabeth*, München, 1931.

len.²³ A munka egyes fejezeteiben orvosi viviszekcióhoz hasonlít. A szerző elismeri szent Erzsébetnek a karitás terén végzett szociális munkásságát, de túlzott, csaknem együgyűségig menő szerénységet, akaraterő híján erkölcsi befolyás alatt álló lelki szolgaságot lát életében. Megvilágításában Erzsébet számanódóan gyenge, törekeny nőként tűnik föl.

E. Callmann *Die hl. Elisabeth von Thüringen* című füzeté a Libellus, Vita Ludovici és Epistula Conradi forrásmunkák tartalmának modern irodalmi német nyelven való visszaadása.²⁴ Maria Maresch ugyancsak 1931-ben készült Erzsébet-életrajzában²⁵ a szentet az egyéni és szervezett szociális megmozdulások előharcosának tekinti.²⁶

E. Schmidt—Pauli *Pilgerin auf Erden*²⁷ című biografikus regénye (1931) a misztika és a realizmus összeegyeztetésének jegyében készült. Jellegzetessége, hogy a lelki élet minden jelenségét a szereplő személyek párbeszédein keresztül világítja meg, Schmidt—Pauli hite szerint Erzsébet élete Isten szépséges ajándéka: „Gott wollte wieder etwas Schönes für die Erde. Er hatte es deutlich gezeigt. Er hatte Schicksale geleitet, Herzen entflammt, Sterne sprechen lassen, Worte eingegeben und Menschen wie Bühnenfiguren hin und her geschoben.”²⁸

A. Volmer *Die hl. Elisabeth*²⁹ címen a legrégibb forrásmunkák felhasználásával a valóságnak megfelelő módon írta le Erzsébet életét (1931). Az eddig megjelent életrajzi munkák szent Erzsébetnek szent Ferenctől való szellemi függését alig hangsúlyozták, Volmer különösen azokat a szálakat igyekszik kiemelni, amelyek szent Erzsébetet szent Ferenchez, illetőleg eszméihez fűzték.

²³ Huyskens, A., Kritik über Busse—Wilson, Zeitschr. des Vereins f. thür. Geschichte, N. F. 30. k. Jena, 1933. 331. l.

²⁴ Callmann, E., *Die hl. Elisabeth von Thüringen*. Bonn—Düsseldorf, 1931, Religiöse Quellenschriften.

²⁵ Maresch, M., *Elisabeth von Thüringen, Schutzfrau des deutschen Volkes*. Bonn a. R., 1931.

²⁶ Kritika Maresch könyvéről: *Der Gral*, Monatschrift f. Dichtung und Leben, 25. Jg. Juni 1931. Heft 9.

²⁷ Berlin, 1931.

²⁸ Schmidt—Pauli, E., *Pilgerin auf Erden*. Berlin, 1931. 10. l.

²⁹ Volmer, A., *Die heilige Elisabeth*. Hildesheim, 1931.

I. F. Coudenhove 1932-ben Kiadott, párbeszédese formában készült munkája: *Gespräch über die Heiligkeit, Ein Dialog um Elisabeth von Thüringen*³⁰ elmélkedés. Szent Erzsébetben a tökéletes keresztény életeszme megvalósulását látja. Benne a jóság véglete is kimerül, egyénisége minden nemes vonásnak non plus ultra-ja, lényé bizonyossága a régi tézisnek: gratia supponit naturam. Szent lett, mert intenzíven emberi volt. Szerette férjét, gyermekeit, embertársait, de mindenekfelett Istent. A szeretet vitte őt a szent életbe. Ahhoz, hogy valaki szentté lehessen az író hite szerint nem kell „sapientia, ingenium, műveltség“, csupán egyet kell tudnia: embertársain keresztül Istent szeretni.

Balanyi György 1932-ben *Magyarországi szent Erzsébet* címen³¹ ismertette életének fontos eseményeit, és azokat közjogi, családpolitikai, történeti és szociális szempontokból viláágította meg.

Lepold Antal 1936. évi akadémiai székfoglalójában *Adalékok magyarországi szent Erzsébet ikonográfiájához* a szentre vonatkozó esztergomi műemlékekkel foglalkozott. A műemlékek ábrázoló művészetét jellemezve, alkotójuk kilétére és keletkezésük idejére következtetett.

Gábrriel Asztrik a Regnum 1937. évfolyamában *Szent Erzsébet magyarsága nyugati szemmel* címen számolt be külföldi kutatásainak eredményeiről. A párizsi könyvtárakban talált imakönyvek kibővítik a szent Erzsébetre vonatkozó legrégibb, latinnyelvű liturgikus költészet anyagát. A különböző országokban keletkezett zsolozsmák alapján Gábrriel kimutatja, hogy szent Erzsébet magyar származását a XIV. századtól kezdve egyre inkább hangsúlyozták. — A flamand, spanyol, francia szerkönyvekben s a magyar pálosok breviáriumában és missalejében Erzsébet megjelölése a *vidua*-tól a *virgo*-ig³² az idők folyamán történeti átalakuláson ment át.

Ikonográfiai szempontból jelentős az a felfedezése, hogy

³⁰ Frankfurt a. M. 1932⁶.

³¹ Balanyi Gy., *Magyarországi szent Erzsébet*. Magyar kat. nőegyesületek országos szövetsége kiadása, Budapest, 1932.

³² A szent neve mellett mindig ott állt, hogy *martyr*, *vidua* vagy *virgo* volt-e.

a párizsi iniciáléken a Szent alakját előbb özvegynek, majd a XIV. századtól kezdve magyar királyleánynak ábrázolták. A szent Erzsébet magyarságát hirdető miniatűröket eredeti fényképfelvételeken mutatja be.

Hét század mult el azóta, hogy szent Erzsébet halála után az életrajzát tartalmazó első jegyzőkönyv felvételével kezdetét vette a szent Erzsébet-irodalom. A középkor szentté avatta, a későbbi századok életének emlékein épültek, a felvilágosodás naturalizálta, a romantika megcsodálta, a történeti kritika elismerte, a költészet és a szépirodalom dicsőítette. Hazánkon kívül különösen a német nép vallja őt magáénak s hogy tiszteletének megőrzését menyire szükségesnek tartja, kifejezésre juttatja a protestáns Leo történetíró mondása: „Sollte je die Erinnerung an dies edle, dieses reine christliche Leben in unserer deutschen Nation erlöschen, dann soll man ruhig auch Germaniens Wappen zerbrechen und ihm nachwerfen ins Grab.“

VII.

A történeti szent Erzsébet.

Életrajzi körülmények tisztázása: születése, eljegyzése, házassága, gyermekeinek száma és kiléte, férje halála, korai elhalálózásának időpontja.

Sok évtized alapos és kitartó történetkritikai munkája lehetővé tette, hogy a történelem és a legenda körvonalai mögött kirajzolódhatott alakja. Főként a XIX. és XX. század tudományos munkásságának köszönhető, hogy szent Erzsébetre vonatkozó sok fontos probléma tisztázódott. Bőségesen akad azonban még el nem döntött kérdés is.

Élete főbb mozzanatainak meghatározását több, mint 700 év távola nehezíti meg. A kutatók figyelmét gyakran elkerülte a korabeli vagy későbbi források egy-egy elejtett mondata, szava. Ezek segítségével részint újabb eredményekhez juthatunk, részint az eddigieket kiegészíthetjük. Az egyes történeti problémák kutatásánál az állítások bizonyítására vagy megcáfolására elsősorban a legrégibb korabeli hiteles forrást, a Libellust használjuk fel. Miután adatai hézagosak, szükség szerint kronológiai sorrendben a követ-

kező legkorábbi forrásmunkához folyamodunk. Megállapításainkat néhol — jobb hiányában — olyan latin vagy közép-felnémet szövegekkel igazoljuk, melyek nem mindenben állják ki a történeti kritikát; ilyenkor a leghihetőbb, legvalószínűbb verziót fogadjuk el.

Vitás mindjárt a születés időpontja. A biográfusok állítása szerint Erzsébet, II. Endre magyar király és az uralomravágyó, férfias lelkületű, pazarló Gertrud királyné leánya, 1207-ben látta meg a napvilágot. Mielke értekezésében megjegyzi: „Mely körülmény idézhette elő, hogy születésének 1206-ban való megállapítását a történeti valószínűséget nélkülöző dalnokversenyből következtették?”¹ *A Chronicon Thuringiae* pontatlan megállapítása szolgáltatott okot a tévedések sorozatára. Rohte a híres wartburgi dalnokversenyt — mely a tradíció szerint összefügg Erzsébet születésével — 1206-ra teszi.² A Rohte tévedésére rámutató kutatók figyelmen kívül hagyták, hogy néhány lappal később, maga Rohte cáfolta megállapítására: Hermann fejedelem 1211-ben követeket küld Endre királyhoz, hogy a négy évvel (1207) ezelőtt született Erzsébetet fia számára megkérjék.³ A későbbi *Auctor Rhythmicus*ban már a helyes évszámot, 1207-et említi.⁴

Két város, Pozsony és Sárospatak vallja szülöttének Erzsébetet. Tény az, hogy egy XIII. századbeli német forrásmunkában sem találjuk a születési hely megemlítését. Pray György Erzsébet-életrajzában az első lapon idézi Temesvári Pelbárt szavait,⁵ melyek szerint Erzsébet Sárospatakon született. Karácsonyi János a Religio 1907. évfolyamában rámutat Pray tévedésére, az idézet nem Pelbárt-tól származik, hanem a vele gyakran összetévesztett ferencrendi kortárstól, Laskai Osváttól: *Biga salutis de Sanctis* című mun-

¹ Mielke, H., i. m. 148. l.

² Rohte, J., *Chron. Thuringiae*. ed. Mencke, i. m. 1697. l.

³ Rohte, i. m. 1700. l.

⁴ *Auctor Rhythmicus de vita Elisabethae*, i. m. II. 2036. l.

⁵ Pray G., *Vita S. Elisabethae viduae*. Tyrnaviae, 1770, f. l. Pelbárt: Sic enim de ea legitur Elisabeth Andreae regis Hungariae filia dum nata fuisset in oppido Sárospatak. Pray meg is rója, hogy a külföldi írók, bár sok mindent mondanak el Erzsébetről, születéshelyét nem árulják el: locum navitatis externi scriptores ... nusquam prodidere...

kájában fordul elő.⁶ Wegele szerint Erzsébet Pozsonyban született.⁷ Ortway Tivadar *Pozsony története* című munkájában,⁸ Ersch és Gruber *Universale Enzyklopedie*-jára és Wetzter—Welte *Kirchenlexikon*-jára hivatkozva szintén Pozsony szülöttének tekinti. A német írók, mint Justi, Emil Michael, a thüringiai annalesok alapján állítják, hogy Pozsonyban született, mert a szülők itt adták át a gyermeket a thüringiai grófi követeknek. Krones⁹ nem teszi magáévá Ortway megállapítását, mert Erzsébet átadásáról Pozsonyban csak a legendák tesznek említést. Vitathatónak tartja, hogy a thüringiai tartománygróf követeinek Pozsonyban való megjelenéséből Erzsébet pozsonyi születésére is következtetni lehessen. Komlóssy Ferenc¹⁰ szerint téves a Pray hipotézisét igazoló idézet. Toldy Ferenc nézetének ad igazat: Erzsébet születés-helye Pozsony.

Ha az ellentétes meggyőződések átvizsgáljuk, világosan látjuk, hogy a helytálló érvek Sárospatak mellett szólnak. Temesvári *De laudibus Sancte Elisabeth*-ről szóló beszédének következő szavai támasztják ezt alá:

„Elisabeth Andreae regis Hungariae filia dum nata fuisset in oppido Saros Patak et in deliciis nutrita omnia puerilia contempsit.“ Igazolja ez állítást IV. László királyunk okmánya is:

„Ad haec cum praedictus avus noster transmissa armorum multitudine primum nos et Dominani Reginam matrem et sorores nostras carissimas de Castro Patak educi fecerat et extrahi.“

Anonymus mint történeti ténytet tanúsítja, hogy Gertrudnak birtoka volt Sárospatakon s így ott-tartózkodása nem valószínűtlen. A felsorolt tények alapján Karácsonyi János Erzsébet születéshelyének kérdésében Sárospatak javára döntött.¹¹

⁶ Karácsonyi J., *Religio*, 1907. 4. sz. 57. l.

⁷ Wegele, F., i. m. 359—360. l.

⁸ Ortway Tivadar, *Pozsony története*. Pozsony, 1892. I. k. 263. l.

⁹ Krones, *Mitteilungen des Instituts f. österreichische Geschichtsforschung*. Innsbruck, 1894. 535. l.

¹⁰ Komlóssy Ferenc, *Religio*, 1907. 3. sz. 48. l.

¹¹ Karácsonyi J., *Religio* 1907. 66. évf. 1. sz. 4—6 l. és *Religio* 1907, 4. sz. 55. l.

Nemcsak Erzsébet születésének helyét, hanem négyéves koráig hazánkban töltött gyermekkorát illetően sem támaszkodhatik a tudományos irodalom konkrét adatokra. A romantikus írók szerint a kis Erzsébet már hároméves korában szerette a szegényeket s gyakran megajándékozta őket. Montalembert szavait idézzük: „életfolyása főelemének csirája már a bölcsőben nyugodott, első cselekedete alamizsna, első szava ima volt.”¹²

A korabeli életrajzok s a későbbi krónikák szerint a thüringiai követség a kis királyleányt 1211-ben Pozsonyból Wartburgba vitte. Az a körülmény, hogy a gyermek 4 éves korában német főnemesi családhoz került, megfelelt a középkor társadalmi szokásainak. A jegyes kiválasztásában az egyéni akaratot teljesen mellőzték, a házasságkötésben családpolitikai szempontok, vagyoni érdekek követése volt a döntő. Azt a kérdést, hogy milyen cél vezette Hermann tartománygróftot abban, hogy fiát, Lajos gróftot éppen Erzsébettel jegyezze el, eddig alig vetették fel. Pedig fontos: mert tagadhatatlanul feltűnést keltő esemény volt, hogy az apa választása a távol keleten élő magyar királyleányra esett. Az indítókok különbözők lehettek. A tartománygróf fényes udvartartást vezetett. A wartburgi vár a kultúra és szellemi élet gócpontja volt. A sorozatos ünnepek láncolatának a bizonytalan anyagi és politikai viszonyok sem vetettek véget.¹³ Ez a ragyogó udvartartás a vár népszerű költőjének, Walther von der Vogelweide-nek is mozgalmasnak tűnt fel. De ha olykor messze vidékekre is vándorolt, a fényűző életmód varázsereje mégis vissza-visszacsábította:

Die Welt ist groß, die Welt ist weit,
Und überall winkt Glück
Was sehnst du, Herz, dich allezeit
Zur Wartburg zurück?

A nagyszabású főúri élet kimerítette a vár kincstárát. A

¹² Montalembert, i. m. I. fejr. 14. l. So lag ihr ganzer Lebenslauf im Keime schon in jenem Wiegenleben, dessen erste Handlung ein Almosen, dessen erstes Wort ein Gebet war.

¹³ Busse-Wilson, E., i. m. 32—33. l.

tartománygróf a feudális kultúra fényűző pompájának továbbbi emelésére törekedett. Ez az életmód sok pénzt, sok aranyat, sőt birtokot is emésztett fel. Ismeretes, hogy Lajos már elszegényedetten vette át az udvartartást. Érthető, ha Hermann a gazdag király hírében álló II. Endre leányának eljegyzése révén fiának hercegi hozományt óhajtott biztosítani.¹⁴ A „dos“ megbízható források szerint jelentékeny összeget tett ki. Erzsébet hozománya 1000 márkából, ingóságokból, gazdag értéktárgyakból, számos arany és ezüst edényből állott.¹⁵

A materiális szempontokhoz Hermann hatalmi törekvései is hozzájárulhattak. Busse—Wilson Erzsébet életrajzában így világítja meg a választást: a thüringiai uralkodóház a menyasszony révén kitűnő összeköttetést biztosított magának az Andechs-meraniai főnemesi családdal, a legszámottevőbb délnémetországi nemzetséggel.¹⁶ Balanyi György a politikai érdekeket az anyagiakkal kapcsolja össze. Hermann azt remélte, hogy a kis magyar hercegnő kezével sikerül az Andechs-merániai örökség frankóniai részét családja számára megszerezni.¹⁷

Lehetséges, hogy valóban politikai szempontok játszottak közre a korai eljegyzés megkötésénél. Hermann tartománygróf tevékeny részt vett a welfek és staufok versengésében. Gyakran változtatta meggyőződését. A szerint, hogy kitől várhatott anyagi előnyöket, egyszer Sváb Fülöpnek, máskor Ottónak, az ellenjélt császárnak nyújtott támogatást. Lélekben inkább IV. Ottó mellett állott. 1203-ban és 1204-ben a welf érzelmei miatt szörongatott tartománygróftól Ottokár cseh király katonáival együtt magyar sereg is segítette.¹⁸ 1207-ben Németország fejedelmeivel felkészült a két párt

¹⁴ Mielke, H., i. m. 200. l.

¹⁵ Dietrich von Apolda, *Vita S. E-ad viduae*. Canisii Thesaurus Monumentorum... ed. J. Basnage I. p. 119: transmisit quoque cum filia vasa aurea et argentea multa et magna et varia et diademata et ornamenta... cum alio suppellectili innumerabili pretiosa. Addidit insuper mille marcarum pecunie summam.....

¹⁶ Busse-Wilson, E., i. m. 30. l.

¹⁷ Balanyi György, i. m. 9. l.

¹⁸ Braunschweiger Reimchron. u. Deutsche Städtechroniken. 53. V. 57. 3 a. II.

közi döntő ütközetre.¹⁹ Ily nehéz körülmények között — feltételezhetjük, hogy a politikai viszályban — Hermann tekintete az akkor nagykiterjedésű „Ungaria“ királya felé fordult. A „magyar szteppék fiai“²⁰ a biztos segítség reményével kecsegtették, azért családi kapcsolatok szövésével a későbbi politikai támogatást akarta biztosítani.

Amikor Németországot 1208-ban egy politikai bűncselekmény teljes anarchiába döntötte és Erzsébet nagybátyját, Ekbert bambergi püspököt, Sváb Fülöp megöletésével gyanúsították, az egyházfejedelem II. Endre udvarába, nővéréhez, Gertrudhoz menekült.²¹ Miután 1211-ben Hermann, thüringiai tartománygróf közreműködésével visszatérhetett hazájába,²² csaknem bizonyos, hogy a Lajos és Erzsébet között még ez évben történt eljegyzés megkötésében döntő szerepe volt, történt legyen ez akár hálából, akár politikai előrelátásból.

Egyes biográfusok: Mielke, Weinrich — regényében Harsányi is²³ — annak a meggyőződésnek adnak kifejezést, hogy Erzsébetet nem Lajossal, hanem Hermannal, a tartománygróf elsőszülött fiával jegyezték el. Mielke ez állításánál Häutle értekezésére²⁴ hivatkozik; Häutle I. Hermann thüringiai tartománygróf életének és családjának adatait állította össze; e kérdésről így nyilatkozott: „Wachter, a történetkutató kétségbevonja, hogy Erzsébetet már csecsemőkorában eljegyezték Lajossal. Minden valószínűség szerint Erzsébetet Hermann (szül. 1197) számára hozták Thüringiába és csak halála után lett a másodszülött Lajos menyasszonya.“ 1892-ben Wenck fejtegetésével alátámasztja Mielke nézetét; hitelt ad Hermann tartománygróf egy 1216 május 29-ről keltezett okiratában előforduló sorrendnek: „Hermann, Lajos, Henrik“ s ebből azt következteti, hogy Hermann volt az első-

¹⁹ Chronicon Reinhardsbrun. S. S. XXX. 1. p. 574.

²⁰ Kirmse, E., Die Reichspolitik Hermanns. Zeitschr. f. thür. Geschichte, Jena, 1911. 7. l.

²¹ Wenck, K., Die hl. Elisabeth. Historische Zeitschr. 69. k. N. F., 33. k., 1892. 220. l.

²² Wegele, F., i. m. 375. l.

²³ Mielke, H., i. m. Weinrich, F., J., Die hl. Elisabeth von Thüringen. München. Harsányi Lajos, A szent asszony. Budapest, 1928.

²⁴ Zeitschrift f. thüringische Geschichte I. Serie, 5. k. 114. ll.

szülött s csak halála után jegyezték el Erzsébetet Lajossal.²⁵ A korabeli forrásmunkák viszont többhelyt, mint históriai tényt állítják, hogy Erzsébet Lajos menyasszonya volt. Ha Hermann részére hozták volna el, bizonyára legalább egy író megemlítette volna ezt. A későbbi *Chronicon Thuringiae*²⁶ és az *Auctor Rhythmicus*²⁷ világosan megjegyzi, hogy Lajos, az elsőszülött számára kérték meg Erzsébet kezét. A XX. század kutatói²⁸ forrástanulmányok alapján kétségbevonhatatlan ténynek tekintik, hogy Lajos — és semmiesetre sem Hermann — volt a thüringiai tartománygróf legidősebb fia s vitathatlannak, hogy Erzsébetet Lajossal jegyezték el.

1211-től kezdve a wartburgi várkastélyban eltöltött gyermekévek történetét a szenttéavatás alapjául szolgáló akta, a *Libellus de dictis quatuor ancillarum* című forrásmunka tárja elénk. Ebben az életrajzban Guda, szent Erzsébet gyermekkori játszótársa — aki ötéves korában került a négyesztendős Erzsébet mellé²⁹ esküvel tett vallomásában sok kedves epizódot közöl a magyar királylány gyermekéveiről.

A kis Erzsébet annyira jámbor volt, hogy legszívesebben a várkápolnában időzött. Gyakran az oltár előtt találták, sokszor úgy tett, mintha a zsoltáros könyvből olvasgatna. Ha gyermekekkel játszott, inkább a látszatért, illendőségből tette; minden alkalmat felhasznált arra, hogy csöndesen visszavonulhasson.³⁰ A tűnő évekkal lelke mindinkább gyarapodott erényekben. Közelgett a gyermekjegyesek házasságkötésének ideje.

Valamennyi életíró egyöntetű állítása szerint Erzsébet 1221-ben esküdött örök hűséget Lajos tartománygrófnak.

²⁵ Wenck, K., Die hl. Elisabeth. Historische Zeitschrift, 1892. 221. l.

²⁶ Mencke, i. m., *Chron. Thur.* 1700. l.

²⁷ Mencke, i. m. *Auctor Rhythmicus*, 2023. l.

²⁸ Caemerer, E., Konrad von Thür. Zeitschrift d. V. f. thür. Geschichte, Jena, 1909, N. F. 19. k. 350. l.

²⁹ *Libellus*, i. m. 2012. l.

³⁰ U. o. 2012. l. Cum esset enim quinquennis et litteras omnino ignoraret, provolvit se frequenter ante altare, expandens coram se psalterium tamquam orans, et de bonae indolis praesagio frequenter genuflexionibus in secreto faciebat.....

Zavaró körülmény a *Chronicon Thuringiae* megállapítása,³¹ mely szerint az egyházi szertartás 1220-ban a wartburgi várkápolnában ment végbe. Ehhez a nézethez csatlakozik az Auctor Rhythmicus is, de mindkét munkának történeti értéke kétségbevonható; valószínűbb az 1221-es dátum.

Erzsébet és Lajos példás hitvesi szeretetben s egyetértésben eltöltött rövid házasságát gyermekeik tették boldoggá. Sokat vitatott kérdés, hogy három vagy négy gyermekkel áldotta-e meg Isten a frigyét. Történeti tény, hogy Erzsébet házasságának első évében, 1222-ben született Hermann, 1224-ben Zsófia és 1227-ben Gertrud. Kérdés, hogy két Zsófia nevű leánya volt-e, vagy a második Zsófia valójában azonos Gertruddal? Winkelmann, Wegele, Mielke, Boerner, Michael, Wenck, Schmoll, Busse-Wilson három — Justi, Montalembert, Lázár, Dánielik, Horn négy gyermekről adnak számot. Dietrich von Apolda megemlíti, hogy Erzsébet második leánya Gertrud Altenbergben a premontrei női szerzet apátnője lett.³² Munkája során később meg is erősíti ezt az állítását, amikor leírja, hogy Lajos a keresztesháborúba való indulása előtt a búcsúzáskor Erzsébettel együtt fogadalmat tett, hogy születendő gyermeküket az „aldenburg“-i vagy a „rumarsdorf“-i kolostorban Isten szolgálatára fogják rendelni.³³ Dietrich csak két leánygyermekről tud. — Boerner szerint a gyermekek számát és nevét illetően keletkezett zavart az Annales Reinhardsbrunnenses idézték elő azzal, hogy Zsófia születését háromszor közölték.³⁴ Rohte thüringiai krónikájában világosan kijelenti, hogy Erzsébet második leánya ugyancsak Zsófia néven később a kitzingeni kolostorba került és ott is temették el. — Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy Rohte előzőleg a korabeli életírók állításával egyezően

³¹ Rohte, *Chron. Thuringiae*. i. m. 1703. l.

³² Dietrich von Apolda, *Vita S. Elisabethae viduae*; aliam filiam, quae in virginitate permanens in Aldenburch coenobio famulabatur domina existens magistra sanctimonialium usque hodie, 124. l.

³³ *Variae Lectiones et Supplementa* ad Theodorici de Thuringia, *Vitam S. Elisabethae*. ed. Mencke, II. 1994. l.: prolem... pari voto sanctificantes Domino obtulerunt. 1196 l.: Decreverunt, ut si puer masculus nasceretur, in Rumarsdorf, si vero puella, in Aldenburc praemonstratensis ordinis monasteriis sub beati Augustini regula locaretur.

³⁴ Boerner, G., i. m. 449. l.

úgy nyilatkozott, hogy Erzsébet és Lajos házasságából három gyermek származott: egy fiú, két leány.³⁵ Az *Auctor Rhythmicus* is említést tesz Hermann és a két Zsófia születéséről, a születendő gyermekről csak Lajos búcsúzásakor esik szó, de mint konkrét tény a krónikás nem hozza tudunkra. Ebben a kérdésben a Libellusnak volna döntő szerepe, ha nem hallgatná el, hogy hányadmagával hagyta el Erzsébet a wartburgi várat. Úgy látszik, hogy a két Zsófia feltételezése a *Chronica Reinhardsbrunnensis* tévedésének következménye. A három gyermekről szóló helyes megállapítást a *Chronica* pontatlan közlése zavarta meg. — Az írók a két Zsófia név előfordulását Erzsébet anyósának, az özvegy fejedelemasszony-nak³⁶ tiszteletével magyarázták.

Lázár György nézete³⁷ sem zavarhat meg: „a kitzingeni fejedelemasszony síremlékén szép vésetben olvasható a Zsófia név.“ Zsófia nyilván mint gyermek a kitzingeni kolostorban nevelkedett, később — az összes források egybehangzó tanúsága szerint — a brabanti herceghez ment feleségül; a hesseni hercegi ház ősanja lett,³⁸ idős korában pedig, mint a család annyi tagja, kolostorba vonult és ott is temették el. Ezzel a feltevéssel a krónika két Zsófiáját azonosíthatnók. Hogy Erzsébet legfiatalabb gyermeke: Gertrud egész életét a szerzetnek szentelte, bizonyítja az altenburgi templomban levő szobrán látható felírás: „Beata Gertrudis, Ludovici Probi et Sanctae Elisabethae Landgraviorum Hassiae et Thuringiae filia Monasterii Aldebergensis Ord. Praem. prope Wetzlarium Magistra.“ Ha az elsőszülött Zsófia azonos a kitzingeni kolostor „fejedelemasszonyával“, akkor szent Erzsébetnek valóban csak három gyermeke: egy fia és két leánya volt.

Hat évi eszményi házasságának Lajos 1227-ben bekövetkezett tragikus halála vetett véget.³⁹ Caesarius von Heisterbach szerint a tartománygróf Damietteben húnyt el. Ez az

³⁵ *Chronicon Thur.* ed. Mencke, i. m. 1704. l.

³⁶ *Auctor Rhythmicus.* Mencke, i. m. 2066. l.

³⁷ Lázár György, Szent Erzsébet magyar királyi hercegnő élete. Bp. 1898., 36. l.

³⁸ Sch moll, F., Die hl. Elisabeth in der bildenden Kunst des XIII. bis XVI. Jahrhunderts. Marburg, 1918. 3. l.

³⁹ Caesarius von Heisterbach, *Vita S. Elisabethae.* XIII.

állítás a szent Erzsébet-biográfiákban tévedésekre szolgáltatott okot, ezért fontos Lajos halálozási helyének pontos meghatározása. Caesarius téves közlése Erzsébet vita-jának azon részében található, melyet nem a Libellusból hanem ellenőrizhetetlen forrásokból, esetleg a hagyományból merített és pótlólag függesztett hozzá. Állítását Dobenecker munkája⁴⁰ cáfolta meg, e szerint Lajos hűséges társaitól körülvéve szeptember 11-én, Otrantóban halt meg. Már Rohte *Chronicon Thuringiae*-je⁴¹ is helyesen közli Lajos halálozási helyét, az Auctor Rhythmicus is „Ortrant“-ot⁴² fogadja el. Caesarius helytelen közlése úgy magyarázható, hogy az egyik keresztes háborúval kapcsolatban hallott Damietteről; assisi szent Ferenc tartózkodott itt a vitézek táborában 1219-ben.⁴³

Attól az időtől, hogy Lajos tartománygróf megrendítő halálhíre Thüringiába érkezett, Erzsébetnek szomorú élet jutott osztályrészül. Ellenségei a kedvező alkalmat felhasználták arra, hogy a mélyen sujtott özvegyet bántalmazzák. A Libellus szerint már kora fiatalságában jegyese hűbéreseitől, tanácsadóitól és rokonaitól sok becsmérleést, sértést kellett eltűrnie, bensőséges vallásosságáért, erkölcsös életéért, szépségeért gyűlölték.⁴⁴ A szeretetlenség mindinkább eltávolította attól az életközösségtől, amelybe a sors juttatta. Vallásos meggyőződése kívánta, hogy társaságából végleg kikapcsolódjék. Belefáradt az udvar meg nem értésébe, érzékenysége az elkülönülésbe menekült.

⁴⁰ Dobenecker, A., *Regesta diplomatica necnon epistolaria historiae Thuringiae*. Jena, 1896—1904. II. No. 2453.

⁴¹ *Chronicon Thuringiae*. ed. Mencke, i. m. 1718. l. handt zu bette, Also wart er mit der seuche beladen Und merkt darinne seinen schaden In eine Stadt gnant Ortrant.

⁴³ Kröss, A., Der hl. Franz von Assisi. Zeitschrift f. kath. Theologie, 1909. 185. l.

⁴⁴ *Libellus*. ed. Mencke, i. m. 2013. l.: In statu autem minoris aetatis quamplurima gravamina et oppressiones sustinuit a secreta et potente familia aulae, in qua nutriebatur traducta, in quibus omnibus tam verborum quam factorum amaris injuriis et insultationibus sibi a suae religionis aemulis illatis cum patientia solum Deum refugium sibi ponebat et spem. — V. ö. Michael, E., Zur Geschichte der hl. Elisabeth, Zeitschrift für katholische Theologie, Innsbruck, 22. évf. 1898. 578. l.

Már gyermekkorában érezte a szülők hiányát s éreznie kellett, ha nem is bántak vele rosszul, hogy két szülői ház helyett neki tulajdonképen egy sem jutott. Korán ismerte meg az udvari élet árnyoldalait, a féltékenységet, ármánykodást, hiúságot, de nem törődött velük, mert vallásos érzülete elszigetelte az Istennek való feltétlen odaadás gondolatával. Magatartása, visszavonuló életmódja, ájtatossága a nemesség körében nyilván már akkor ellenszenvet váltott ki. A befolyásos hivatalnokok királyi származását, zsenge ifjúságát semmibe se vették, sőt csúfolódással és szidalmakkal illették. Üldözést és sérelmeket kellett elszenvednie.⁴⁵ A patriarkális korszak társadalmi hibája, hogy azt, akit rokonsága nem támogatott, elnyomták, mellőzték, nem becsülték. — Midőn a vár úrnője lett, a divat terén behozott egyszerűsítő intézkedései visszatetszést szültek. Korlátlan jótekonyságát, napi élelemkiosztását a szegények ellenségei nemcsak célszerűtlen pazarlásnak, hanem kihívásnak minősítették.⁴⁶ A szegények ápolásával szemükben az udvar kultúrális hagyományait keresztezte. Wartburg, a lovagkori tradíciók egykori középontja koldusok és nyomorgók menhelye lett.⁴⁷ Ezért és különlegesnek tartott életmódja miatt férjével együtt sok becsmélésben volt része.⁴⁸ Özvegysége idején a fokozódó ellenséges indulatok szabad kitörése a várból való elűzetésének tragédiájához vezetett.

Midőn a modern historikusok a forrásokat *romantikus* hagyományoktól megtisztították, az Erzsébettel szemben tanúsított ellenségeskedés hiteles adatait túlbuzgóságból egyszerűen törölték és a monda világába helyezték. Az elűzetés kérdésére vonatkozólag a Libellusban valóban csak egy szűkszavú mondatot találunk, de ez jogi tényállásként világosan leszögezi a lakhatási- és vagyonjog megtagadását:

— „Post mortem vero mariti sui ejecta fuit de castro et omnibus possessionibus dotalitii sui, a quibusdam vasallis mariti sui, fratre ipsius mariti existente.”⁴⁹

⁴⁵ Montalembert, i. m. III. fej.

⁴⁶ Libellus, ed. Mencke, i. m. 2018. l.

⁴⁷ Busse-Wilson, E., i. m. 85. l.

⁴⁸ Libellus, ed. Mencke, i. m. 2015. l.

⁴⁹ U. o. 2019. l.

Egyben kétségessé teszi, hogy a hűbéresek egy csoportja erőszakkal fosztotta-e ki a grófnét vagyonából és jogaiból, vagy csupán Wartburgban való további időzését tette lehetetlenné?

Az első történeti kutatások alapján kialakult állásfoglalást Wegele munkájában találjuk. Véleménye szerint Erzsébetet rokonai koldusaßszony sorsára juttatták, kemény tél idején durván, részvétlenül kitaszították.⁵⁰ Miután a Libellus további során sem az elűzetésről, sem a kibékülésről szó nem esik, csupán a hozomány visszaadásáról történik említés, Boerner úgy véli, hogy az „ejecta fuit”-ről nyilván senki sem tudott.⁵¹ Feltevését az Epistula Conradi soraival igazolja s így magyarázza: miután Konrád a pápához írt levelében Erzsébet életének minden fontos eseményére kitér, érthetetlen, hogy, ha a kitaszítás csakugyan megtörtént, miért hallgatta el ezt a nagy horderejű eseményt?⁵² Michael véleménye szerint: ha Erzsébet nem kényszerből, hanem szabad akaratából hagyta volna el Wartburg várát, úgy ez a körülmény szenttéavatásának ajánlását elősegítette volna, mert az önként vállalt szegénység érdeme messze felette áll a kényszerből származó szegénységnek.⁵³ Szerinte Erzsébetet az ételtilalom semmibevevésével olyan, fogadalmával ellenkező életmódra kényszerítették, hogy lelkiismeretével állandó összeütközésbe került. Ezért inkább lemondott a várban való tartózkodásról. Valójában tehát erkölcsi kényszer hatása alatt hagyta el Wartburgot. — Boerner értelmezése szerint az önként választott távozás mellett szól az a tény, hogy Erzsébet már férje életében eszményének tartotta a tökéletes szegénységet, s ennek elérésében Lajos halála után többé semmi sem akadályozhatta. Wenck a vár önkényes elhagyása mellett dönt, mert érthetetlennek tartja, hogy miért távozott Erzsébet egyedül, gyermekei és a szolgálatában álló leányok nélkül, ha őt valójában elűzték.⁵⁴ Mielke az elűzetést történeti

⁵⁰ Wegele, F., 387. l.

⁵¹ Boerner, i. m. 455. l.

⁵² U. o. 455. l.

⁵³ Michael, E., i. m. 569. l.

⁵⁴ Wenck, K., Die hl. Elisabeth. Historische Zeitschrift, 1892. 69. k. 233—4. l.

eseménynek mondja s úgy magyarázza, hogy Erzsébet, mint assisi szent Ferenc követője, minden korlátozás és megszorítás nélkül, a teljes szegénység eszméje szerint akart élni.⁵⁵

Bizonyos, hogy az elűzetés történetének alapja van, mert ehhez a tényhez fűződik az események egész sorozata, így az eisenachi, kitzingeni, bambergi tartózkodás, a Thüningiába, Wartburgba való visszatérés és a közben elszenvedett sok-sok üldöztetés. Az Erzsébet életéről szóló *Auctor Rhythmicus* krónika szerint anyósát, Zsófia tartománygrófnét is elküldték a várból. Ennek a hagyománynak mozgató oka Erzsébet sógorának, a rövid ideig ellencsászári szerepében jólismert Raspe Henriknek uralomravágyása volt. Önző tervei keresztülvitelében Erzsébet fia állt útjában.

A legitim utód a thüningiai tartománygrófság jogszokásai, a successió rendje szerint, Erzsébet fia: II. Hermann volt. A négyéves gyermeknek Henrik, a legidősebb testvér lett a gyámja, őt illette a tartomány ügyeinek ideiglenes vezetése. A trónusurpatio vádja jogosan merült fel ellene, mert Henrik az ideiglenes kormányzás helyett a tartománygrófi méltóságot ruházta magára, holott Lajos távolléte idejére csak régenssé, ideiglenes kormányzóvá tette. 1227 óta 1231-ig korlátlanul uralkodott, anélkül, hogy a kormányzásban valakivel megosztzott volna.⁵⁶ Csak 1231 óta vonta be öccsét is a hatalom gyakorlásába, de Hermannt mindenkor felesleges harmadiknak tekintette. A hagyományok tehát nem ok nélkül hozzák őt Erzsébet és fia elűzetésével kapcsolatba.⁵⁷

Erzsébet és Lajos frank jogszokás szerint — a thüningiai grófok frank jogszabályok szerint éltek,⁵⁸ Erzsébet pedig anyja révén volt frank származású⁵⁹ — vagyonjogilag úgynevezett „Wittumsehe“-t kötöttek.⁶⁰ Az ilyen házasságkötés-

⁵⁵ Mielke, H., i. m. 39. l.

⁵⁶ Caemerer, E., i. m. 355—6—9. l.

⁵⁷ *Chronica Reinhardsbrunnensis*, Mox ab Heinrico predicti principis fratre quam miserabiliter cum suis parvulis de castro Wartperg eicitur..... 612. l.

⁵⁸ *Sachsenspiegel* Ld. R., von der herren geburt (Homeyer, 140. o.)
.... de landgreven von düringen dit sin alle vranken.

⁵⁹ Wenck, K., i. m. 218. l.

⁶⁰ Heymann, E., Zum Ehegüterrecht der hl. Elisabeth. Zeitschr. f. thür. Geschichte, Jena, 1909. 3. l.

nél a leány atyja adta a hozományt, a férj, illetve atyja a „dos“-t (Wittum, donatio propter nuptias).⁶¹ Erzsébet esetében a „megnevezett dotalitium“, „bona specialiter in dotem assignata“⁶² a korviszonyok szerint földekből és földjáradékból („possessiones et bona“) állt, ezek jövedelméhez Erzsébetnek házassága idején joga volt,⁶³ velük szabadon rendelkezhetett,⁶⁴ korának szokásaitól eltérőleg a férj haszonélvezeti joga nem terjeszkedett ki rájuk. Ettől a Wittum-tól fosztották meg az özvegyet olyképen, hogy a „possessiones“ jövedelmének, a természetbeni járadékoknak kiszolgáltatását a tartománygrófi közigazgatás tisztviselői (a quibusdam vasallis mariti sui) — minden valószínűség szerint Henrik tudtával, esetleg parancsára — tőle megtagadták.⁶⁵ A Libellus eddig figyelembe nem vett mondata:

„Mortuo marito ipsius non fuit beatae Elysabeth, non fuit permissa uti bonis mariti sui, praepedita a fratre mariti sui. Poterat quidem sustentationem habuisse cum fratre mariti sui, sed de praeda et exactione pauperum, quae saepius in curiis Principum fiunt, noluit victum habere et elegit abjecta esse et ope manuum ejus velut quaestuarium victum acquirere.“⁶⁶ az „ejecta fuit de... omnibus possessionibus dotalitii“ feltevését megerősíti.

Irmgard közlése szerint Henrik parancsára vonták vissza a „dos“ haszonélvezetét Erzsébettől, viszont az ellátást és gondozást, a „sustentatio“-t felajánlotta sógornőjének. Erzsébet az eddigi bánásmód alapján előre sejtette, hogy ezután őt az illegális úton szerzett ételek fogyasztására fogják kényszeríteni, s így vallásos kötelezettségeinek majd eleget nem tehet. A kényszerítő körülmények hatása alatt el kellett hagynia a wartburgi várat. Henrik jól ismerte tettének következményeit s hogy nem akadályozta meg Erzsébet távozását, sőt üldöztetéseivel megnehezítette életét, kétségtelenné teszi

⁶¹ *Libellus*, i. m. 2021.

⁶² U. o. 2014.

⁶³ Schröder, *Geschichte des ehelichen Güterrechts*. II. 2, 230. l.

⁶⁴ *Libellus*, i. m. 2014: De quibusdam bonis specialiter in dotem assignatis familiariter sibi et suis providebat.

⁶⁵ Heymann, E., i. m. 7. l.

⁶⁶ *Libellus* i. m. 2028. l.

Irmgard nyilatkozatának igazságát: a történetekért Henrik felelős. Két társnője, Guda és Isentrud az elűzetéssel egyedül a vazallusokat vádolta meg.

Fontos feladat annak a problémának megoldása, honnan űzték el Erzsébetet. A Libellus erre vonatkozólag csak ennyit közöl: „de castro ejecta fuit.” Huyskens hipotézise szerint nem Wartburgból, hanem Marburgból űzték el.⁶⁷ Feltevését így magyarázza: Erzsébet férje halálhírére elhagyta Wartburgot és özvegyi birtokára, Marburgba költözött. — Huyskensnek igaza lehet abban, hogy Marburg volt a „castrum dotalitii”, mert a tartomány székhelyét nem szokták özvegyi birtokként megjelölni. Tévedése, hogy Erzsébetet Marburgból űzték volna el, Nicolaus Vita-jának szöveginterpretálásából származik: a castrum-ot tévesen a „dotalitii”-alakkal kapcsolta egybe. „De castro ejecta fuit” kitételen a „castrum” megjelölés csak a Wartburgra vonatkozhatik; a Libellusban előzőleg három, utóbb még egy ízben fordul elő a *castrum* mindig Wartburg értelemben.⁶⁸ Marburgot sohasem nevezik a források castrumnak. A Libellusban mint „oppidum propter nuptias” szerepel. Huyskens feltevése lehetetlen, mert ha a castrum alatt fekvő város Marburg lett volna s így a „dos” része, az „ejecta fuit” — tehát a tartózkodási jog megvonása — a járadék megvonásával együtt járt volna; viszont Erzsébet köztudomás szerint utána éppen Marburgban húzódott meg.⁶⁹ Szent Erzsébetet Wartburgból, a castrumból, de semmi esetre sem a „castrum dotalitii”-ből, Marburgból űzték el. Biztosra vehetjük, hogy Erzsébet korlátlan adakozása az ellenséges érzelmű udvart annyira felfingerelte, hogy gyűlöletében az özvegyet a tartománygróf titkolt beleegyezésével, 1228 telén elűzte.⁷⁰ Huyskensnek az a nézete, hogy Erzsébetet a bőjti idő kezdetén űzték el, Wenck véleménye szerint helytelen, mert el sem képzelhető, hogy az elűzetést követő sok esemény március elejétől 24-ig

⁶⁷ Huyskens, A., Quellenstudien zur Geschichte d. hl. Elisabeth. Marburg, 1908. 63. l.

⁶⁸ Michael, E., Ist die hl. Elisabeth vertrieben worden? Zeitschr. f. kath. Theol., 33. évf. 1909. 43. l.

⁶⁹ Heymann, E., i. m. 21—22. l.

⁷⁰ Huyskens, A., i. m. 64—65. l.

zajlott volna le.⁷¹ A Libellus kifejezetten hangsúlyozza, hogy az elűzetés „in maxima frigoris asperitate” történt,⁷² ezért valószínűbb, hogy a középeurópai időjárás szerint a leghidegebb hónapra, januárra esett.

Az ősforrások hézagai és a később megjelent munkák sokértelmű magyarázatai bizonyossá teszik, hogy Erzsébet Wartburgból való távozásának okait eltitkolták. A történeti kutatások nyomán megállapíthatjuk, hogy nem erőszakkal taszították ki a várból, hanem azok a nyomasztó események kényszerítették a távozásra, amelyek a vár kapuin belül lejátszódtak. Hozományából kifosztották („bonis privata”) és az elé az alternatíva elé állították: vagy hűtlen lesz meggyőződéséhez, vagy enged az erőszaknak és távozik. Erzsébet, hogy maga elé tűzött életcélját elérhesse s a meggyőződése szerinti életet élhesse tovább, erkölcsi kényszer alatt hagyta el Wartburgot. Ezt az elhatározó lépést elűzetésnek kell minősítenünk. Ha az udvar tekintettel lett volna életmódjára, nem kellett volna távoznia.

Wartburg elhagyásával életének legnehezebb útjára lépett. Magárahagyottan, anyagi segítség nélkül küzdött, szenvedett, nélkülözött. Akadtak segíteni akaró, jó lelkek is. A Lajos hamvait hazaszállító, hűséges vazallusok megígérték, hogy vagyona visszaszerzése (recuperatio dotis) érdekében tanácskozásokba bocsátkoznak Erzsébet sógorával.⁷³ Heymann szerint e tárgyalások Erzsébet határozott kívánságára, sőt követelésére folytak le.⁷⁴ Az elhunyt tartománygróf hűséges alattvalói nem valószínűsítették meg tervüket, Henrik és az udvar ellenséges hangulata miatt el kellett állniok békítő szándékuktól.⁷⁵ Ekkor vette a pápa kifejezett óhajára Kon-

⁷¹ W e n c k, K., Quellenuntersuchungen u. Texte, Neues Archiv f. Geschichtskunde, 1909. 498. l.

⁷² Libellus, ed. Mencke, i. m. 2019. l.

⁷³ Libellus, ed. Mencke, i. m. 2021: vasallis mariti sui ossa deferentibus..... illis promittentibus, quod ordinarent de dote ejus recuperanda.

⁷⁴ H e y m a n n, E., i. m. 9. l.

⁷⁵ Libellus, i. m. 2021. l.: Et post sepulturam viri sui commodo ejus ab omnibus neglecto.....

rád az özvegyet pártfogásába.⁷⁶ A fejedelmi házzal folytatott megbeszélések eredményének tekinthető, hogy Erzsébetet 2000 márkával „pro dote” kielégítették s ehhez a „donatio propter nuptias”-ból „zu Leibzucht” bizonyos földterületet,⁷⁷ az oppidumot (Marburgot)⁷⁸ esetleg annak csak egy részét⁷⁹ és a magyarországi hozományból megmaradt értéktárgyakat csatolták.⁸⁰ Sógorainak okirata szerint kiegészítésül földeket (possessiones) is kapott.⁸¹ Wegelenek az a nézete, hogy a vagyoni kérdés megoldásán kívül sógorával ki is békült s gyermekeivel rövid ideig Wartburgban tartózkodott. Henrik megváltozott magatartása és a nyomasztó körülmények készítették újból a várból való távozásra.⁸²

Bár javainak egy részét megkapta, már nem óhajtotta azokat élvezni. A kapott összeget szegényei közt szétosztotta. Kórházába vonult vissza és jótékonykodásban, imádkozásban, vezeklésben töltötte hátralévő napjait. Élete fiatalon felémésztdött Isten szolgálatában.

Huszonötödik évében halt meg, 1231-ben. A halálának időpontjára vonatkozó adatok eltéréseit az okozta, hogy a hiteles szöveget egyesek figyelmen kívül hagyták. Justi és Montalembert helyes nyomon járnak, amikor 1231 november 19-ét tekintik a hiteles halálozási napnak. Mindketten Dietrich von Apolda vita-jának VIII. könyvére hivatkoznak. Mielke vetette fel az új dátum problémáját. Kutatásai eredményeként a halálozási időpontot 1231 november 17-ével jelöli meg.⁸³ Marburgi Konrádnak 1232 november 16-án keltezett, IX. Gergely pápához írt levelét vette alapul.⁸⁴ Michael

⁷⁶ Dobenecker, Regesta diplomatica Historiae Thuringiae. II, 2454.

⁷⁷ Heymann, E., i. m. 19. l.

⁷⁸ Libellus, i. m. 2021: Licet autem idem oppidum a marito suo in donationem propter nuptias accepisset.....

⁷⁹ Wenck, Wartburgwerk. 1907: Wenck a pénzbeli kiegyezésen kívül a kórház telkét tartja az egyetlen Erzsébetnek adományozott ingatlannak. 200. l.

⁸⁰ Libellus, i. m. 2022.

⁸¹ Wyss, Hessisches Urkundenbuch. No. 25.

⁸² Wegele, F., i. m. 391. l.

⁸³ Mielke, H., i. m.

⁸⁴ Wyss, A., i. m. I. 34.

Emil csatlakozott Mielke nézetéhez. Konrád szerint Erzsébet a szent Márton oktávája előtt való vasárnapot követő hétfőn halt meg. Ez a vasárnap 1231-ben november 16-ára esett. Az 1235 június 1-én keltezett szenttéavatási bulla Michael szerint a temetési napot, november 19-ét jelöli meg a halálozás napjául.⁸⁵

Mielke és Michael feltevései a Libellushoz befejezésül függesztett *Conclusio vitae beatae Elysabeth* szövegével cáfolhatók meg.⁸⁶ Ez a fejezet világosan kimondja, hogy Erzsébet „severenda Dei famula“ november 19-én hunyt el: „tredecimo kalendas Decembris decessit.“ Az a hipotézis, hogy 19-e, a szent névünnepe, a temetés napja lett volna, szintén megdőlt: a Libellusban „Elisabeth ancilla“, a szent hasonnevű szolgálója úgy vallott, hogy a test négy napig feküdt temetetlenül, 19-e viszont csak a harmadik nap lett volna.

VIII.

A legendák szentje.

Az erényes élet jutalma: splendor sanctorum. A csoda és legenda, a legenda és a vita kapcsolatai. Az Erzsébet-legendák keletkezése, értékük. A történelem és a legenda elkülönülése. A fontosabb legendák szerepe a tudományos kutatásban és a szépirodalomban: Jóslat születéséről, anyja halálának álmoképe, magyarországi útja, a csodás köpeny, a kegyetlen anyós szerepe, a bélpoklos legendája, a rózsacsoda, az önsanyargatás módjai, rágalma, víziók, halálával kapcsolatos legendák.

Emberileg szomorú sors jutott osztályrészéül. Az imitatio Christi alapján gyakorolt erényeit, tetteit, szenvedéseit életében nem ismerték el, földi pályája gyermekkorától haláláig tele volt mellőzéssel, megaláztatással, rágalmazással, megvetéssel, gyűlölködéssel, sőt üldöztetéssel.¹ Halála után a nemesség és az udvar haragja, ellenségeskedése lassanként magasztaló csodálattá változott át. Közel és távollakók fel-

⁸⁵ Michael, E., Zur Geschichte der hl. Elisabeth. Zeitschr. f. kath. Theol, 1898. 566. l.

⁸⁶ Libellus, i. m. 2033. l.

¹ Wyss, i. m. No. 54. szenttéavatási bulla: attrita persecutionibus et opprobriis exstitit lacescita. 53. l.

tartózkodhatatlan tömege özönlött most már koporsójához, majd sírjához s a társadalom minden rétegéből hallatszottak hangok, melyek példás jótékony életéért szenttéavatását sürgették.

Isten szolgálólányának érdemeit — mondja Caesarius von Heisterbach — azzal nyilvánította ki a földön, hogy sírjában sok csodát cselekedett. Közbenjárására vakok, némák, bénák, süketek, betegek gyógyulást nyertek, mondják, hogy halottak is feltámadtak.² Caesarius von Heisterbach ez az állítása a középkori ember felfogásának és hitének hű tükörképe. Lelkéhez a csoda a konkrét valóság erejével kapcsolódott. Amit az értelem tagadott, azt a hit valósága pótolta. IX. Gergely pápa 1232. október 13-án és 14-én kelt iratában megjelölte a csodák hitelesítésének útjait: „a csodákat éppúgy, mint minden más tény, bizonyítani kell, és minél feltűnőbb a csoda, alapjának annál meggyőzőbbnek kell lennie.“ A szemtanúknak esküvel megerősített vallomásai igazolják a csoda megtörténtét s a „splendor sanctorum“ alapul szolgál a szent kanonizálásához.

Erzsébet szentségének hírét a halála után történt csodák megerősítették, emlékét kedvelté, tiszteltté tették. A középkor fáradhatatlan a szent közbenjárására történt csodák felsorolásában.³ A feléje fordult figyelem életének egyszerű eseményeit is kiszínezte. Férjének gyöngédségét magasztalták, az udvar sötét tetteit magyarázgatták, szenvedései fölött őszintén sajnálkoztak, jótékonyágát dicsőítették. Mindenki látott, hallott, tudott most már valamit róla. Így keletkeztek az Erzsébet-legendák. A kereszténység első harcaiban csodás örténetek fűződtek az egyes szentek alakjához, s e történeteket a középkor elején vita-kban foglalták össze. A szentek élettörténete, mint kötelező vallásos olvasmány (legenda), a klerikusok épülésére szolgált, az officium középpontjában mindig az aznapi szent állt. A középkor embere a keresztény ideál megtestesítőjét látta a legenda hőseiben s így a legenda nemcsak a középpontban álló szent lelki képe, hanem a korabeli keresztény népideál tükröződése. S mi-

² Caesarius von Heisterbach, *Vita S. Elisabethae*.

³ Günter, H., *Legendenstudien*. Köln, 1906. 155. l.

után a nép a szentben „Isten jóindulatának és barátságának haszonélvezőjét” látta, azért a szentet segítőnek, üdvöthozónak, „Nothelfer”-nek, „Heilbringer”-nek tekintette.⁴ Günter szerint: „a középkor legenda és történet közt nem tett különbséget.”⁵ A pápaság a szenttéavatáshoz szemtanúk esküjével megerősített vallomásokot, tehát való történetet követelt meg, ennél fogva az ezeken alapuló legendákban mindig van valami történeti mag. A legenda népmondának, históriai és topografiai kiindulóponttal egybekötött, átdolgozott történelemnek számít.⁶

A tudományos kutatás éles határt von a történelem és a legenda között. P. Toldo⁷ a szentek életében előforduló specifikus legendai motivumokat igyekezett meghatározni.

Szent Erzsébet életében legendás mozzanatok: a születésről szóló jóslat,⁸ önsanyargatásának módjai, a visszataszító betegségekkel szemben tanúsított érzéketlensége;⁹ a gyanúsítások, rágalmak; a víziók;¹⁰ az ételek átváltoztatása,¹¹ a csodás ételszaporítás;¹² végül a halála után történt jelenségek: a harangzúgás és a tetemeiből áradó illatos olaj csodája.

A történeti igazságnak a legendás elemektől való megtisztítása sok nehézséget okozott a XIX. és XX. század historikusainak. Erzsébet életének több ismert, a történeti igazságnak megfelelő eseménye nem került a szenttéavatási aktába, hanem a legenda és a monda világában húzódott meg. A Libellus és az Epistula Conradi ezért nem lehetnek élete ismeretének egyedüli forrásai. Sok kiegészítő felvilágosítással szolgálnak a legendák és hagyományok. Miután a hiteles források sokszor szűkszávúak vagy éppen némák, a kuta-

⁴ Breysig, K., Die Entstehung des Gottesgedankens u. der Heilbringer. Berlin, 1905. 6. l.

⁵ Günter, H., Die christliche Legende, 178. l.

⁶ Günter, H., i. m. 12. l.

⁷ L.: P. Toldo tanulmány sorozatát: „Leben und Wunder der Heiligen im Mittelalter“ a „Studien zur vergleichenden Literaturgeschichte“ köteteiben 1901–1908.

⁸ I. 1901, 320–45–53. l.

⁹ II, 1902, 87–103. l.

¹⁰ IV. 1904, 49–77. l.

¹¹ V. 1905, 343–53.

¹² VI. 1906, 289–97. l.

tónak nem állna módjában a valóságot még csak meg sem sejtienie, ha legendaszerű hagyományok nem irányítanák. Ebben az irányjelölésben áll a hagyományok, a legendák jelentősége és értéke. Részből forrásoknak is tekinthetők, részből kiegészítésül és pótlásul szolgálnak, mert Erzsébet lelki tulajdonságait, cselekvésének rugóit sokszor mélyebb beleérzéssel világítják meg, mint a hiteles források. A legendák és mondák az események korabeli értelmezésének hű tükörképei. — Lemmens¹³ mindazokat az Erzsébet-legendákat, melyek a hagiográfusok vita-iban szerepelnek, történeti tények ábrázolásának minősíti. A Thomasius de Celano-tól származó vita és a toskanai ferences kézirat legendáit a történeti valószínűség jellegével ruházza fel.

Ha azonban a ferences vita-k történeti hűségét elfogadjuk és a hiteles forrástól való eltéréseiket a „jelentéktelen kibővítés“ elve alapján szavahihetőeknek tartjuk, akkor a későbbi középkori munkákat sem szabad hitelességüktől megfosztanunk. — A vita-knak csak azon részei fogadhatók el hiteles történelemnek, amelyek stiláris eltéréseket nem számítva, a Libellus-szal megegyeznek. A Libellustól eltérő, betoldott részeket hagyományoknak, legendáknak tartjuk, amelyeknek megvan ugyan — fentebb kifejtett — irányjelölő jelentőségük, de a történeti hitel teljes mértékére számot mégsem tarthatnak.

Erzsébet születésével kapcsolatban fontos szerep jutott a legendában az erdélyi Klingsor jóslatának. Thüningiába szóló meghívása s wartburgi megjelenése a hagyományok sorába tartozik. A XIII. században egy ismeretlen szerző „Sängerkrieg auf der Wartburg“ című verses művének második részében a csillagászat és bűvészet e nagymestere dönti el a dalnokversenyt. A „Sängerkrieg“ szerzője szerint a thüningiai fejedelmi udvarban a kor leghíresebb költői: Heinrich von Veldeke, Walther von der Vogelweide, Reinmar von Zwetzer, Wolfram von Eschenbach és Biterolf összegyűlnek s Hermann hírnevét, hatalmát dicsőítik:

¹³ Lemmens, L., Mitteilungen des historischen Vereins der Diözese Fulda, 4. évf., 1901, 24. l.

Ist dan der Kuninc tzuo kurz, tzuo lanc,
 Daz er dem riche unde al der werlde nicht schaffet vreuden vil,
 Der Duringe herre nimet ez im sunder danc,
 Unde setzet, swem er will.¹⁴

Heinrich von Ofterdingen viszont az osztrák Lipót herceg erényeit magasztalja. A költők versengésében az elsőség eldöntését, a győztesnek szánt koszorú odaítélését Klingsorra bízják. Az Auctor Rhythmicus szerint az 1207-ben Thüringiába érkező Klingsor ekkor mondta a fejedelem előtt Erzsébet születéséről ismeretes jóslatát:

Er sprach (Klingsor) „wisset das in diser nacht
 Deme konige von Ungern wirt bracht
 Ein dochter auf das erdtrich
 Der uf erden nicht lebet ör gleich
 Die sal disem fursten werden gegeben
 Und seinem soene zu Elichem lebenn
 Von irer grossen tugent und heyligkeit
 Komt alle disem lande seligkeit
 Zu freuden und zu Erenn.“¹⁵

A jóslatról szóló legendás motívum¹⁶ bekerült a középkori forrásokba. A kutatás újabban megdöntötte a wartburgi „Sängerkrieg“ lefolyásának hitét, ilyen formák között sohasem játszódtott le. A dalmokversenynek háttere az, hogy Hermann tartománygróf korának legkiválóbb költőit maga köré gyűjtötte, s ezek mecénásuk költekező, ragyogó életét több ízben megénekelték. Klingsor szerepének semmi történeti alapja nincs, a középkori hiteles forrásokban szó sem esik róla. A reinhardsbrunni krónika említi először. Nyilvánvaló az Erzsébet születéséről szóló jóslat legendai jellege.

A legendasorozat következő láncszeme: a kis Erzsébet megálmodja, hogy anyját meggyilkolják. Arról, hogy milyen mély benyomást tett a gyermekre az anya megöletése, első ízben celanói Tamás vita-ja ad hírt. Dietrich von Apolda a szájhagyomány alapján az álomlátás-legendát szintén felvette Erzsébet életrajzába. Weinrich a XX. század népszerű biográfiájában így színezi ki a szűkszávú középkori forrást:

¹⁴ *Der Sängerkrieg auf Wartburg*. hrsg. von Ettmüller, Ilmenau, 1830 S. VI.

¹⁵ *Auctor Rhythmicus*, i. m. 2042. l.

¹⁶ Toldo, i. m. I. 1901. 345—53. l.

Um Mitternacht wurde es (Elisabeth, das Kind) unruhig. Es zuckte im Schlaf. Plötzlich streckte das Kind abwehrend die Ärmchen aus gegen die Tür, lief hin und stemmte sich dawider mit den Schultern, atmete schwer unter der Anstrengung, mit der es sich dagegenwarf: „Sie sollen nicht her, sie sollen nicht zur Mutter!“ — „Willst du die Mutter auch töten? Sie haben Dolche am Gürtel. Still, sie schleichen, stehn vor der Tür!“ Es graute der Magd. Und endlich sagte das Kind mit ferner hoher Stimme, als wäre es von weit her angerufen: „Ja liebe Mutter!“ — dann fiel das Köpfchen auf gefaltete Hände. Einige Wochen später brachten reisende Kaufleute die Botschaft, es sei die Königin von Ungarn ermordet, heimlich zur Nacht.¹⁷ Ez a legendás álomlátás a ferencrendi breviáriumból is ismeretes.

A legendák tanúsága szerint Erzsébet és Lajos házasságkötésük után II. Endre király meghívására hosszú útra készültek.¹⁸ 1222-ben érkeztek meg Pozsonyba.¹⁹ Erzsébetet nagy boldogságában csak anyja véres emléke keserítette el. A remek palota termei, folyosói, az idő ködfátyolán át a gyermekkor színes emlékeit idézték fel benne. — Mindez a XIV. századból származó „Vita Ludovici“ német fordításában fordul elő, s a *Chronica Reinhardsbrunnensis*-ben is megtalálható. A monda forrása Lajos gróf udvari káplánjának, Bertholdnak 1228—33-ig írt *annales*-e. — Szemben valamennyi más kutatóval, Boerner elfogadta hitelességét.²⁰

Általánosan ismert legenda a köpenyről szóló csodatörténet. Az idők folyamán érdekes variációkon ment át. XIII. századbéli monda szerint a fejedelemasszony nem jelenhetett meg a magyar urak fogadásán, mert fejedelmi palástját egy koldusnak ajándékozta. Ekkor történt meg a csoda: a jószívvel adott ajándékért Isten egy másik köpennyel kárpótolta. Göbel *Elisabeth* c. költeménysorozatában így fohászkodik Erzsébet szorult helyzetében a Mindenhatóhoz:

¹⁷ Weinrich, F., *Die heilige Elisabeth von Thüringen*. München, 1930. 86—87. l.

¹⁸ Harsányi L. *A szent Asszony*. Budapest, 1928. 121. l.

¹⁹ Rohte, J., *Chronicon Thuringiae*. i. m. 1705. l.

²⁰ Boerner, G., i. m., 499—500. l.

Du lieber Gott im blauen Himmel oben,
 Du schmückst mit Glanz und Pracht das Sternenzelt
 Und kleidest daß sie demutsvoll dich loben,
 Die bunten Blumen draußen auf dem Feld:
 O hilf auch mir in meiner Not,
 Allmächt'ger Gott, durch dein Gebot;
 Ich will dein Blümlein sein,
 Hüll' du mich ein
 Laß daß sie schützend mich umgeben,
 Zur Erde deine Engel schweben.

Először Dietrich von Apolda életrajzában fordul elő két változatban.²¹ Boerner Dietrich von Apolda legendáit hagyománynak tekintette.²² Az egyik variáció szerint (lib. II. cap. 8.) magyarországi főnemeselek látogatása alkalmából (... cum magnati plures ac nobiles ad Landgravium accessissent...) történt a csoda, nem köpennyel, hanem egy virágokkal díszes, színes paláttal.²³ Ebben a formában vette át a legendát Temesvári Pelbárt, szerinte korona is díszítette Erzsébet fejét.²⁴ A befejezés Dietrich és Pelbárt munkáiban eltér egymástól. Dietrichnél a csoda megtörténte után így válaszol Erzsébet a csodálkozó, elámuló férjnek: „Talia—inquit—scit Dominus cum voluerit operari.”²⁵ Pelbártnál Erzsébetet a megjelentek előtt angyali fény veszi körül; majd Isten szeretetéről beszél a vendégeknek. Amikor ismét visszatér szobájába, mindnyájan magasztalják Istent.²⁶

Laskai Osvát szerint az angyalok királya azért küld Erzsébetnek arannyal átszőtt, drágakövekkel ékes ruhát

²¹ Dietrich von Apolda, *Vita Elisabethae viduae*. Tom. IV. II. 8, 9. l.

²² Boerner, G., i. m. 486.

²³ Dietrich v. Apolda, i. m. 126. l.: „... et visa est mulier illa sancta omnium oculis hyacinthini coloris vestibis insignata, quae margaritis erant preciosissimis adornatae.”

²⁴ Temesvári Pelbárt, *Pomerium Sermo de Sanctis*. 1489. XCVI. S.: „angelus Domini vestem pulcherrimam cum corona sibi praesentavit a Domino missam ac induit.”

²⁵ Dietrich v. Apolda, i. m. 126. l.

²⁶ Temesvári Pelbárt i. m. XCVI. S.: „Progressa (Elysa-beth) autem cum ancilla ad domum convivii et in ejus aspectu faciei et indumenti omnes mirati sunt quia fulgere videbatur ex angelico conspectu; et ipsa cepit eis loqui de amore Dei..., et finito sermone vale dicens rediit in cameram et omnes Deum laudaverunt.”

(vestem auro contextam, gemmis et lapidibus ornatam) és araný koronát (coronam auream), mert Erzsébetet jótéteményeiért akarja megjutalmazni.²⁷ A két magyar szerző szövege egyébként lényeges megegyezést mutat a Lemmenstől felfedezett franciskánus vita-val s a későbbi breviáriumi lektiókkal. Különösen Laskai Osvát ragaszkodott feltűnően a franciskánus vita szavaihoz.²⁸

Miután a franciskánus vita is tartalmazza ezt a legendát, valószínű, hogy közeljár a történeti hitelességhez. Temesvári Pelbárt legendavariációja az Érdy kódexben talált folytatásra:

— „Törteneek hogy Egy Jobagffyw romaban menne teree be az herczeghöz myerrt hogy wtaban volna hogy lat-hatnaa az zent azzont ky olyan nagy yo hyr yarna Ottan neky yzene az ew wra, hogy jewne alaa hozyayok. Az zent azzonnak nem leen myt tenney, el be meene hamar ymatkozo Cellayaban, es mykoron ymatkozneek, yme wr Istennek angyla es eegy zeepsege wwhaat es nagy draga kewekből fyzott Coronaat hoza ewneky es monda hogy wr isten kyldötte volna.“²⁹

Az angyal megjelenését használta fel a német Göbel epikus költeményeinek *Elisabeth* ciklusában (1870). Gazdag színekkel ékesítette ezt az epizódot: Az angyal távozásakor ezüsthátol, kék palást omlik a Szent vállára, fejéke gyönyörű diadémkorona. — A XX. században Lulu von Strauß találta meg a legmelegebb, legigazibb hangot a jelenet festéséhez.³⁰

A legendák állandóan visszatérő motívuma, hogy a fejedelemszony a belpoklosokat különösen gondjaiba vette.

²⁷ Laskai Osvát, *Biga salutis*. 1508. CVIII. S.: angelus Domini... dicit: „Accipe sponsa Christi has, vestem auro contextam, gemmis et lapidibus ornatam et coronam, quas rex angelorum tibi misit, quia elemosynae tuae venerunt in memoriam coram Domino.“

²⁸ Az angyal szerepe, szavai hasonlóak a franciskánus vita-ban (Lemmens, i. m. 16. l.): ... tunc Deus suam suppleret nuditatem, vidit angelum cum veste et corona splendente dicentem sibi: His ornare, quae tibi coelestis sponsus transmisit de coelis.

²⁹ Érdy kódex, V. k. Masod Capitulum 482. l.

³⁰ Lulu v. Strauß und Torney, *Die Legende der hl. E. Deutsche Volkheit*, Jena, 1926.

A keresztes hadjáratok vitézei súlyos természetű járványokat hoztak a forró égöv országaiból: lepra (bélpoklosság) pestis fertőzte meg a nyugati államok népeit. Ezekkel a betegségekkel szemben tehetetlenül állt az akkori orvoslás; egyetlen óvintézkedésnek számított a fertőzött életképtelneknek városnegyedekben való elkülönítése, kórházakba való internálása.³¹ A bélpoklosok szeparálására már az ótestamentum, a rabbik iratai, a talmud, törvényszerű intézkedéseket hoztak s az emberi közösségtől való eltiltással szinte élő halottakká tették őket.³²

A lepra, *morbus phoenicius* a XI. század óta tömegszerencsétlenséggé fejlődött. A betegség különböző fajainak (lepra maculosa, lepra nodosa, lepra mutilans) egyre nagyobb méreteket öltő terjedése súlyosan veszélyeztette a városok és falvak lakosságát. A piacokon félelmetes, ijesztő daganatoktól elcsúfított csonka arcok (facies leontina = oroszlánarc) rémületet okoztak, de a kapuk előtt alamizsnáért könyörgők ritkán keltettek szánalmat. A pusztító betegség áldozatait eleinte kis kunyhókba, széna-szalma fekvőhelyre helyezték. Csak később, a XIII. század második felében került sor leprosoriumok létesítésére. A kilátástalan helyzetben élő bélpoklos nemcsak testi, hanem lelki támogatásra szorult, tehetlensége testét-lelkét egyaránt felőrölte.

A világtól megvetett és kitaszított szerencsétlenek a Libellus szerint³³ gyakran élvezték a wartburgi vár úrnőjének adományait. Erzsébet könyörületessége nem egy-egy odavetett szóban, darab kenyérben, hanem az irgalmas szeretet lehajlásában nyilvánult meg; írt csepegtetett a fájdalomtól sajgó sebbe, megsímogatta, sőt meg is fürösztötte a beteget. Nem undorodott a bélpoklos visszataszító fekélyeitől, leküzdötte az irtózatot, megtagadta természetét. Nagycsütörtökön sok leprás betegnek megmosta lábát, kezét, megcsókolta sebeiket, leült melléjük, vigasztalta és megajándékozta őket.³⁴ A legenda szerint anyósa, Zsófia nem nézte jó szem-

³¹ Kolle—Hetsch, Die experimentelle Bakteriologie und die Infektionskrankheiten. Berlin—Wien, 1929. II. k. 615. l.

³² Meffert, F., Caritas und Volksepidemien. Freiburg, 1925. Caritas-wissensch. 52—53. l.

³³ Libellus, i. m. 2017—18. l.

³⁴ Libellus, i. m. 2017. l.

mel menye jótékonykodását. Gőgös és keményszívű magatartása a hiteles források szerint nem felel meg a tényeknek. A tirolai Stöck Norbert³⁵ újabban ismét sötét színekben tünteti fel zord, hideg természetét. A gyermek Erzsébetet állandóan korholja, s a könnyekben kitörő boldog mátkát azzal fenyegeti, hogy elszakítja Lajostól. Szinte csak Henzen³⁶ ragaszkodik e szempontból a történeti hűséghez; színművében Zsófia jóindulatú és szeretetreméltó anyós.

A bélpoklossal történt csodát először Berthold annaleseiben (VII. c.) és a reinhardsbrunni supplementumokban találjuk. Már ez a körülmény valószínűvé teszi, hogy Boernernek,³⁷ — aki a legendának történeti alapját kétségbevonja — igaza van. A legenda az Auctor Rhythmicusban³⁸ éri el legismertebb formáját. E szerint Zsófia egy alkalommal neszét veszi, hogy Erzsébet az egyik bélpoklost megfürdette s Lajos ágyába fektette. „Numburg“-ból váratlanul hazatérő fiát kezénél fogva a beteghez vezeti. A fiatal tartománygróf haraggal lebbenti fel a takarót, de abban a pillanatban nem egy szegény bélpoklost, hanem magát a keresztre feszített Üdvözítőt pillantja meg. Ezzel a csodával Erzsébet meggyőzi hozzátartozóit cselekedeteinek helyességéről.³⁹ A Passional kiszínezi a történeteket, Lajos térden állva elmondott ájtatos imájával fejezi be a legendát.

A legenda a Discipulusban, e XV. századbeli sermogyűjteményben változáson ment át. Az emlékezetből való betoldás olyanformán módosította az eredetit, hogy nem Zsófia, hanem valaki más, meghatározatlan személy (quidam) meghívta a tartománygróft hálósobájába. Ezzel az interpolációval indokolható, hogy Pelbárt latin sermojában Lajos karddal ront a hálósobába, hogy felesége hűtlenségét megbosszulja.⁴⁰ Az Érdy kódex variánsában az „öregek“ (az idős

³⁵ Stöck, N. Von St. Elisabeths Jugend, dramatisches Gedicht, 1895.

³⁶ Henzen, W., Die heilige Elisabeth, Volksschauspiel in 5 Akten 1891.

³⁷ Boerner, G., i. m., 491. l.

³⁸ Auctor Rhythmicus, i. m. 2066—7. l.

³⁹ Horn, E., Szent Erzsébet befolyása a társadalomra. (Walther) Esztergom, 1914.

⁴⁰ Lábán A., i. m. 50—51. l.

főurak, hűbéresek) bosszúból panaszzolják be uruknál jótékonykodó nejét:

— „Mykoron az Jambor wr azt hallotta volna meg yndwla raytta es nagy hertelen mezeytelen fegywereed ragadaa. Nagy haraggal be ytee az aytoot hog' mynd az poklost megh ölye mynd az zent azzont le vaghya. Es mykoron ffeel emelte volna az lepödöt: lataa haat yme az aldott meg fezwlt Jesus Cristus nagy veerbe kewerödween.“⁴¹

Ezt a csodát egy legenda úgy színezi ki, hogy Lajos felháborodva ront be a szobába, itt azonban rózsailat fogadja s amint az ágyról lerántja a takarót, rózsák között magát Krisztust látja.

A bélpoklos legenda nem csupán Erzsébet alakjának varázsos visszfénye, hanem hű tükérképe a középkori felfogásnak. A középkor embere a bélpoklos nyomorúságában Krisztus szenvedéseit látja. Krisztus a beteg, neki szolgál, ha a beteggel jót tesz — Krisztus saját szavainak értelmében (Máté 25, 36.). Ez a meggyőződés a középkori karitás megértésének nyitja. Így világos csak, hogy miért szentelte Németország egyik gazdag fejedelemszonya egész életét a „martyres Christi“ ápolásának, így értjük meg, hogy miért léptek férfiak és nők egyaránt kórházi szolgálatba. A kórház pótolta a kolostort, a beteggondozás az Istenhez való közeledés (Gottesdienst) legtökéletesebb formája.⁴² A középkori legendaköltészet Krisztust gyakran éppen bélpoklos alakjában jeleníti meg.⁴³ A bélpoklos történetek különböző variációkban több szentnél fordulnak elő, így szent Martyrius, IX. Leo pápa és szent Julián életrajzában is. Krisztus és a bélpoklos összehasonlításának motívuma a képzőművészetekben is gyakran szerepel.⁴⁴ — Szent Erzsébet és a bélpoklos legendáját megörökítő festményeket a XV. századból, a lübecki Heiliger Geist-Hospitalban, a kassai szent Erzsébet székesegyh-

⁴¹ Szent Erzsébet legendája az Érdy kódexből, i. m., 481. l.

⁴² Meffert, F., Caritas und Krankenwesen bis zum Ausgang des Mittelalters. Freiburg, 1927. 268. l.

⁴³ Uhlhorn, Die christliche Liebestätigkeit im Mittelalter. Stuttgart, 1884. II. 211. l.

⁴⁴ Meffert, Caritas und Volksepidemien. Freiburg, 1925. Schriften zur Caritaswiss. 156. l.

ház főoltárán, a XVI. századból Frankfurt-Sachsenhausenben, a marburgi szent Erzsébet-dóm oltárképén és a dinkelsbühli St.-György templomban találunk.⁴⁵

Erzsébet életében a leghíresebb epizód a rózsalegenda. Az irodalom szempontjából is kétségtelenül ez a legjelentősebb. A rózsacsoda legelőször a ferencrendi breviáriumban tűnik fel, itt Erzsébet gyermekkorában játszódik. Caesarius von Heisterbach munkái, a Legenda aurea, a Discipulus, Thesaurus novus, az Acta Sanctorum nem tartalmazzák a legendát.⁴⁶ Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát a rózsacsodát szintén Erzsébet gyermekkorába vetítik vissza. Pelbárt Pomerium-ának Erzsébet-sermojában mint „parvula in quinquennio” szerepel, Osvátnál: „in domo paterna pater quaerit, quid habet in vestimenti gremio.” A két magyar ferences szerző a régebbi eredeti formát őrizte és óvta meg úgy, ahogyan a franciskánus vita-ban foglaltatik.⁴⁷

A legendának ez a változata kevésbé ismert, s költői formában is ritkábban dolgozták fel. Rutenberg⁴⁸ ragaszkodik az eredetileg ismert formához, de a csodás elemet mellőzi. Az erdőben alvó kis Erzsébetnek, egy hálás szénbányász gyermeke rózsákat rejt a köténye alá. Az álomba szenderült kicsiny a ligetben rózsákról álmodik. Amikor atyja rátalál és a csukott kötény tartalma felől érdeklődik, félig álmában válaszol rá: „Rosen, ein Kränzlein mir zu winden.”

Plönnies jambusokban írt 34 énekes terjedelmes eposzában⁴⁹ már a wartburgi tartózkodás időszakára teszi a csoda megtörténtét. Itt ápolja virágoskertjében a rózsákat, imáját édes illatuk árasztja szét, ezek beszélnek Lajosnak szíve szerelméről. Amidőn egyszer Erzsébet egy koldúsasszony gyermekével jót tesz, a szegény asszony Erzsébet hajából elkéri a rózsát és ezt jósolja:

Will Liebe dich verstossen,
Dann retten dich die Rosen.

⁴⁵ Tarczai György, Az Árpádház szentjei. Budapest, 1930. 103.
l. Elsner, Salesius, Die heilige Elisabeth, Landgräfin von Thüringen in Kunst, Poesie und Legende. Gladbach, 1927. 19—22. l.

⁴⁶ L á b á n A., i. m. 98., 101. l.

⁴⁷ U. o. 109. l.

⁴⁸ Rutenberg, E., Die heilige Elisabeth. Epos, Gotha, 1884.

⁴⁹ Plönnies, L., Die heilige Elisabeth. 1870.

Zsófia felingerli fiát menyasszonya ellen; Lajos beletekint mátkája kosarába és íme! öt rózsát, az Úr öt szent sebét látja benne.

Henzen, a lipcsei drámaíró, népies színművének előjátékában, a *Rosenrunder*-ben, már a serdülő leánykorba helyezi az eseményt. Lajos húga, Ágnes bíztatja fel a vőlegényt, hogy a várból útjára induló Erzsébet kosarát átvizsgálja. Az átváltozott rózsák csodája figyelmezteti, hogy minden nyilvánvaló intrika ellenére megkösse Erzsébettel a házasságot.⁵⁰

A legendának népszerűbb variációja a mult század történetkutatóinak véleménye szerint először az Auctor Rhythmicusban fordul elő. Ezzel szemben Lemmens azt⁵¹ állítja, hogy már a Monte Casino könyvtárban talált, 1332-ből származó franciskánus Vita teszi a rózsalegendát a szent házasság életének idejére. Hogy a férj felelősségre vonta nejét játékonysága miatt, nem felelhet meg a történeti valóságnak, mert a források szerint a tartománygróf sohasem nézte gyanakvással, még kevésbé rosszakarattal felesége bőkezűségét, sőt minden ezirányú tettében, intézkedésében szabad kezét engedett neki.⁵²

A költők tél idejére teszik a rózsacsodát, a hó és jég világába.⁵³ A tavasz teljes pompájában csak Baltz játszattja le a bájos jelenetet.

Göbel *Elisabeth* című epikus költeményciklusában⁵⁴ Erzsébet Lajossal sötét völgyben találkozik. Lajos felnyitja a kenyérrel telt kosár fedelét, s csodálkozására egész bokor rózsát lát maga előtt:

Und seit nun am selbigen Tage
Das liebliche Wunder gescheh'n,
Da hat man im finsternen Tale

⁵⁰ Henzen, B., Die heilige Elisabeth. Volksschauspiel, 1891.

⁵¹ Lemmens, Wartburgwerk. 1907. 701. l.

⁵² A Libellus nyomán Dietrich von Apolda Vita S. Elisabethae viduae: „Sinite inquit, piissimus (Ludovicus) eam benefacere et quaecumque vult pro Deo dare, Wartbergh tantum et Nuwenburgh meae ditioni servate.“ 130. l.

⁵³ Zurbonsen, F., Die hl. Elisabeth v. Thür. in der neueren deutschen Poesie. Münster, 1907. 47. l.

⁵⁴ Göbel, E., Elisabeth. Wartburgklänge, 1870.

Stets Blumen blühen geseh'n,
 Es ist aus dem Körbchen gefallen
 Ein einziger Blütenzweig,
 Der hat dort die grünende Wiese
 Auf immer geschmückt so reich.

Iseke szigorúan ragaszkodik a legendához. A férj kérdésére — hogy mit visz palástja alatt —, így beszélteti Erzsébetet:

Rosen, einen Kranz zu winden!

— — — — —

Und als sie aufschlug das Gewand

Da waren's Rosen weiß und rot!⁵⁵

Megkapó Biesten *Das Rosewunder* című költeményének beállítása. Csillagos téli estén Erzsébet udvarhölgyével, Isen-truddal keskeny ösvényen siet Eisenach felé. Az özvadászatról hazatérő tartománygróf egy bokor mögül toppan elébük. Gyanútlanul kérdi feleségét, hogy hová tart ily későn és mit visz teli kötényében. Erzsébet félénken válaszol a kutató pillantásra: „Nur etwas Brot, Herr Ludwig!“ Lajos csodálkozva tekint az átváltozott kenyérre s emlékül magával viszi az egyik rózsaszálat.

Az eredeti középkori szövegtől eltérően néhány költő a rosszindulatú felbújtás motívumát kapcsolja a tárgyhoz. Gerhard, Bechstein költeményei — mindkettő *Das Rosewunder* címmel — s Roquette Liszt Ferenc Erzsébet-oratóriumához írt librettója szerint az áruló udvaroncok fecsegésükkel teszik próbára Lajos gyanakvó természetét. Trabert ötfelvonásos drámája⁵⁶ az író képzeletéből merített epizóddal egészíti ki a cselekményt. Erzsébet nagynénje, Ágnes Zsófiát, az ifjú fejedelem anyját beszéli rá, hogy Erzsébet jóteknokó munkásságának szigorú eszközökkel határt szabjon. A fiatal asszonyt törbecsalják. Amikor férje parancsa ellenére Eisenachba indul, Lajost elébe küldik, hogy tetten érje, — de nem érnek célt, mert a szegények kenyere Erzsébet kötényében rózsákká változik.

⁵⁵ Iseke, Der lieben hl. Elisabeth v. Thür. gottselig Leben und Sterben. 1897.

⁵⁶ Trabert, A., Elisabeth, Landgräfin von Thüringen und Hessen. 1892.

Az 1860-as évek epikusai, Mengersen⁵⁷ és Berthold⁵⁸ szerint — az „Auctor Rhythmicus“ nyomán — Erzsébet feje felett szentségének igazolására kereszt tűnik fel. Lajos a rózsza-csoda helyén feszületet állíttat fel.

A rózsacsoda legendája adja Alberta von Freydorf terjedelmes költeményének alapját. Költője merészen, de *pszichológiai érzékkel* a féltékenységi motívumot szövi a rózsacsodába. Heinrich Raspe Erzsébetet hűtlenséggel vádolja Lajos előtt. Lajos már-már pálcát tör hűséges neje felett; eltökéli, hogy mindenkorra eltiltja a jótékonykodástól. Forgács gróf rávezeti az igazságra. Megszégyenülve áll felesége lelki nagysága előtt, amikor bosszúsan letépett kötényéből szelíd rózsaszirmok hullanak ki.⁵⁹

Bonn Ferenc drámája⁶⁰ teljesen szabadon dolgozza fel a tárgyat, s Lajos mellőzésével Erzsébetet és rosszindulatú sógorát, Henriket állítja a legenda középpontjába. Henrik szólítja meg durva hangon a jótékonykodó útjáról visszatérő kegyes asszonyt. Erzsébet remegve válaszol:

Ah, Rosen sind's für bitt'res Leid!

Erzsébet a segítségére siető Lajosnak hálából a legszebb rózsát nyújtja át. Akkor még nem sejtette, hogy rózsák helyett rövidesen töviseket fog hordozni. Alig néhány hónap után ez az idő is bekövetkezett. Wartburgból való elűzetése után erdőn, völgyön át bolyong, karján kis kosárban viszi az utolsó kenyeret. Az udvar parancsára a várnagy üldözőbe veszi, letépi karjáról a kosarat, hogy beletekintsen, de meghökkenve nyújtja vissza, mert rózsákat talál benne.⁶¹ Weissenhofer nyilván teljesen egyéni elképzeléssel oldotta meg költői feladatát.

A rózsalegenda variánsai a történelem több alakjának legendájához kapcsolódtak. Zurbonsen⁶² kutatásai nyomán

⁵⁷ Mengersen, B., Die heilige Elisabeth, Landgräfin von Thüringen. Epos, 1861.

⁵⁸ Berthold, K., Die hl. Elisabeth von Thüringen. 1866.

⁵⁹ Freydorf, A., Die Rosen der hl. Elisabeth, eine Legende in 3 Akten. 1886.

⁶⁰ Bonn, F., St. Elisabeth, Schauspiel in 4 Aufzügen. 1890.

⁶¹ Weissenhofer, R., Die hl. Elisabeth von Thüringen. 1895. 3 Aufl.

⁶² Zurbonsen, F., Der Katholik, 79. évf., 1899. 481. l.

arra az eredményre jutott, hogy hasonló legendát fűznek Erzsébet portugál királynéhez is. Günter hozzáteszi, hogy a rózsacsoda még a következő nevekkal kapcsolatban fordul elő: viterbói szt. Róza († 1251), Flóra von Beaulieu († 1299), Rosselina von Villeneuve (Provence, † 1329), aquileai Regalada Péter († 1456),⁶³ Wenck nézete szerint idegen legenda-körből jött át a rózsalegenda az Erzsébet-legendák közé.⁶⁴ Ha viszont Lemmens feltevése helyes, hogy ugyanis a legendát tartalmazó franciskánus vita nem sokkal a szenttéavatás után keletkezett, úgy a rózsalegenda egyik legrégebbi alakja Erzsébettel kapcsolatban fordul elő.

Az általánosan ismert népszerű legenda nemcsak a költőket foglalkoztatta, hanem a képzőművészeket is ihlette: vászonra, oltárképekre, freskókra került a rózsacsoda ábrázolása. Legismertebbek Overbeck, Führich, Murillo, Liebenwein, Schwind, Commans, Müller, Leberer, Ittenbach, Liezen-Mayer alkotásai.⁶⁵ Háromféle formában gyakori az ábrázolás. Van, hogy a képen egyedül szent Erzsébet látható a rózsákkal, van, hogy férje és kísérete körében jelenik meg, vagy egy szegény koldús térdel lábainál.

A hagyományok legendás mozzanatok keretében megőrizték számunkra szent Erzsébet megpróbáltatásait, az önsanyargatás módjait, végül a halálával kapcsolatos legendákat.

A fejedelemasszonyt jámborságáért eszelősnek tartotta az udvari nemesség; adakozó jótékonyága miatt általában pazarlónak minősítették. Már a *Legenda aurea* számot ad arról, hogy Erzsébetben a fejedelemség javainak elfecsérlőjét látták: tanquam dissipatrix et prodiga...

Mialatt férje 1226-ban Apuliában tartózkodott, nagy éhínség pusztított Németországban.⁶⁶ Erzsébet vigasztalója, anyja lett az éhezőknek. Segített a nyomorultakon; enyhített a nincstelenek helyzetén; a pazarlás elkerülése végett gabona helyett kenyeret osztott ki nekik. Ezért a hazatérő férj előtt

⁶³ Günter, H., *Legenden-Studien*. Köln, 1906. 164. l.

⁶⁴ Wenck, K., *Die hl. Elisabeth*. Historische Zeitschr. 69. k. 1892. 209. l.

⁶⁵ Elsner, S., D., i. m. 26—30. l.

⁶⁶ Winkelmann, *Friedrichs Jahrbücher*. II. 442. l. 5. jegyz.

pazarlással vádolták. Az *Auctor Rhythmicus* szerint elmondották Lajosnak, hogy a wartburgi magtárakat kiürítette s a reábízott pénzt szétosztotta a szegényeknek. Rohte,⁶⁷ Dietrich von Apolda,⁶⁸ Cochem⁶⁹ szerint Lajos hosszúsán hallgatta a panaszokat, míg a *Chronicon Thuringiae* legendájában így válaszolt: *Lad sy wole thun vnde dorch Got gebin waz wir han ...*

Stolz munkájában Lajos védelmébe veszi nejét s megtiltja, hogy valaki ellene szóljon. Weinrich feldolgozásában, midőn a kancellár jelenti, hogy Erzsébet adakozása miatt újból négy kastélyt és várost kellett elzálogosítani, Lajos mosolyogva így felel: „Wenn mir nur Wartburg und Neuenburg bleiben!“⁷⁰

Dietrich von Apolda a szt. Erzsébetet ért vádakról így ír: *Quidam perversi spiritus carnaliter sentientes ... coeperunt falsa suspicione appetere et verbis impiis infamare.*⁷¹

A középkori források közül Dietrich von Apolda Erzsébet életrajzában, majd Rohte, Montalembert, Stolz, Busse—Wilson munkáiban olyan megnyilatkozásokat találunk, amelyek arra engednek következtetni, hogy egyesek Erzsébet és Konrád együttműködésében a lelkiatya és gyónógyermeké, a pápától rendelt defensor és az elhagyott védenc között fennálló vallási kapcsolaton kívül egyebet is láttak. Ezért a valószínűségnek meg nem felelő gyanúsításokkal (*falsa suspicione*), rosszindulatú szavakkal (*verbis impiis*) illették őket.

A legenda szerint Vargila lovag, miután a gyermek Erzsébetet Pozsonyban gondjaira bízta, lelkiismeretbeli kötelességének tartotta, hogy egykori úrnője hírnevére ügyeljen: Felkereste Marburgban s kíméletesen tudtára adta a rágalmakat. Erzsébet alázatos türelemmel viselte a megbántást, hálát adott, hogy Isten újabb áldozatot követelt tőle. Nem törődött a világgal, egyedül Istennek élt. A lovag gyanúját is eloszlatta, megmutatta sebes vállán Konrád véres ostorcsapásait: *Hic est, inquit, amor quo me sacerdos sanctus affi-*

⁶⁷ Rohte, J., i. m. 1708. l.

⁶⁸ Dietrich von Apolda, i. m. III. 11.

⁶⁹ Cochem, M., *Auserlesenes History Buch*. Augsburg, 1732.² 808. l.

⁷⁰ Weinrich, K., i. m. 263. l.

⁷¹ Dietrich von Apolda, i. m. lib. VI. cap. 5.

citur, vel potius me afficit amoris Dei.⁷² — Ezt a legendát az Auctor Rhythmicus és Stolz is feldolgozta.

Wegele⁷³ és Wenck⁷⁴ megállapították, hogy Erzsébet alapján véve természetes ember volt, csak később, Konrád tanításának hatása alatt alakult aszkétikus egyéniséggé. Ruhája alatt titkon ciliciumot, szeges övet hordott.

Dietrich von Apolda említi, hogy csak nagy ritkán, ünnepélyek alkalmával öltött magára bársonyt és selymet, de ilyenkor is durva, kínozó szőrköntöst viselt ruházata alatt.⁷⁵ A Chronicon Thuringiae írja, hogy mezítelen testén a legfínomabb ruhák alatt is lószőr inget hordott (ein herin hemmede).⁷⁶

Az önmegtartóztatás kemény bőjtjét úgy tartotta meg, hogy elkobzott egyházi javakból vagy mások nyomorúsága árán előteremtett jövedelemből származott ételekből nem evett. Így különösen Lajos távollétében gyakran éhezett; lakomákon nem egyszer vízbe áztatott kenyérrel csillapította éhségét.⁷⁷ Az *Annales Minorum*⁷⁸ feljegyezte: ilyenkor, hogy elterelje magáról a figyelmet, étellel, itallal kínálta és beszélgetésével szórakoztatta a vendégeket. Más alkalommal — Dietrich von Apolda szerint — a látszat kedvéért felszeletelte a kenyeret, miközben tányérján hagyta az ételeket. (Panem aliosque cibos frangendo.)

Cochem munkájából tudjuk, hogy csak akkor evett, ha férje megnyugtatta, hogy legális úton szerzett ételek kerültek az asztalra.⁷⁹

Wadding így örökíti meg a hagyományt: Erzsébet nagy gondnal kutatta a konyhában az ételek eredetét. Ha meggyőződött róla, hogy jogos szerzemények, afölötti örömeiben, hogy nyugodtan étkezhetik, boldogan tapsolt, mint a gyermek.

⁷² Dietrich von Apolda, i. m. VI. 5.

⁷³ Wegele, F., i. m. 370., 382. l.

⁷⁴ Wenck, K., i. m. 232. l.

⁷⁵ Dietrich von Apolda, i. m. lib. II. cap. 3.

⁷⁶ Rohte, J., i. m. 1704. l.

⁷⁷ Tarczai Gy., i. m. 111. l.

⁷⁸ Wadding, i. m. 1732. II. k. Nunc principem alloquitur, nunc...

⁷⁹ Cochem, M., i. m. 808. l.

A *Codex Argenteus*-ban a következő legendát olvassuk: Erzsébet férje távollétében csak kenyéren és vízen élt. Lajos váratlan hazaérkezése idején éppen egy ilyen ebédnél találja nejét. Megízleli italát s a pohárban pompás bort talál. A szolga nem érti a helyzetet, mert csak vizet töltött úrnőjének. Lajos meghatottan áll, látja, hogy neje önsanyargató lemondását Isten csodával jutalmazta.⁸⁰

A legelső életrajzokból tudjuk, hogy Erzsébet éjnek idejét titkon felkeltette magát s a szolgálatára rendelt leányok parancsára egy távolabb fekvő szobában megkorbácsolták. Sokszor éjszakákat virrasztott át és térdenállva vesszőztette magát.

Egy korabeli író feljegyzése szerint (*Codex Argenteus*) a test rabságából vesszőzéssel akart kiszabadulni, szenvedéssel, küzdelem árán óhajtott Isten közelébe jutni:

Dar uz sie menlich ensprach
Sich als ein Kempfinne
Unseres Herren minne.⁸¹

Elysabeth és *Irmengardis* szolgálóleányok vallomása szerint gyakran voltak víziói.⁸² Megpróbáltatása idején, bambergi tartózkodása előtt, többször hallott vígasztaló szavakat az égből. Megfigyelték, hogy imádság közben arca sokszor elváltozott. Néha mosolyt tükrözött, majd röviddel ezután könnyek hullottak lehunytt szemeiből. Később égi derűtől sugárzó arccal, elragadtatással szólott:

„Ita Domine, tu vis esse mecum, et ego volo esse tecum, et nunquam volo a te separari.”⁸³

Ha kérdezték, csak unszólásra (*precibus*) mondotta el csodás látomását: Láttam Jézust, nyitott égből hajolt le hozzám, hogy sokféle bajomban megvígasztaljon. Ekkor voltam vidám és mosolyogtam. Amikor elfordította tőlem arcát, sírtam.⁸⁴

⁸⁰ Cod. Arg. p. 200.

⁸¹ U. o. Fol. 199.

⁸² Libellus, i. m., 2020. l., *Revelationes autem visiones et consolationes diurnas frequenter habuit multas, in diurnis et nocturnis orationibus constituta...*

⁸³ U. o., 2020. l.

⁸⁴ U. o. 2020. l. *Beata vero Elysabeth dificilem reddens causam,*

A templomban felajánláskor is voltak víziói. Dietrich von Apolda is említést tesz látomásairól és kontemplatív ájtatosságáról:

*Ipsum quoque Dominum Jesum facie ad faciem, multitudine sanctorum comitatum vidit... cum a secreto contemplationis veniret, cernebatur facies ejus splendore mirabili refulgens.*⁸⁵

Közvetlen halála előtti látomásáról így ír környezete: Utolsó óráiban, mintha a rossz szellemet üzné el, hangos szavakra fakadt. „Fuge, fuge!“ — és hozzátette, hogy most az Úrról beszél és szent fiáról, mert közeledik az éjszaka „modo loquimur de Deo et puero Jhesu, quia instat media nox...“⁸⁶

Az *Epistula Conradi* szerint Erzsébet halála olyan volt, mintha elszenderedett volna: Quasi suaviter obdormiendo expiravit.⁸⁷ Ugyanezt mondja a *Libellus* is: In ipsa hora mortis quasi dormiens expiravit. Dietrich von Apolda így ír: Erzsébet diadalmasan húnyt el s lelkét az égből eléje siető angyalok és szentek kórusa kísérte.⁸⁸

Rövidesen kellemes illat töltötte be a kunyhót, majd csodálatos szép ének hallatszott a magasból:

In den Lüften hörte man einen Chor himmlischer Stimmen süß melodisch erhabene Kirchengesänge anstimmen.⁸⁹

Erzsébet koporsója mellett minden éjszaka virrasztva imádkoztak. A temetés előtti éjjel a „wechere“-i kolostor fejedelemasszonya szép énekre lett figyelmes. Kisiettek s ámulattal látták, hogy a kápolna tetején madársereg halotti éneket zeng:

tandem precibus ejus vita respondit: Vidi caelum apertum et illum dulcem Jhesum Dominum meum inclinantem se ad me consolantem me de variis angustiis et tribulationibus, quae circumdederunt me et cum vidi eum, iocunda fui et risi; cum vero vultum avertit tanquam recessurus, flevi.

⁸⁵ Dietrich von Apolda, i. m., lib. IV. cap. 4. és lib. VI. cap. 4.

⁸⁶ *Libellus*, i. m., 2020. l. és 2031. l.

⁸⁷ *Epistula Conradi*, ed. Wyss, i. m. No. 34.

⁸⁸ Dietrich von Apolda, i. m., lib. VIII. cap. 5.

⁸⁹ In nocte cantus deprehensae sunt fuisse illius responsorii: Regnum mundi etc. Petr. de natalibus, Fol. 263., ed. 1514. Montalembert—Städtler, i. m. 375—6. l.

Abtissa de Wechere audivit aviculas jocundissime decantare... exivit Ecclesiam et vidit aviculas in cacumine Ecclesiae plurimas congregatas.⁹⁰

Mintha sirató dalukkal a temetést kísérnék: quasi mortis exequias agentes...

A codex Florentinus szerint egyesek azt hitték, hogy a madarak Isten angyalai s Erzsébet erényes életének dicsőítésére tértek vissza a földre: Credimus fuisse angelos...

A hagyományokból ismert harangzúgás legendás variációját az egyik Solms-braunfelsi herceg *Antiquitates monasterii Aldebergensis* című kéziratában olvashatjuk. Erzsébet leánya, az altenburgi kolostorban tartózkodó négyéves Gertrud anyja halála napján így szólt kis társaihoz: „Ich höre das Todtenglöcklein zu Marburg tönen, in diesem Augenblicke wird meine liebe Frau Mutter verschieden seyn!”⁹¹

A legendás források számot adnak arról, hogy 1236-ban a translationál, mikor a márványlapot elmozdították a sírról, kellemes illat áradt szét. Csodálattal szemlélték, hogy a be nem balzsamozott test öt év múlva is ép maradt:

...lapide amoto... ipsum corpusculum, quod aromatibus noverant non fuisse conditum, totum invenerunt integrum et incorruptum... In hoc multo amplius mirabantur, quod suavissimus et aromaticus odor de corpore vix per quinquennium sepulto exire potuit.⁹²

Ezt a csodát Dietrich von Apolda is felvette Erzsébet életrajzába.⁹³

Caesarius szerint a test tagjaiból néhány nap múlva finom illatú olaj csepegett s ettől a betegek, gyengék meggyógyultak.⁹⁴

Mint áldásthozó harmatcseppek a fűszálat (tamquam roris super gramen vel herbam descendentis), úgy vonták be

⁹⁰ Libellus, i. m. 2031. l.

⁹¹ Justi, K. W., Vorzeit, 1823. évf. 806. l.

⁹² Caesarius von Heisterbach, Vita S. E. ed. Montalembert, i. m. 589. l.

⁹³ Dietrich von Apolda, i. m. lib. VIII. cap. 13.

⁹⁴ Caesarius von Heisterbach, i. m. 590. l.: Paucis diebus elapsis, post ejus translationem... oleum purissimum de ipso corpore sacro stillare perspexerunt... debiles et infirmi, ex eodem oleo peruncti, saepe sanantur.

testét a kigőzölgő olajcseppek (tamquam sudor de poris corporis evaporans).⁹⁵

A csodálatos olaj legendája Caesarius von Heisterbach, Dietrich von Apolda, Rohte, Justi, Montalembert, Stolz, Busse-Wilson munkáiban fordul elő.

Caesarius von Heisterbach állítása szerint ezt a legendát szent Erzsébet előtt más szentekkel is kapcsolatba hozták. Keresztelő szent János, szent Demeter görög mártír, szent Katalin vértanú és szent Miklós püspök csontjaiból is kellemszerű illatú olaj áradt. Montalembert megemlíti, hogy szent Hedvig és szent Walpurg földi maradványain ugyanez a jelenség mutatkozott. Az olajfát az erényes ember jelképének tekintették s az olajnak mindenkor szimbólikus értéket tulajdonítottak. A jóillatú olaj kiizzadása olyan személlyel történt, aki természetfeletti életet élt.

Az Erzsébet-legendák a Szent egyéniségének megismerését szolgálják. A szenttéavatási aktákban előforduló legendák kiszínezett alakjukban is történeti eredetűek, míg a regényes életrajzok, drámák, eposzok feldolgozásából ismeretesek nagyjából részben hagyományoknak számítanak.

A legendákban Erzsébet életének minden részlete egyetemes, vallásos értelmet nyer. Élete áldozatteljes, tiszta fel szabadulás minden személyitől, mert megalkuvás nélkül tökéletes akart lenni. Gyengék, szegények, gyámoltalanok, betegek között küzdött, dolgozott önfeláldozóan. Szociális szertetéről a költő így emlékezik:

Die Hilfe sproßt aus ihrem Gruß,
Der Trost aus ihres Odems Wehen;
Wo leise wandelt hin ihr Fuß,
Da Segensblümlein auferstehen.

(Braun I.)

Adakozó jótékonyságának beszédes emléke a németországi gyűjteményekben található szent Erzsébet-érmék között egy régi aranypénz a góthai éremtárban. Egyik oldalán alakja ezzel a felirattal látható: Elisabeth filia Andreae regis Hungariae obiit Marburgi, anno MCCXXXI; a másik oldalán egy kéttornyú templom és ez a felírás: *Dispersit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in seculum.*

⁹⁵ Dietrich von Apolda, i. m. I. VIII. cap. 15.

FORRÁSOK.

Kódexek. Hof- und Staatsbibliothek München:

Cod. lat. 4631 Pergamenths. s. XII. és XIII., 4°.

Cod. lat. 17145 Pergamenths, XIII. oktav.

Cod. lat. 14126 Pergamenths. s. XIII. XIV.

Cod. lat. 22231 Pergamenths. s. XII.

Universitätsbibl. Leipzig:

Cod. Ms. 823 Pergamenths. 4°.

Nyomtatott szövegek:

Heroltus, J., *Sermones discipuli de tempore et de Sanctis unacum prom-
tuariorum exemplorum, Conventus Viennensis. F. F. Praedicatorum.*
1488.

Paludanus, P., *Sermones thesauri novi de sanctis.* impr. 1489.

Temesvári P., *Pomerii sermonum de sanctis pars aestivalis.* 1489.

Laskai O., *Biga salutis* etc., Hagenau, 1508.

Luther-Aurifaber J., *Tischreden.* 1569. LIII.

Rebhahn, M. N., *Historia ecclesiastica Isenacensis.* Eisenach, 1621.

Kájoni J., *Cantionale catholicum.* Csiksomlyó, 1676.

Náray Gy., *Lyra coelestis.* Nagyszombat, 1695.

Winkelmann, I. I., *Beschreibung der Fürstentümer Hessen und Hers-
feld.* Bremen, 1698. VI. r.

Theodoricus Thuringus v. Dietrich von Apolda, *Vita S. Elisabethe viduae*
ed.: Canisius-Basnage, *Thesaurus Monumentorum ecclesiasticorum*
et historicum, sive *Lectiones antiquae.* tom. IV., Amstelaedam, 1725.

Mencke, B., *Scriptores Rerum Germanicarum, praecipue Saxonicarum.*
Tom. II. Lipsiae, 1728.:

1. Libellus de dictis quatuor ancillarum, 2007—2034. l.

2. *Variae Lectiones et supplementa ad Theodoricum de Thuringia
seu de Apolda vitam S. Elisabethae.* 1687—2006. l.

3. *Monachi Isenacensis, vulgo Joannis Rohte Chronicon Thuringiae.* 1633—1824. l.

4. *Auctor Rhythmicus de Vita S. Elisabethae, Landgraviae Thuringiae.* 2033—2102. l.

Wadding, L., *Annales Minorum.* Roma, 1732.² I.—II. k.

Bonfinius A. A., *Rerum Hungaricarum Decades* libris XLV., Editio
septima, rec. D. Car. A. Bel., Lipsiae, 1771.

Acta sanctorum Ungariae. Tyrnaviae, 1743—44.

Sancti Bernardi, In cantica sermo. Venetiis, 1765.

Pray G., *Vita S. Elisabethae viduae.* Tyrnaviae, 1770.

- Der Singerkriec uf Wartburc, hrsg. Ettmüller, Ilmenau, 1830.
- Hahn—Köpke, Passional. Frankfurt, 1845—52.
- Ködiz, F., Das Leben des heiligen Ludwig, hrsg. von H. Rückert, Leipzig, 1851.
- Caesarius von Heisterbach, Vita S. Elisabethae és Sermo de translatione S. Elisabethae: Montalembert—Städtler, Leben der heiligen Elisabeth. Regensburg, 1862, 729—743. I.
- Mechtild von Magdeburg, Offenbarungen, das fließende Licht. ed. Gall Morel, Regensburg, 1869.
- Nyelvemléktár V. k. (Wolf György), *Érdy kódex* II. r., szt. Erzsébet legendái 476—487. I. Budapest, 1876.
- Wyss, A., Hessisches Urkundenbuch. I. Abt. I. Bd. Leipzig, 1879.
- Analecta Franciscana sive Chronica aliaque varia documenta ad historiam fratrum minorum spectantia. Clarae Aquae, I. 1885.
- Jacobus de Voragine, Legenda aurea. editio tertia, Vratislaviae, 1890.
- Dankó J. K., *Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae*. Budapestini, 1893.
- Chronica Reinhardsbrunnensis ed. O. Holder—Egger Monumenta Germaniae historica. Scriptorum Tomi XXX. Pars. I. Hannoverae, 1896. 490—656. I.
- Dobenecker, O., Regesta diplomatica necnon epistolaria historiae Thuringiae. Jena, 1896—1904—1925.
- David ab Augusta, De exterioris et interioris hominis compositione, ed. Collegium S. Bonaventurae, Quararcchi, 1899.
- Vajthó L., *Szent Erzsébet legendája az Érdy-kódexből*. Magyar irodalmi ritkaságok, II. f. 1931.
-

TUDOMÁNYOS IRODALOM.

- Allgemeines Gelehrtenlexikon. hg. Jöcher, Chr. Gottf., Leipzig, 1751.
III. T.
- Barcza I., Szent Erzsébet irodalma. Budapest, 1907.
- Bellai J., Árpádházi szent Erzsébet. Temesvár, 1899.³
- Boerner, G., Zur Kritik der Quellen für die Geschichte der heiligen Elisabeth, Landgräfin von Thüringen. Neues Archiv der Gesellschaft f. ältere Geschichtsk. 13. k, 1888.
- Brandi, K., Die Reichenauer Urkundenfälschungen. Heidelberg, 1890.
- Breysig, E., Die Entstehung des Gottesgedankens und der Heilbringer. Berlin, 1905.
- Busse-Wilson, E., Das Leben der heiligen Elisabeth. München, 1931.
- Caemerer, E., Konrad Landgraf von Thüringen Hochmeister des deutschen Ordens (1240). Zeitschrift des Vereins für thüringische Geschichte u. Altertumsk., N. F. 19, Jena, 1909.
- Diessel, G., Die Arbeit betrachtet im Lichte des Glaubens. Regensburg, 1904.
- Dragóner B., Szent Erzsébet születéshelyéhez. Religió és nevelés, 1907. évf. 58. II.
- Elsner, S., Die heilige Elisabeth, Landgräfin von Thüringen in Kunst, Poesie und Legende. Gladbach, 1927.
- Gabriel A., Szent Erzsébet magyarsága nyugati szemmel. Regnum, Budapest, 1937.
- Grabmann, Die Kulturwerte der deutschen Mystik des Mittelalters. Augsburg, 1923.
- Günter, H., Legendenstudien. Köln, 1906.
- Helmbold, D., Joh. Rohte und die Eisenacher Chroniken des XV. Jahrhunderts. Zeitschrift des Vereins für thür. Geschichte, Jena, 1915.
- Heymann, E., Zum Ehegüterrecht der heiligen Elisabeth. Zeitschr. des Vereins für thür. Geschichte, N. F. 19. Jena, 1909.
- Historisch-politische Blätter, 1888. évf.
- Hoffmann, P., Der mittelalterliche Mensch. Gotha, 1922.
- Holder-Egger, O., Studien zu thüringischen Geschichtsquellen. I., Neues Archiv XX. k. 1895.
- Horváth C., Temesvári Pelbárt és kódexeink. Budapest, 1891.
- Huyskens, A., Zum 700. Geburtstage der hl. Elisabeth von Thüringen. Historisches Jahrbuch XXVIII, k., 1907. évf. 499—525. I.; 729—848. I.

- Huyskens, A., Quellenstudien zur Geschichte der heiligen Elisabeth. Marburg, 1908.
- Justi, K. W., Elisabeth die Heilige, Landgräfin von Thüringen. Zürich, 1797.
- Karácsonyi J., Szent Erzsébet születéshelye. Religio és nevelés. LXVI. évf. 1907. 1. és 4. sz.
- Kirmse, C., Die Reichspolitik Hermanns. Zeitschr. f. thür. Geschichte, Jena, 1911.
- Klee-Scheel, Deutsche Literaturgeschichte. Leipzig, 1930.
- Kolle, W.—Hetsch, H., Die experimentelle Bakteriologie und die Infektionskrankheiten. Berlin—Wien, 1929, II. k.
- Komlóssy F., Válasz Dicsőséges szt. Erzsébet asszony szülőhelyére vonatkozólag. Religio, 1907. 3. sz.
- Krones, Mitteilungen des Instituts f. österreichische Geschichtsforschung. Innsbruck, 1894.
- Kröss, A., Der heilige Franz von Assisi. Zeitschr. f. kathol. Theologie, 1909.
- Lábán A., Az Árpádházi szent Erzsébet legendák irodalmunkban, Budapest, 1907.
- Lemmens, P. L., Die heilige Elisabeth von Ungarn. Mitteilungen des historischen Vereins der Diözese Fulda, Fulda 4. évf. 1901.
- Lepold A., Adalékok magyarországi szent Erzsébet ikonográfiájához. Akadémiai székfoglaló, kézirat, Esztergom, 1936.
- Löhr, Die neuzeitlichen Aufgabe der Vinzenz und Elisabethvereine. Caritas, 17 Jg. 1912.
- Meffert, F., Caritas und Volksepidemien. Caritasverlag Freiburg, 1925.
- Meffert, F., Caritas und Krankenwesen bis zum Ausgang des Mittelalters. Freiburg, 1927.
- Michael, E., Zur Geschichte der heiligen Elisabeth, Zeitschr. f. kath. Theologie, Innsbruck, 22. évf., 1898.
- Kulturzustände des deutschen Volkes. II. k. Freiburg, 1899. III. k. 1903.
- Ist die heilige Elisabeth vertrieben worden? Zeitschr. für kath. Theologie, 33. évf. 1909.
- Mielke, H., Zur Biographie der heiligen Elisabeth, Landgräfin von Thüringen. Dissertatio, Rostock, 1888.
- Die heilige Elisabeth, Landgräfin von Thüringen. Sammlung gemeinverständlicher wissenschaftlicher Vorträge N. F. VI. k., Hamburg, 1891.
- Müller, K., Anfänge des Minoritenordens und der Bußbrüderschaften. 1885.
- Naude, A., Die Fälschung der ältesten Reinhardsbrunner Urkunden. Berlin, 1893.
- Neumann, H., Die eigenhändigen Urkunden Joh. Rothes und ihre wissenschaftliche Bedeutung. Zeitschr. des Vereins f. thür. Geschichte, Jena, 1935.
- Ortvay T., Pozsony története. Pozsony, 1892.

- Ortvay T., Szent Erzsébet születési helye. Alkotmány, 1907. 18, 24, 26.
- Pap J., Árpádházi szent Erzsébet tiszteletének története Magyarországon. Eger, 1910.
- Pokorny E., A szent Erzsébet szerzet. Budapest, 1935.
- Pukánszky B., A magyarországi német irodalom története. Budapest, 1926.
- Rosty K., Magyar szentek legendái. Budapest, 1906.²
- Schaub, F., Die katholische Caritas und ihre Gegner. Zeitschr. f. kath. Theologie, 1909.
- Schlüter, J., Die katholische-soziale Bewegung in Deutschland seit der Jahrhundertwende. Freiburg. 1928.
- Schmoll, F., Die heilige Elisabeth in der bildenden Kunst des XIII. bis XVI. Jahrhunderts. Marburg, 1918.
- Schönbach, Die historische Entwicklung der Predigt. Katholik, 44. évf., 1864, II. k.
- Schultz, A., Das häusliche Leben der europäischen Kulturvölker vom Mittelalter bis zur zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts. München—Berlin, 1903.
- Szinnyei J., Magyar írók. Budapest, 1903. IX. k.
- Tarczai Gy., Az Árpádház szentjei. Budapest, 1930.
- Thienemann T., Irodalomtörténeti alapfogalmak. Pécs, 1931.
- Toldo, P., Leben und Wunder der Heiligen im Mittelalter. Studien zur vergleichenden Literaturgeschichte. 1901—1908. évf.
- Toldy F., Legenda S. Elisabeth. Pest, 1857.
- Uhlhorn, Die christliche Liebestätigkeit im Mittelalter. Stuttgart, 1894.
- Vogt-Koch, Geschichte der deutschen Literatur. Leipzig—Wien, 1910.
- Voigt, G., Geschichte des deutschen Ritterordens. Berlin, 1857.
- Wagner, R., Die äußere Politik Ludvigs IV, Landgrafen von Thüringen. Zeitschrift des Vereins f. thür. Geschichte und Altertums-kunde, Jena, 1909.
- Wegele, F., Die heilige Elisabeth von Thüringen. Historische Zeitschrift, V. K. München, 1861.
- Wenck, K., Die heilige Elisabeth. Historische Zeitschrift, 60. k. N. F. 33. k. 1892.
- Wartburgwerk. 1907.
- Quellenuntersuchungen und Texte zur Geschichte der heiligen Elisabeth. Neues Archiv der Gesellschaft f. ältere d. Geschichtskunde, 34. k. 1909.
- Zahn, Einführung in die christliche Mystik. Paderborn, 1922.
- Zurbonsen, F., Die heilige Elisabeth von Thüringen in der neueren deutschen Poesie. Münster, 1907.
-

IDŐRENDI ATTEKINTÉS.

1808. Fahnenenthal, F. L., Lobrede am Festtage der hl. Elisabeth. Ofen.
1816. Vogel, L., St. Elisabeth, ein dramatisches Gedicht.
1822. Majláth J., Die Legende von der heiligen Elisabeth. Taschenbuch f. die vaterländische Geschichte, III. Wien.
1837. Montalembert-Städtler, J. Ph., Leben der heiligen Elisabeth von Ungarn. Aachen.
1841. Mayer I., Magyar szt. Erzsébet emléke. Religio és nevelés, 24—25. sz.
1845. Wagner, R., Tannhäuser.
1846. Fejér P., Erzsébet, II. Endre leánya. Honderű.
1852. Klezso J., Magyarországi szt. Erzsébet életéből és korából.
1854. Simon, G., Ludwig IV. genannt der Heilige, Ludwig von Thüringen und Hessen und seine Gemahlin, die heilige Elisabeth von Ungarn. Frankfurt a. M.
1857. Danielik J., Magyarországi szent Erzsébet élete. Pest.
1860. Talabér J., Költemények. Pest.
1861. Mengersen, B., Die heilige Elisabeth, Landgräfin von Thüringen. Epos.
1865. Stolz, A., Die heilige Elisabeth. Freiburg. 1923.³²
1866. Berthold, K., Die heilige Elisabeth von Thüringen, episches Gedicht.—Paderborn.
1867. Zedlitz—Trützschler, E., Die heilige Elisabeth von Ungarn, Landgräfin von Thüringen und Hessen.
1870. Göbel, C., Elisabeth, epische Bilder in den Wartburgklängen.
1870. Plönnies, L., Die heilige Elisabeth, Epos.
1870. Rutenberg, E., Die heilige Elisabeth, Epos.
1872. Freytag, G., Die Brüder vom deutschen Hause. Ahnen III. k. Leipzig, 1906.²⁴
1876. Weissenhofer, Die heilige Elisabeth von Thüringen. 1895.³
1886. Freydorf, A., Die Rosen der heiligen Elisabeth, eine Legende in 3 Akten.
1886. Garay J., Összes munkái. Budapest. II. k.
1887. Hosäus, W., Die heilige Elisabeth, geistliches Spiel mit Chören.
1890. Bonn, F., St. Elisabeth, ein Schauspiel in 4 Aufzügen.
1891. Henzen, W., Die heilige Elisabeth, Volksschauspiel in 5 Akten.
1892. Trabant, A., Elisabeth, Landgräfin von Thüringen und Hessen. Wien.

1894. Klasen, F., Heinrich Raspe, Drama in 4 Aufzügen.
 1895. Stöck, N., Von St. Elisabeths Jugend. Dramatisches Gedicht.
 1896. Seeber, J., St. Elisabeth von Thüringen. Epos. III. k.
 1897. Iseke, H., Der lieben heiligen Elisabeth von Thüringen gottselig Leben und Sterben.
 1898. Jakoby, A., Das Lied von St. Elisabeth.
 1898. Lázár Gy., Szent Erzsébet magyar királyi hercegnő élete. Budapest.
 1902. Stolz—Pelikán K., Magyarországi szent Erzsébet élete. Budapest.
 1903. Horn—Rada, Magyarországi szent Erzsébet, Budapest.
 1907. Szapáry I., Szent Erzsébet. Verses történet. Pozsony.
 1914. Horn—Walther, Szent Erzsébet befolyása a társadalomra. Esztergom.
 1926. Strauss u. Torney L. Die Legende der heiligen Elisabeth. Deutsche Volkheit, Jena.
 1928. Harsányi L., A szent asszony. Budapest.
 1929. Dörfler, P., Die heilige Elisabeth. München.
 1930. Weinrich, F. J., Die heilige Elisabeth von Thüringen. München.
 1931. Blaskó M., Hódolat szent Erzsébetnek. Budapest.
 1931. Callmann, F., Die heilige Elisabeth von Thüringen. Religiöse Quellenschriften. Bonn. Düsseldorf.
 1931. Maresch, M., Elisabeth von Thüringen; Schutzfrau des deutschen Volkes. Bonn. a. R.
 1931. Serédi J., Szent Erzsébet életének szociális tanulságai. Katolikus tanítónők és tanárnők lapja, Budapest.
 1931. Schmidt—Pauli, E., Pilgerin auf Erden, Leben der heiligen Elisabeth. Berlin.
 1931. Volmer, A., Die heilige Elisabeth. Hildesheim.
 1932. Balanyi Gy., Magyarországi szent Erzsébet, Budapest.
 1932. Coudenhove, I. F., Gespräch über die Heiligkeit, Ein Dialog um Elisabeth von Thüringen. Frankfurt a. M. VI. k.
-

DIE HEILIGE ELISABETH IN DER DEUTSCHEN LITERATUR.

I. Das XIII. Jahrhundert.

Entstehung der Kanonisationsbulle. Die päpstlichen Mandate, das Zeugenverhör. Kanonisation und Translation. Historische und legendarische Lebensgeschichte: Epistula, Conradi, Libellus, Ser-mone, Offizien, Biographien, Legendensammlungen. Elisabethkult.

II. Das XIV. und XV. Jahrhundert.

Reinhardtsbrunner Annalen, Chroniken, Ser-mone. Die ersten Denkmäler der ungarischen Literatur: Breviarien, Offizien, Hym-nen, Sequenzen. Entstehung und Unzuverlässigkeit der Chroniken Rohtes.

III. Renaissance, Reformation und Gegenreforma-tion.

Ungarische Hymnen und Sequenzen. Bonfinis ungarische Ge-schichte. Homiletische Werke: Pelbartus von Temesvár, Osvat von Laskai. Die Reformation. Martin Luther. Ungarische Kodexe (Érdy, Tihanyi). Verfall der Elisabethliteratur. Gründung des Elisabethor-dens.

IV. Aufklärung.

Elisabethlieder in Ungarn. Textausgaben der mittelalterlichen Überlieferungen (Mencke). Legendensammlungen. Prays Lebens-geschichte der hl. Elisabeth. Aufklärung und Heiligenverehrung. Der Ofner Elisabethorden. Beginn der quellenkritischen Unter-suchung (Justi.) Lobreden auf die hl. Elisabeth in Ungarn.

V. Das XIX. Jahrhundert.

Die Elisabethverehrung der Romantiker. Elisabethliteratur in deutscher und ungarischer Sprache in Ungarn. Beginn der unga-rischen Quellenforschung (Toldy). Anfänge der wissenschaftlichen Kritik (Wegele.) Die erste volkstümliche Lebensbeschreibung (Stolz.) Epische Werke und Dramen, Realismus (Freytag.) Die hi-storische Forschung des Positivismus. Neuromantik.

VI. Das XX. Jahrhundert.

Quellenkritische Ergebnisse (Lemmens, Lábán, Huyskens, Wenck). Historische Abhandlungen und literarische Werke des Jubiläumjahres. Klärung umstrittener Fragen. (Vertreibung, Wittumsrecht u. a. m.) Neueste Literatur.

VII. Die Heilige der Geschichte.

Klärung der Lebensumstände Elisabeths: Geburt, Verlobung, Vermählung, Zahl der Kinder, Tod ihres Gemahls, Zeitpunkt ihres Todes.

VIII. Die Heilige der Legende.

Lohn des tugendhaften Lebens: splendor sanctorum. Beziehungen der Wunder zur Legende, der Legende zur Vita. Entstehung und Wert der Elisabethlegenden. Trennung von Geschichte und Legende. Wichtige Rolle der bekannten Legenden in der wissenschaftlichen Forschung und Literatur: die Weissagung von der Geburt, das Traumbild von dem Tod der Mutter, die Reise nach Ungarn, das wunderbare Kleid, die Rolle der herzlosen Schwiegermutter, die Legende von dem Aussätzigen, das Rosenwunder, die Mittel der Selbstpeinigung, Verleumdungen, Visionen, Tod und Wunder.

TARTALOM.

Lap

I. A XIII. század.

A szenttéavatási akták keletkezése. — Pápai mandátumok, tanúkihallgatások. — Canonisatio és translatio. — Történeti és legendás életrajzok: Epistula Conradi, Libellus, sermo-k, officium-ok, vita-k, legendagyűjtemények. — A tiszteletadás megnyilatkozásai; szociális intézmények. 3

II. A XIV. és XV. század.

Reinhardsbrunni annales, krónika, sermo-k. — Az első magyarországi emlékek: breviáriumok, officiumok, himnuszok, sequentia. — Rohte krónikáinak keletkezése, megbízhatatlansága. 14

III. A renaissance, reformáció és ellenreformáció.

Magyarországi himnus és sequentia; Bonfinius, Temesvári Pálbárt, Laskai Osvát. — Kódexeink (Érdy-, Tihanyi-k.). — A reformáció. — Luther Márton. — Irodalmi visszaesés. — A szent Erzsébet-rend alapítása. 19

IV. A felvilágosodás.

Szent Erzsébet-énekek Magyarországon. — A középkori források szövegkiadása. (Mencke). — Legendagyűjtemények. — Pray György szent Erzsébet életrajza. — A racionalizmus és a szentek tisztelete. — A budai szent Erzsébet-rend. — A forrástörténeti munkásság kezdete (Justi). — Dicsőítőbeszéddek Magyarországon. 24

V. A XIX. század.

A romanticizmus Erzsébet-kultusza. — Német és magyar Erzsébet-irodalom. — A magyar forrástanulmányok kezdete. (Toldy). — A tudományos kritikai munkásság megindulása. (Wegele). — Az első népszerű német életrajz. (Stolz). — Epikai és drámai művek. — Realizmus. (Freytag). — A pozitívizmus történeti kutatásai. — Újromantika. 29

VI. A XX. század.

Forráskritikai tanulmányok. (Lemmens, Lábán). — 1907, a jubileum éve (megemlékezések, történeti értekezések, irodalmi alkotások). — Vitás kérdések tisztázása (elűzés, özvegyi jog). — A legújabb irodalom. 42

VII. A történeti szent Erzsébet.

Életrajzi körülményeinek tisztázása: születése, eljegyzése, házassága; gyermekeinek száma és kiléte, férje halálának helye; korai elhalálzásának időpontja. 51

VIII. A legendák szentje.

Az erényes élet jutalma a splendor sanctorum. — A csoda és a legenda; a legenda és a „vita“ kapcsolatai. — Az Erzsébet-legendák keletkezése; értékük. — A történelem és a legenda elkülönülése. — A fontosabb legendák szerepe a tudományos kutatásban és a szépirodalomban. Jóslat születéséről, anyja halálának álmképe, magyarországi útja, a csodás köpeny, a kegyetlen anyós szerepe, a bélpoklos legendája, a rózsacsoda, az önsanyargatás módjai, rágalmak, víziók, a halálával kapcsolatos legendák. 68

